

T.C.

**HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI ORDUSUNDA MUHARİP, MANEVİ VE LOJİSTİK
DESTEK UNSURU OLARAK SÛFÎLER (19. ASIR)**

Yüksek Lisans Tezi

Aişe Hafsa TÜRKMENOĞLU

Çorum - 2024

**OSMANLI ORDUSUNDA MUHARİP, MANEVİ VE LOJİSTİK DESTEK
UNSURU OLARAK SÜFİLER (19. ASIR)**

Aişe Hafsa TÜRKMENOĞLU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

Çorum 2024

Aiße Hafsa TÜRK MENOĐLU tarafından hazırlanan “Osmanlı Ordusunda Muharip, Manevi Ve Lojistik Destek Unsuru Olarak Sfıler (19. Asır)” adlı tez çalışması 25/09/2024 tarihinde aşağıdaki jüri yeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Alaattin Aköz

.....

Başkan

Doç. Dr. Zekeriya Işık

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Akın

.....

ye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararı ile Aiße Hafsa TÜRK MENOĐLU 'nun Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ubuk

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Aişe Hafsa TÜRKMENOĞLU

OSMANLI ORDUSUNDA MUHARİP, MANEVİ VE LOJİSTİK DESTEK UNSURU OLARAK SÛFİLER (19. ASIR)

Aişe Hafsa TÜRKMENOĞLU

ORCID: 0009-0005-9105-2264

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2024

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde sûfiler, sosyal hayatın birçok alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişim evresinde devletin karşısına çıkan fütuhât, göçerlerin iskânı gibi hayati konularda -adına Abdalan-ı Rum da denilen- Türkmen, ata, baba, şeyh ve dervişleri önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Bilhassa bu çalışmanın konusu olan askeri mecrada şeyhler, hem dervişlerin hem de üzerlerinde büyük tesire sahip oldukları Türkmen aşiretlerinin fetih hareketlerine katılmalarında etkin rol oynamışlardır. Bizzat orduda muharip güç olarak yer aldıkları anlaşılan bu dönemin sûfilerinin çoğu birer gazi derviş tipolojisine sahiptir. Osmanlı Devleti'nin giderek kurumsallaşmasıyla, Kapıkulu Ocağı ve Tımar sisteminin olgunlaşmasıyla birlikte sûfilerin ordudaki bu muharip rolü giderek manevi ve lojistik bir mahiyete bürünmüştür. Nitekim anlaşıldığına göre ilk olarak bir Bayramî şeyhi olan Akşemseddin İstanbul'un fethine manevi destek sağlamak üzere ordu şeyhi olarak katılmıştır. Osmanlı modernleşme sürecine -yani 19. yüzyıla- gelindiğinde, yapılan merkezîyetçi reformlardan tarikatlar ve dervişler de fazlasıyla etkilenmiştir. Devletin ilk zamanlarından itibaren Yeniçeri ocağı ile ilişkilendirilen Bektaşîlik yasaklandığı gibi tarikatlara yönelik de bir hayli düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde sûfiler, bir taraftan bizzat seferlere katılarak diğer taraftan da tekke ve zaviyelerinde kendilerinden istenilen sure, dua ve zikirleri okuyarak ordunun muzafferiyeti için niyazda bulunmuşlardır. Bu manevi desteğin yanı sıra yeni kurulan ve askerliği vatani göreve dönüştüren sisteme halkın teveccühünü artırmak için de çaba ve gayret göstermişlerdir. Bu dönemde şeyhler, doğrudan seferlere derviş gruplarıyla birlikte katılmak suretiyle, devletin ilk zamanlarındaki gibi muharip güce dönüştükleri gibi yer yer tekke ve zaviyelerini birer sığınağa, hastaneye vb. dönüştürerek orduya maddi ve aynı yardımlarda bulunarak lojistik destek de sağlamışlardır. Bu çalışma sûfilerin; gaza ve cihat faaliyetlerine bakışı, katkısı, ordu üzerindeki farklı niteliklere haiz olduğu anlaşılan maddi ve

manevi etkilerini araştırmak ve ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma, hem konusu bakımından hem de dönemin kaynaklarına ve arşiv vesikalarına dayanması bakımından özgün bir karakter taşımaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Osmanlı, Tasavvuf, Tarikat, Şeyh, Ordu, Askerlik.*

Bilim Kodu: 116114

SÛFÎS AS COMBAT, SPIRITUAL AND LOGISTICAL SUPPORT ELEMENT IN THE OTTOMAN ARMY (19TH CENTURY)

Aiße Hafsa TÛRKMENÖĖLU

ORCID: 0009-0005-9105-2264

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

May 2024

ABSTRACT

Sûfîs had an important place in many areas of social life in the Ottoman Empire. Turkmen, ancestors, fathers, sheikhs and dervishes, also called Abdalan-ı Rum (Abdalan-ı Rum), undertook important missions in vital issues such as conquest and settlement of nomads during the establishment and development phase of the Ottoman state. Particularly in the military sphere, which is the subject of this study, sheikhs played a leading role both with their dervishes and in the participation of Turkmen tribes, over whom they had great influence, in conquest movements. Most of the Sûfîs of this period, who are understood to have personally participated in the army as a fighting force, have a gazi dervish typology. With the gradual institutionalization of the Ottoman Empire and the maturation of the Kapıkulu Quarry and the Tımar system, this combatant role of Sûfîs in the army gradually took on a spiritual and logistical nature. As a matter of fact, it is understood that Akşemseddin, a Bayramî sheikh, first participated in the conquest of Istanbul as an army sheikh to provide spiritual support. By the 19th century, the Ottoman modernization process, i.e. the 19th century, orders and dervishes were also affected by the centralist reforms. Bektashism, which had been associated with the Janissary Corps since the early days of the state, was banned, and many regulations were made against the orders. In this period, Sûfîs, on the one hand, participated in the campaigns themselves, and on the other hand, they recited the suras, prayers and dhikrs requested from them in their lodges and dervish lodges and prayed for the victory of the army. This study was conducted to investigate and reveal the Sûfîs' perspective on ghaza and jihad activities, their participation, and their effects on the army, which were understood to have different characteristics. The study has an original character both in terms of its subject and in terms of being based on the sources and archive documents of the period.

Key Concepts: *Ottoman, Sûfism, Sect, Sheikh, Army, Military.*

Science Code: 116114

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmemde tüm süreç boyunca hem rehberliğini hem de bilgi birikimi ve emeğini esirgemeyerek, moral ve motivasyonumu daima diri tutarak büyük pay sahibi olan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Zekeriya Işık'a, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli annem Canan TÜRKMENOĞLU'na çalışmam boyunca benden desteklerini ve yardımlarını bir an olsun esirgemeyen tüm akrabalarım ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Aişe Hafsa TÜRKMENOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA 19. YÜZYILA KADAR MUHARİP VE MANEVİ DESTEK UNSURU OLARAK SÛFÎLER

1.1. Sûfîlerin Askerlik, Gaza ve Cihat Olgularına Bakışı.....	7
1.2. Osmanlı'da 19. Yüzyıla Kadar Muharip ve Manevi Destek unsuru Olarak Sûfîler.....	9
1.2.1. Osmanlı 'da19. yüzyıla kadar muharip bir güç unsuru olarak sûfîler.....	10
1.2.2. Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar manevi ve lojistik bir güç unsuru olarak sûfîler.....	17

2. BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA 19. YÜZYILDA MANEVİ VE PSİKOLOJİK DESTEK UNSURU OLARAK SÛFÎLER

2.1. Bir Moral ve Motivasyon Aracı Olarak Ordu Şeyhliği.....	24
2.1.1. Ordu şeyhliği görevi karşılığında meşâyih verilen ihsanlar.....	28
2.1.2. Ordu şeyhliği görevinin meşâyih sağladığı diğer imkânlar.....	30
2.2. Seferlerde Osmanlı Ordusu İçin Okunan Dualar.....	31
2.2.1. Kur'an-ı Kerim, fetih suresi, ayete'l-kürsi ile kelime-i tevhid, salat-ı mün-ciye, salat-ı tefrîciyye (nâriye) dualarının okunması.....	35
2.2.2. Şifa-i şerif.....	39
2.2.3. Buhari-i şerif.....	41

3. BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA 19. YÜZYILDA MUHARİP BİR GÜÇ VE LOJİSTİK DESTEK UNSURU OLARAK SÛFİLER

3.1. Osmanlı Ordusu'nda Modernleşme Çabaları.....	43
3.2. Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı ile İlişkisi.....	46
3.3. Sûfilere Askerlik Yükümlülüğünün Getirilmesi.....	49
3.3.1. Zorunlu askerlik görevi ve sûfilerin muafiyet sağlama çabaları.....	52
3.3.2. Zorunlu askerlik uygulamasında sûfilerin ödüllendirilmesi.....	61
3.4. 19. Yüzyılda Savaşlarda Muharip Bir Güç Unsuru Olarak Sûfiler.....	66
3.4.1. 19. Yüzyıl başlarındaki savaşlarda sûfiler	66
3.4.2. 1828-1829 Osmanlı-rus savaşında sûfiler.....	70
3.4.3. 1853-1856 Kırım savaşında muharip bir güç unsuru olarak sûfiler.....	72
3.4.4. 1877-1878 Osmanlı-rus harbinde muharip bir güç unsuru olarak sûfiler.....	75
3.5. Osmanlı Ordusu'nda Lojistik Destek Unsuru Olarak Sûfiler.....	80
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	85
EKLER.....	96
EK-1 Abdulkadirzâde Şeyh Efendi dervişleriyle beraber istediği zaman Edirne'ye ve Ordu-yı Hümâyûna gidip gelmesine yol emri ve istediği dervişleri maiyetinden def' edebilme emri (29-Z-1255/04-03-1840).	96
EK-2 Bağdat'da bulunan Kadiri Şeyhi Mehmed Salih Efendi'nin topladığı askerlerin orduda istihdamı ve maaş tahsisi (25-ZA-1270/19-08-1854).....	98
EK-3 Bölük Emini Şeyh Abdüsselam ile Solkol Ağası Taha'nın askerlikten terhis edilmesi (07-B-1269/16-04-1853).....	100
EK-4 Borlu Şeyhzade Abdulhalim Efendi'nin Kırım Savaşı'nın masrafları için yaptığı nakdi yardımın kabulü (21-RE-1273/19-11-1856).	102
EK-5 Nevrekop kazası reisü'l-meşâyihî Yahya Ali, Sinanî Der-gâhı Şeyhi Salih ve Rufâî Şeyhi Sabri Efendiler'in askerlikten muaf tutulmadıklarına dair verdikleri arzuhal dolayısıyla durumun incelenerek gerekenin yapılması (Tebyiz Tarihi: 04-ZA-1330/15-10-1912).	104

EK-6 Mekkeli Yemenizade Şeyh Mehmet Efendi Mısır Seferi'ne iştirak ederek esir düşmüş olduğundan kendisine vazife tevcihi (02-M-1218/24-04-1803).	106
EK-7 Hakkâri'de Şer'i Kur'a usulünün icrasında iyi hizmetleri görülen Şeyh İlyas, Şeyh Emin ve Van'a bağlı Gürandes'ten Osman Efendi'ye maaş tahsisi (25-C-1266/12-10-1803).	107
EK-8 Eyüp'te, 7'inci Ordu, 2'nci Cephâne Taburu'nun Karargâhı olarak kullanılmakta olan Bahâriye Mevlevi Dergâhı binasının içerisinde bulunan ağırlıklar yüzünden yıkılma tehlikesi sebebiyle boşaltılması hususunun Harbiye Nezâreti'ne bildirilmesi hakkında (Tebyiz Tarihi: 08-RE-1337/12-12-1918).	108
EK-9 Ordu-yu Hümayun'a gidip geri dönmüş olan Mekkeli Şeyh Mehmet Efendi'ye maddi yardım yapılması (22-S-1271/14-11-1854).	109
EK-10 Üsküdar'da Acıbadem Dergâhı Şeyhi Mâcit Efendi askerlik görevini yapıp şeyhlik vazifesine dönmüş olduğundan, Dergâh'a ait muayyenat ve muhassasatın kendisine ödenmesi için İstanbul Evkâf Müdüriyeti'ne yazı yazılması hakkında (Tebyiz Tarihi: 19-RE-1337/23-12-1918).	110
EK-11 Şeyh Abdullah Efendi'nin iki bin neferle hareket edeceği ve yol üzerinde bekleyen beş-altı bin neferi de alarak Van'a gidileceği (20-R-1294/04-05-1877).	111
EK-12 Şeyh Abdullah Efendi'nin muavine askerlerinin Şemdinan'da toplandıkları ve buradan hareketle Van'a gidecekleri (22-R-1294/06-05-1877).	112
EK-13 Şeyh Şamil Efendizade Ferik Gazi Muhammed Şemuil Paşa'nın iki yüz seksen süvari ve geri kalan kısmı da piyade olarak beş yüz elli nefer muavine askeri ile Dersaadet'ten Trabzon'a hareket ettiği, Sinop, Samsun, Ünye ve İnebolu'da nuluhan süvari asakir-i muavinesi ve zabtiye erlerinin de Trabzon'a nakilleri için Mevrid-i Nusret Vapuru'nun tahsis edildiği (16-CE-1294/29-05-1877).	113
EK-14 Üsküdar Kefce Dede mahallesindeki Şeyh Feyzullah Efendi Dergâhı şeyhinin askere alındığı anlaşıldığından dergâhın muhassasat ve muayyenatının kendisi olduğunda kendi mührüyle, yokluğunda ise tayin edeceği bir vekilin mührüyle verilmesinin meclisçe uygun görülmesi kararının Efka-ı Hümayûn Tahsisât-ı Hayriyye Kalemine gönderilmesi hakkında (Tebyiz Tarihi: 25-CE-1333/10-04-1915).	114
EK-15 Kocamustafa Paşa Sünbül Sinan Hangâhı Postnişini Razi Efendi'nin askere alınması sebebiyle yerine Mirahor Sünbülüye Dergâhı Şeyhi Vahyi Efendi'nin vekâleten tayin işlemleri için evkaf nezaretine yazılması hakkında (Tebyiz Tarihi: 17-R-1337/20-01-1919).	115

KISALTMALAR

<i>Bk</i>	<i>Bakınız</i>
<i>BOA</i>	<i>Başbakanlık Osmanlı Arşivi</i>
<i>c.</i>	<i>Cilt Numarası</i>
<i>Çev</i>	<i>Çeviren</i>
<i>DİA</i>	<i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
<i>Doğ</i>	<i>Doğum Tarihi</i>
<i>Ed</i>	<i>Editör</i>
<i>Haz</i>	<i>Hazırlayan</i>
<i>MSB</i>	<i>Milli Savunma Bakanlığı</i>
<i>MA. M. Msh.d</i>	<i>Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri</i>
<i>Nşr</i>	<i>Neşreden</i>
<i>Öl</i>	<i>Ölüm Tarihi</i>
<i>s.</i>	<i>Sayfa Numarası</i>
<i>Sav</i>	<i>Sallallâhu Aleyhi Vesellem</i>
<i>TDV</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı</i>
<i>T.t.</i>	<i>Tebyiz Tarihi</i>
<i>TTK</i>	<i>Türk Tarih Kurumu</i>
<i>Vb</i>	<i>Ve Benzeri</i>
<i>Vd</i>	<i>Ve Diğerleri</i>
<i>Vs</i>	<i>Ve Saire</i>

GİRİŞ

Sûfîleri, onların sosyal çevreyle ve bu çalışmanın konusu olan orduyla ilişkilerini anlamak için onların inanç ve yaşama biçimlerine yön veren tasavvuf, sûfilik, tarikat gibi kavramların anlamları ve gelişim süreçleri üzerinde durmak gerekmektedir. Tasavvuf, bir terim olarak sofulaşma, gönlünü Allah sevgisine bağlamak demektir.¹ Öngören'e göre, zamanla zuhur eden bidatlere karşı Sünni seçkinlerin her an Allah ile birlikte olma ve gafletten kaçınma çaba ve gayretlerine 8. yüzyıldan itibaren tasavvuf denilmiştir.² Tasavvuf konusunda ilk yazarlardan olan Sülemî'ye göre, Tasavvuf; hallerin temizliği, sûfî ise halleri temiz olan, işlerin, huyların her şeyin temizini alan ve uygulayan kişidir.³ Kuşeyrî'ye göre ise tasavvuf: "Tefe'ul ve tekellüftür, bir işi zorlanarak ve külfet çekerek ifâ etmek mânasına gelir. Esas olarak safa yani duruluk güzel şeydir. Safa ayeti ve rivayeti mevcut olan bir velayettir. Tasavvuf ise şikâyetsiz olarak safanın hikâye edilmesidir."⁴

Tasavvuf'un doğuşunu ve kaynağını Asr-ı Saadet dönemine dayandıranlar olmuştur. Buna göre genel olarak sûfîler için önemli olan Allah ve elçisinin söylemleri, onun ve arkadaşlarının yaşayış biçimi ve tavsiyeleridir.⁵ Ancak tasavvufun tarihi gelişim süreci içinde İslam devletinin sınırlarının genişlemesi, değişik kültür çevreleriyle münasebetlerin artması sonucu farklı medeniyetlerin inanç, fikir ve düşünce sistemlerinden etkilendiği de bir gerçektir. Şu halde tasavvufun kaynağı olarak ayet ve hadisler gösterilse de⁶ bunların yanı sıra insan, insanın mizacı, aldığı kültür, Emevi (661-750) ve Abbasi (750-1258) topraklarının üzerindeki diğer dini inanışlar ve mistik hareketlerle birleşerek ortaya çıkan bir sentezin ürünüdür. Bu sentezin; İslam'ın ana vatanı olan Hicaz'da değil, verimli hilal de denilen Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi eski mistik dinlerin ve kültürlerin izlerini taşıyan ülkelerde ortaya çıkması da bu görüşü doğrulamaktadır.⁷

Tasavvuf ilminin gelişmesinde, Bağdat'taki Abbasi halifelerinin maddi ve manevi nüfuzu zayıflayınca mutasavvıflara yönelim göstermelerinin bu bağlamda başka güçlü bir siyasi merkez bulunmamasının, memlekette anarşi ve kaosun artmasının ve sosyal düzenin bozulmasının etkisi olmuştur.⁸ Bunlarla birlikte Haçlı seferleri, Moğol istilası gibi önemli hadiselerin yarattığı kriz ve kaos ortamı da tasavvufa, tasavvufi şahsiyetlere ve onların

¹ Ferit Devellioğlu, "Tasavvuf", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2015), s. 1209.

² Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Bundan sonra DİA.), c. 40/ s. 119-126.

³ Ebû Abdîrrahman Muhammed İbn El-Hüseyn Es-Sülemî, *Tasavvuf'un Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), s. 27.

⁴ Hücvirî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), s. 111-115.

⁵ Öngören, "Tasavvuf", c. 40/ s. 119-126.

⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s. 11-12.

⁷ Ahmet Y. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014), s. XVIII-XIX; Ahmet. T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), s. 5-55.

⁸ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), s. 195-197.

kurdukları tekke ve zaviyelere olan ilgi ve alakayı arttırmıştır.⁹ Çünkü bu dönemlerde Türkmen babaları ve şeyhlerinin tekkeleri söz konusu bu yaşanan siyasi, askeri ve içtimai sorunların çözümünde topluluklar için bir sığınak görevi görmüştür. Sûfiler Türkmenlerin; sevk ve idaresinde, fetih hareketleriyle yeni yerler ve yurtlar bulmalarında, buraların Türk ve İslam beldesine dönüştürülmesinde, gündelik hayatta karşılaştıkları önemli sorunların çözülmesinde, bir bölgeye iskân edilmelerinde ve düşmana karşı dirençlerinin arttırılmasında etkili olmuştur.¹⁰

Tasavvuf teriminden başka bu hal ilmine tabi olanlara atfedilen Sûfî kavramının anlam ve mahiyetinin ortaya konması da yine çalışmanın konusuyla ilgili olması bakımından önemlidir. Sûfî veya sofunun Tasavvuf ehli olan ve onlardan biri gibi görünenler hakkında kullanıldığı belirtilmiştir.¹¹ Samî'ye göre Sûfî; "Yünlü esvab giydikleri münasebetiyle 'sûf'dan ve daha doğrusu tasavvuf kelimesinin de aslı olan ve hikmet manasına gelen 'sofiya' lafz-ı yunanisindendir..."¹² ve Tasavvuf dünyasından anlamına gelmektedir.¹³ Kuşeyrî'ye göre; "Sûfiler taifesi, mahiyetlerini tayin edecek bir lafız kıyasına ve istikâk hak etmeye ihtiyaç hissetmeyecek kadar meşhurdu. Bu ismin Arapça olduğunu gösteren ne bir kıyas, ne de bir istikâk mevcuttur. En açık görüşe göre bu isim lakap gibidir."¹⁴ Sülemî'ye göre ise "Sûfî (Mutasavvıf), gelenin ve gidenin (varın ve yoğun) kendisini meşgul ve rahatsız etmediği insandır. Sûfî yakın görünen fakat erişilmesi güç olan insandır."¹⁵ Sûfî de dahil Tasavvufî mecrada zikredilen çok sayıda kelime ve kavram bu ilmin kitabi olmaktan ziyade hale, eylemlere ve uygulamalarda gösterilen ihlas ve samimiyete dayanmasından dolayı çok farklı şekillerde tarif edilegelmiştir. İlk zamanlarda sûfilik; siyasi ve sosyal değişimlere ferdi mahiyette, pasif bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sûfî geleneğin ilk nüveleri, İslam'ın yüceltilen ve idealize edilen ilk dönemlerinde ortaya koyulan değerlerin yer yer aksi yönünde yaşanan birtakım değişimleri kabullenmeyerek zühd ve takva hayatıyla bunları protesto eden zahidler olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu protestolar ferdi bir niteliğe sahip olup hiçbir zaman toplumsal hüviyete bürünmemiştir.¹⁶ Yani denilebilir ki, sûfiliğin temelini oluşturan zahidliktir. Burada zahitlik ve zühd, sosyal bir harekete işaret etmesi bakımından ayrıca mühimdir.¹⁷ Zira bu sosyal hareket Ocak'a göre; eski nesil ile yeni kuşak arasındaki İslam'ı anlama ve uygulama anlayışının farklılaşmasının,

⁹ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 195-197.

¹⁰ Ömer L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri (İstanbul: Hamle Yayınları, 1993), s. 12-16.

¹¹ M. Zeki Pakalın, "Sofi", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), c. 3/s. 245.

¹² Şemseddin Sâmî, "Sûfî", Kamus-ı Türkî, s. 840.

¹³ Ancak zamanla sûfilerin kılık kıyafetleri tarikatların kurulması ve kurumsallaşmasıyla değişik şekiller alacaktır. Dervişlerin farklı tasarımlara haiz yün yada keçeden giysileri, özel başlıkları olduğu gibi dilenci keseleri, torba, kaşık, değnek, kuşak, zil, balta ve müzik aletleri gibi değişik eşyaları bulunmaktaydı. Bk. Ahmet T. Karamustafa, Tanrı'nın Kural Tanımayan Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550), çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 24-25.

¹⁴ A. Kuşeyrî, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), s. 367.

¹⁵ Sülemî, Sülemî'nin Risaleleri, s. 27.

¹⁶ Ahmet Y. Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 120.

¹⁷ Ocak, Tasavvuf ve Sûfiler, s. XVII.

eskilerde ortaya çıkardığı rahatsızlıklardan beslenen bir tepkidir. Ancak bu pasif tepki zaman geçtikçe mistik bir hal almış, sosyal bir hareket mahiyetine bürünmüş ve bilhassa İslam'ın ilk yayıldığı alanlarda kendisine sosyal ve demografik bir zemin bulmuştur.¹⁸ Başka bir deyişle İslam'ın en eski formunda bulunmayan bir takım inanç ve uygulamalar, toplumsal değişiklikler zahidler tarafından kabul görmemiştir. Abbasi yönetiminin ilk zamanları züht, yaygın bir dindarlık şeklidir. Dünyaya ve zevklerine yüz çevirerek kendilerini tamamen ibadete adayan zahidlerden bazıları toplumsal yaşama karşı tamamen nefret duyguları besleyerek reddetme tutumunu benimserken bir kısmı da Kuran ve hadis çalışmalarıyla ilgilenerek adeta inzivaya çekilmiştir.¹⁹

Sûfîlik, işte bu tarihsel sürecin bir devamı olarak İslam öncesi mistik kültürlerin zengin olarak yer aldığı eski Mezopotamya topraklarında ilk İslam fetihlerinin hemen ardından kurulan Basra, Kufe ve Bağdat gibi şehirlerde şekillenmeye başlamıştır.²⁰ Sûfîliğin ilk belirlediği dönemlerde eski İran kültürünün gelişme yeri olan Horasan bölgesinde Irak mektebinin zühdü merkeze alan sûfîlik anlayışından farklı, tümüyle ilahi aşk ve cezbeye dayalı Melametîyye denilen yeni bir anlayışla (Horasan mektebi) ortaya çıkmıştır.²¹ Eski İran geleneklerini özünde barındıran Horasan, İslamiyet'ten sonra tasavvuf hareketinin başlıca merkezlerinden biri haline gelmiş, zamanla bu hareket, Maverâünnehir İslamlaştıktan sonra göçebe dervişler vasıtasıyla Türkistan'a tersi istikamette de Ön Asya'ya Anadolu ve Balkanlara kadar ulaşmıştır.²² Bu yayılmada dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik hadiselerinin etkisiyle yaşanan göçlerin yanı sıra Batı istikametinde yeni yer ve yurt aramak amaçlı gaza ve fetih hareketleri ile sûfîlerin gayretleri de etkili olmuştur.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak tasavvuf ilminde görülen ilerlemeler diğer taraftan siyasi, sosyal ve kültürel hayatta yaşanan tarihi gelişmeler zamanla sûfîliğin tarikatlar şeklinde kurumsallaşmasına yol açmıştır. Tarikat, sözlükte kâmil bir mürşidin irşadıyla nefsin ibadete yönelmesi ve vahdet hakikatine ulaşmak için tutulan yolu tarif etmek için kullanılan bir tabirdir.²³ Naci'ye göre tarikat; "Aza-yı kiram tarafından tutulup, gösterilen manevi yoldur."²⁴ Eserinde sık sık belirttiği üzere Hücvirî'ye göre tarikat; tasavvufi yoldur.²⁵ Yani tasavvufi inanç ve değerler silsilesinin hal diliyle öğretilmesi ve yaşatılması için kurulmuş bir yapıdır. Tarikatların ortaya çıkışı Selçuklular ve Anadolu Selçukluları dönemine rastlamaktadır. Zira, tarikatların bilhassa 13. ve 14. yüzyıllarda devlet ve toplumun içinde bulundukları büyük sorunların çözümünde başat rol oynamaları onların kurumsallaşma süreçlerini hızlandırmıştır.

¹⁸ Ocak, *Tasavvuf ve Sûfîler*, s. XVII.

¹⁹ Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), s. 3-4.

²⁰ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 121.

²¹ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 121.

²² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 17-18.

²³ Pakalın, "Tarikat", c. 3/s. 403.

²⁴ Muallim Naci, "Tarikat", *Lugat-ı Naci*, s. 523.

²⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 292.

Tarikatlar, bu zamanlarda göçebe Türkmen aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmesi, tarım ve ziraat faaliyetlerinin öğretilmesi, güvenliğin sağlanması, yolcuların ve fakir kimselerin konaklama ve yemek ihtiyaçlarının karşılanması, fetih hareketlerinin teşvik edilmesi gibi önemli görevler üstlenmişlerdir.²⁶ Tarikatlar, o tarikatların tasavvufi usul ve erkânı konusunda yıllarca “seyr u sülûk” eğitimi almış tecrübe sahibi şeyhler etrafında teşkilatlanmış yapılardır.²⁷ Aslında hiçbir sûfinin tarikat kurmak gibi bir amacı yoktur. Genellikle bir şeyh öldükten sonra onu takip eden halifeleri veya dervişleri onun öğretilerini sürdürerek tarikatın yine onun adına kurulmasına yol açmışlardır.

Tarikatların amacı birdir, temel gaye Hakk’a vasıl olmaktır. Ancak uyguladıkları usul, erkân, teşkilat ve teşrifat özellikleri ile seyr u sülûk eğitimi bakımından farklılık göstermişlerdir. Tarihi süreç içerisinde değişik kollara ayrılan tarikatların bu kolları arasında bile kendilerine göre birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır.²⁸

Son olarak tarikatların kurumsallaşmasında; mekân birliği sağlanması, seyr u sülûk eğitimleri için sistematik bir zemin sunması, dervişleri maddi ve manevi hatırasıyla aynı ideal etrafında toplaması bakımlarından tekke, zaviye ve dergâhların kurulması etkili olmuştur. Tekke kelimesi bir terim olarak kesin bir bilgi olmamakla birlikte oturmak, yaslanmak anlamına gelen ‘vekee’ kökünden gelmekte, Farsça metinlerde tekke kelimesine rastlanılmamakta, dergâh ve hankâhın kullanıldığı görülmektedir.²⁹ Pakalın’a göre tekke; “Tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, ayin icra etmelerine mahsus yerlere verilen addır. Farsça tekyeden bozmadır. Çoğulu ‘tekâya’dır.”³⁰ Tekkeler, yukarıda zikredilen fonksiyonları yanında ulaşımın zor ve güvensiz olduğu alanlarda şehirlerarası ticaret yolları, geçit yerleri üzerinde yolcuların güvenliğini sağlanması yani savunma amaçlı da kullanılmıştır.³¹ Türkmen babaları, şeyh ve dervişlerin bilhassa uçlara giderek oralarda tekke ve zaviye açmaları fütuhata önemli katkı sunduğu gibi buraların yurt edinilmesinde, yolcuların barınabileceği birer misafirhaneye dönüşmesinde etkili olmuştur.³²

Konunun temel kavramlarına dair yapılan izahtan sonra belirtmek gerekir ki Osmanlı toplumunda görülen tasavvufi hareketlerin temeli, büyük oranda devraldığı tarihi mirastan beslenmiştir. Bilhassa Türkistan, Horasan, İran ile Irak coğrafyasından gelen sûfiler, 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi tasavvufi cereyanlarının

²⁶ Zekeriya Işık, *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017), s. 14-15; Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç (İstanbul: K Kitaplığı Yayınevi, 2003), s. 248; Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 25-26.

²⁷ Işık, *Devlet ve Tarikat*, s. 36.

²⁸ Semih Ceyhan (ed.), *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), s. 27-29.

²⁹ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA*, c. 40/ s. 368-370.

³⁰ Pakalın, “Tekke”, c. 3/ s. 445.

³¹ Resul Ay, *Anadolu’da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), s. 18-133.

³² Mehmet Demirci, “Gazi Dervişler ve Balkanlar”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* c. 12/27(2011), s. 149.

oluşumunda ve gelişiminde etkin rol oynamışlardır.³³ Türkmen topluluklarının nezdinde veli olduklarına kalben inanılan bu sûfî şahsiyetler sosyal hayatın hemen her alanında etkili olmuşlardır. Bazen mehdi veya kutub gibi inançları ihtilalci bir hüviyete büründürmeleri devlet ve toplumla olan ilişkilerine farklı boyutlar kazandırabilmiş, bir sorun olarak algılanmalarına yol açabilmiştir.³⁴ Onların bu geniş Batını inanç dünyası ve sosyal hayatı hemen hemen tümüyle kapsayan faaliyet alanı, askeri faaliyetleri ve fetih hareketlerini de içine almıştır. Tüm bu konular ister istemez farklı alanlardan birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir.

Bu çalışma, tarihsel mirası da akılda tutarak 19. yüzyılda sûfîlerin Osmanlı Ordusu'na muharip bir güç, moral ve motivasyon sağlayıcı manevi bir destek unsuru, lojistik bir takviye aracı olarak yaptıkları maddi ve manevi katkıları konu almaktadır. Konunun daha önce bir tez ya da kapsamlı bir bilimsel araştırmada ele alınmamış olması özgünlük niteliğini güçlendirmiştir. Çalışma, aşağıdaki hipotezlerden yola çıkarak Osmanlı toplumunda sûfîlerin askerlikle olan ilgi ve alakalarını, maddi ve manevi desteklerini, bu alanda yer yer yarattıkları kaygı ve korkuları ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Sûfîler, Osmanlı fetih hareketlerine ve büyüme siyasetine doğrudan katkı sağlamış mıdır?

Sûfîler, seferlere dervişleriyle birlikte muharip bir güç olarak katılmış mıdır?

Fetihlere katılan sûfîler, gittikleri yerlerde kalarak tekke ve zaviyeler kurma imkânı bulmuş mudur?

Seferler esnasında sûfîler ne tür faaliyetlerde bulunmuşlardır?

Modernleşme süreci, (19. yüzyılda) sûfîlerin ordu ile ilişkilerinde değişikliklere yol açmış mıdır?

Sûfîler, 19. Yüzyılda orduya lojistik destek sağlamış mıdır?

19. Yüzyılda sekülerleşme hamlelerine rağmen ordu üzerinde sûfîlerin manevi destekleri sürmüş müdür?

Bu asırda yapılan savaşlara sûfîler muharip bir güç olarak katılmış mıdır?

Zorunlu askerlik uygulamasının sûfîler üzerindeki etkileri hangi sonuçları doğurmuştur?

Çalışma yapılırken tarih biliminin metodolojisi doğrultusunda öncelikle konuya dair kapsamlı bir arşiv ve kaynak taraması yapılmış, böylece birinci ve ikinci elden kaynaklara ulaşılmıştır. Ardından arşiv vesikalarının transkripsiyonu yapılmış gerek belgelerden gerekse diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Elde edilen bilgiler yer yer kaynakların karşılaştırılması da dâhil tahlil ve tenkide tabi tutulmuş, ardından tüm bu veriler sentezlenerek metin oluşturulmuştur. Bugüne kadar doğrudan askeri yönleriyle ilgili olmasa da sûfîler üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Haşim Şahin'in doktora tezi olan

³³ Karamustafa, Tanrı'nın Kural Tanımaz Kulları, s. 81.

³⁴ Zekeriya Işık (ed.), Tarikat Toplum ve Siyaset Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Sûfî Ailenin İzinde (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020), s. 20.

“Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler” adlı çalışmada, Osmanlı Kuruluş Döneminde sûfîlerin faaliyetlerine, siyasi ve toplumsal hayata katkılarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Yine Rıdvan Ayaydın’ın *“Osmanlı Devleti’nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)”* konulu yüksek lisans tezinde Sûfî çevrelere sınırlı da olsa yer verilmiştir. Erhan Alpaslan ve Ahmet Gülenç’in birlikte kaleme aldıkları *“1846 Tarihli Kur’a-yı Şeriyye Usulü’nün Maraş ve Çevresinde Tatbiki”* adlı eserde Osmanlı’da Tanzimat sonrasında ortaya çıkan Kur’a usulünün Maraş ve çevresindeki uygulaması konu edilmiştir. Bu eser, kanunnameler ve nizamnamelerle birlikte yenileşme çabaları konusunu da ele almıştır. Engin Öncüoğlu’nun *“Tasavvuf’ta Askerlik Makamı”* adlı eseri ise sûfîlerin askerlikle olan ilişkilerine dair önemli bir çalışmadır. Ümit Ekin’in *“Osmanlı Ordusu’nda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”* adlı çalışmada ordu şeyhliği meselesi ele alınmıştır. Abdurrahim Alkış’ın *“Tasavvuf’ta Tahta Kılıç Sembolizmi”* adlı çalışma, sûfîlerin ordu üzerindeki manevi gücü ve buna eşlik eden tahta kılıç sembolü üzerinde durması bakımından önemlidir. Burak Kocaoğlu’nun *“Osmanlı Ordusunda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller”* başlıklı çalışması ordu için moral ve motivasyon kaynağı olarak sûfîleri ele alırken Ömer Lütî Barkan’ın *“Kolonizatör Türk Dervişleri”* isimli çalışması da tamamen dervişlere odaklanan ve bu konuda kendisinden yararlanılan önemli çalışmalardan birdir. Yine aynı şekilde Fuat Köprülü’nün *“Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”* adlı eseri ile Ahmet T. Karamustafa’nın, *“Tasavvufun Oluşumu”* adlı tasavvuf tarihinin gelişim sürecini ortaya koyan çalışması da bu alanda önemlidir.

Genel olarak tüm bu eserler askeri hususlara dair sûfîleri kendi konuları çerçevesinde bazı yönleriyle ele almışlardır. Bunlardan farklı olarak bu tez, 19. yüzyılda sûfîlerin askerlik olgusuna bakışları ve ordu ile olan çok yönlü ilişkilerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmış özgün bir çalışmadır. Çalışmada Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi’nde bulunan belgelerden, Osmanlı Kronikleri, Velayetnameler, Hatıratlar, ikincil kaynaklar, tezler, makale ve araştırmalardan yararlanılmıştır. Çalışmada, konuyla alakalı olarak sûfîler tarafından kaleme alınan menkıbname ve velayetnamelerden de yararlanılmıştır. Ancak bu metinlerin yazılış gayesi tairihi olayları anlatmak olmadığından ve bir takım destansı, olağanüstü hikâyeler barındırdığından elde edilen bilgiler mutlak doğru olarak ele alınmamış, tenkit süzgecinden geçirilerek değerlendirilmiştir çalışılmıştır. Bu tür eserlerden daha çok hadiselerle sûfîlerin yaklaşımlarını anlamak ve dönemin sosyal, kültürel, inançsal yaşantılarını ortaya koymak amacıyla yararlanılmıştır. Çünkü bu tasavvufi eserler anlattıkları dönemde gerçekleşen tarihi olaylara ve tarihi şahsiyetlere dair önemli bilgiler içermekte, dönemin adet ve geleneklerine dair, Türk din ve tasavvuf tarihine dair mühim bilgiler içermektedir.³⁵

³⁵ Ahmet Y. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menakıbnameleri XV-XVII. Yüzyıllar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), s. 99-102.

1.BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA 19. YÜZYILA KADAR MUHARİP VE MANEVİ DESTEK UNSURU OLARAK SÛFİLER

Bu bölümde Sûfîlerin askerlik, gaza ve cihat olgusuna bakış açıları ele alınmıştır. Ardından 19. yüzyıla kadar olan zaman diliminde sûfîlerin, Osmanlı Ordusu'na muharip, manevi ve lojistik olarak sağladıkları destekler örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. Sûfîlerin Askerlik, Gaza ve Cihat Olgusuna Bakış Açıları

Sözlükte gaza; gazavat, din uğruna harp ve cenk etmek,³⁶ küffar ile mücadele etmek şeklinde tarif edilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre gaza; düşman üzerine cihat etmek, düşmana karşı din üzere cenge gitmektir ve buna gazavat da denilir.³⁷ Paşa'nın tarifi diğer tariflerden çok farklı olmasa da Osmanlı toplumu içerisinde hadiseye nasıl bakıldığına dair fikir sunması bakımından mühimdir. Gaza, cihat yerine kullanıldığı gibi birlikte gaza ve cihat şeklinde de kullanılmıştır.³⁸ Cihat kelimesine de sözlükte hemen hemen aynı şekilde mana verilmiştir. Buna göre cihat; din uğruna yapılan muharebe, din ve İla-yı Kelimetullah için girilen savaş şeklinde açıklanmıştır.³⁹ Pakalın'a göre ise cihat, Arapça 'Cehd' kökünden gelen bir kelime olup şer'an din uğrunda savaşmak anlamında kullanılan bir ıstılahtır. O cihadın tüm Müslümanları kapsayan ve çeşitlilik arz eden yükümlülüklerini ve gayelerini ise şöyle izah etmiştir. İslam'a göre cihadın asıl manası din düşmanlarına karşı hem bedeniyle hem de malı ve mülküyle, tüm gücüyle gayret göstermektir. Cihadın amacı ise düşmanın fitnesini defetmek ve Hakkın ismini yaymaktır.⁴⁰ Burada bu çalışma açısından cihat ve gazanın sözlük anlamından ziyade tasavvufi terminolojideki manaları daha önemlidir. Mesela Cudi'ye göre; cihat aslında din için savaşmaktır fakat tasavvufi manada "Fazilet-i cihad ve cihad-ı ekber" nefis ile savaşmaya, mücadele etmeye denir.⁴¹ Şeyh Mahmud Sâmî, Şeyh Abdulkadir Geylani'nin bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

"Cihad Batını ve zahiri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batını cihad zahiri cihaddan zordur, çünkü o nefsin işlemeye alıştığı haramları bırakmak, şeriatın emrine uymak ve yasaklarından kaçınmaktır. Her kim de Allah u Teâlâ'nın her iki cihad hakkındaki emirlerine uyarsa onun için hem dünya hem de ahiret mükâfatı hasıl olur."⁴²

Sûfîler, anlaşılacağı üzere cihadı her yönüyle önemsemekte, inançlarının bir gereği olarak görmekte ve teşvik etmekte ancak asıl zor ve başarılması gerekenin batını yani nefisle cihat

³⁶ Mehmet Bahaettin, "Gaza", Yeni Türkçe Lugat, s. 494.

³⁷ Ahmet Vefik Paşa, "Gaza", Lehçe-i Osmanî, c. 2/ s. 1249.

³⁸ Pakalın, "Gaza", c. 1/ s. 651.

³⁹ Sâmî, "Cihad", s. 488.

⁴⁰ Pakalın, "Cihad", c. 1/ s. 288.

⁴¹ İbrahim Cudi, "Cihad", Lugat-ı Cudi, s. 395.

⁴² Sadık Dâna, Sultanü'l-Ârifîn eş- Şeyh Mahmud Sâmî Ramazanoğlu (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), s. 16.

olduğunu düşünmekteydi. Bir nevi cihat, dervişlik yoluna giren talibin nefsinin kontrol altına alması için vermiş olduğu mücadele ve bu maksatla çektiği çiledir. Öyle ki Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadis-i şerifinde de cihad-ı asgar olarak tabir edilen küçük savaş, düşmana karşı savaş meydanlarında verilen; cihad-ı ekber ise insanın kendi nefsinin karşı sürdürdüğü büyük savaştır.⁴³ Şu halde sûfîlerin, manevi olarak birbirinin yerine kullandığı anlaşılan gaza ve cihat hususunda hem din uğruna kâfirlere karşı savaşmayı hem de asıl büyük savaş olan ve bir ömür sürececek bir mücadele isteyen nefisle muharebe içerisinde bulunmayı tasavvufi anlayışlarının ve seyr ü sülûk eğitimlerinin merkezine aldıkları söylenebilir.

Ancak aşağıda da görüleceği üzere sûfîler maddi yani dünyevi gayelerle de gaza ve cihad hadisesini önemsemekteydiler. Mesela daha erken dönemlerde İran merkezli Kazeruniyye Tarikatı'nın kurucusu Ebu İshak Kazeruni (öl. 426/1035) dergâhında mücahitleri toplamak suretiyle onları kâfirler üstüne savaşmaya gönderirken görülmektedir.⁴⁴ Şeyh Yusuf Hemedani (öl. 535/1140) ise cihadın hemen her şekilde desteklenmesi için Allah için cihat etmeye giden herhangi bir gazinin atına bile yem vermenin Allah'ın nazarında çok önemli bir iş olduğundan bahsetmektedir.⁴⁵ O böylece hemen herkesin gücü nisbetinde sefere çıkan askerlere yardımda bulunmasının dini ve manevi olarak ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlayışı takip ettikleri anlaşılan Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında gazi dervişler, Anadolu'da hem fiili olarak bizzat gaza ve cihat faaliyetlerine katılmış hem de manevi destekte bulunmaktaydılar. Öyle ki bu dönemde Anadolu ve Rumeli sahasında derviş gruplarının en yaygın faaliyetleri gaza ve cihada katkı sunmak olmuştur.⁴⁶ İçinde bulundukları aşiretlerin önünde liderlik özellikleri de taşıyan Türkmen Babaları, gazi dervişleri manevi sembolik bir anlam taşıyan tahta kılıçlarıyla kâfirlerin yenilmesinde etkili olmuş bu bağlamda isimleri etrafında destansı hikâyeler oluşmuştur.⁴⁷ Görüleceği üzere onların seferlere iştiraki, orduya katılmaları askerler için büyük bir moral ve motivasyon kaynağı olmaktadır.

Gazi dervişler, fethedilen Anadolu'da özellikle uçlarda ve dağ başlarında yerleşip tekke ve zaviyeler kurmak suretiyle irşad faaliyetlerine girişerek,⁴⁸ fethin içinde yer almaktaydılar. Bu

⁴³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), s. 121.

⁴⁴ Fuat Köprülü, "Vakfa Ait Tarihi İstılahlar: Ribat", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), s. 273.

⁴⁵ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), s. 149.

⁴⁶ Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 16.

⁴⁷ Mesela Anadolu Selçukluları Döneminde Sarı Saltık tekkesindeyken ruhani olarak savaşa katılıp gazi-dervişleri kurtarmıştır. Onun II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına seferlere katıldığı anlatılmakta, seferlere kendine özgü efsunlu tahta kılıcı ile katıldığından, öyle ki Mağrip'ten Moskova'ya kadar dünyanın her yerinde gaza ve cihat faaliyetlerine katıldığından bahsedilmektedir. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), s. 38-39; Tahta kılıç ordu-gaza-cihat söz konusu olunca dervişler için önemli bir semboldü: "Anadolu'nun fethinde rol alan gazi-dervişler, ellerinde tahta kılıçlarıyla, baş açık ayak yalın, coşkulu bir ruh hali içinde savaşlarda ön saflarda yer alarak askerlerin maneviyatını yükseltirlerdi." Öyleki tahta kılıç, amacın insanı öldürmek değil onu kazanmak olduğunun sembolüydü. Bk. Mehmet Demirci, "Gazi Dervişler ve Balkanlar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12/27(2011), s. 147.

⁴⁸ İrşad özünde, dervişlerin halka yönelik görevlerinin başında yer almaktadır. "Dervişlerin hayatlarıyla adeta özdeşleşen bu kavram bir yönüyle tasavvufi hayatın yeniden üretilmesi ve yeni dervişlerin kazanılması diğer yönüyle halkın Hakk'a ve Hakk yoluna davet edilmesi anlamına gelmektedir." Bk. Ay, *Derviş ve Toplum*, s. 124-125.

suretle de hem yerleşik yöre halkının dini yaşantısını etkilemekte hem de gayri müslim halkı İslamlaştırmada mühim rol oynamaktaydılar.⁴⁹ Sûfîler; başları açık, ayakları yalın, tahta kılıçlarıyla, coşkulu bir ruh haleti içerisinde savaşa katılarak ve ön saflarda yer alarak askerin moralini artırmış, maneviyatını yükseltmişlerdir.⁵⁰ Bilhassa uç bölgelerde bulunan derviş grupları bizzat muharip gaziler olarak savaşa katılmaktan, lojistik destek sunmaya; vaaz, dua ve zikirleriyle manevi olarak neferlerin maneviyatını yükseltmeye kadar çeşitli şekillerde orduya destek olmuşlardır.⁵¹

Bunlardan başka sûfîler orduya katılarak sefere çıkmanın dışında gündelik hayatlarında da cihadı akıllarında tutmaya çalışmışlardır. Mesela 19. yüzyılın renkli sûfî simalarından Aşçı Dede hatıratında, Ziya Bey (Paşa) gibi Bab-ı Ali'yi tercih eden birçok arkadaşının aksine "tarik-i cihad" dediği askerlik mesleğine intisap ettiğini kaydetmiştir.⁵² Aşçı Dede, bu tutumuyla kendine göre sûfîliğin gaza ve cihat ile ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamaya çalışmış olmalıdır.

1.2. Osmanlı'da 19. Yüzyıla Kadar Muharip ve Manevi Destek Unsuru Olarak Sûfîler

Osmanlı kuruluş döneminde Anadolu, bir taraftan Moğol İstilasının diğer taraftan Anadolu Selçuklu Devleti'nin giderek tarih sahnesinden çekiliyor olmasının yarattığı olumsuzluklar nedeniyle büyük bir otorite boşluğu ve kargaşa içerisindeydi. Osmanlı Beyliği başta olmak üzere uçlardaki beylikler Bizans aleyhine Batı istikametinde ilerlemek suretiyle yeni bir devlet ve düzen inşa etmenin mücadelesi içerisindeydiler. Böylesi bir zamanda uçlar; kalabalık Türkmen aşiretleri, bunlar arasında gelen âlimler, sûfîler, fütüvvet ehli insanlar ve gazilerle dolup taşmıştı. İlk Osmanlı beyleri bu başarıya aç, dinamik demografik yapıyı bir ideal uğruna bir potada birleştirmeyi başardı. Osmanlı fütuhatı her kesime istediği ikbal ve istikbali sunmaktaydı. Türkmen Şeyh, Ata ve Babaları olarak zikredilen sûfîler bu süreçte aileleri, dervişleri ve bağlı topluluklarıyla Osmanlı fütuhatının içerisinde bizzat muharip bir güç olarak yer aldılar. Bunun yanında aşiretlerin kalabalık atlı, silahlı Alplerinin (Alperenlerinin)⁵³, gazilerinin seferlere katılımını teşvik ettiler.⁵⁴ Bu Şeyh, Ata ve Babalar varlıkları, sohbetleri,

⁴⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), s. 282.

⁵⁰ Demirci, "Gazi dervişler ve Balkanlar", s. 147.

⁵¹ Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 21.

⁵² Aşçı Dede'nin askerlik mesleğine bu bakışı onu takip eden çocuklarında da görülür. Öyle ki, oğlu Salih, genç yaşlarda gönüllü olarak askere yazılmış, ikamet etmek için gittiği Şam'da (1887) memuriyet bulamayınca tereddüt etmeden askerlik mesleğine girmiş, önce Derviş Paşa'nın maiyetinde bulunmuş bir sene sonra da Dördüncü Ordu Nizamiye Otuz Birinci Alayının Siirt sancağında ikinci taburun tabur kâtibi olarak atanmıştır. Bk. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), c. 1/ s. XVI, XXXI.

⁵³ Âşık Paşa, alperen olmayı şu dokuz koşula bağlamıştır: Velayet, riyazet, kifayet, ışk, tevekkül, şeriat bilgisi, ilim, himmet, doğru yâr edinmek. Bk. Âşık Paşa-yı Veli, *Garipnâme*, çev. Bedri Noyan (Ankara: Ardic Yayınları, 1998), s. 338-344; Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", *Belleten Dergisi* c. 71/261 (Ağustos 2007), s. 494.

⁵⁴ Mesela, Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesinde onun sultanları, beyleri cihada ve gazaya bizzat teşvik ettiği anlatılmaktadır. Onun bu telkinleri sayesinde Osman Bey bizzat giyinip kuşanıp savaşa yol almıştır. Hatta öyle ki her taraftan bunu duyanlar savaşmak için akınlar halinde toplanmışlardır. Bu olay Osman Bey'in kulağına gitmiştir. O da aralarındaki ayrım belli olsun diyerek borklerinin renklerinde değişiklik yapmıştır. Bk. Hamiye Duran, *Hacı Bektaş-ı Veli, Alevi-Bektaşî Klasikleri Velayetname* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), s. 550-555; Orhan Gazi döneminde yaşayan Şeyh Karaca Ahmed; Bursa, Palakenon, Üsküdar bölgelerine yapılan akınlar ve

menkıbelere büründürülmüş kahramanlık hikâyeleri ve nasihatleriyle manevi olarak da orduyu motive ettiler.

1.2.1. Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar muharip bir güç unsuru olarak sûfler

Osmanlı kuruluş devrinde yöneticiler tarafından fütuhat; Türkmen topluluklarının yerleşik hayata geçirilmeleri, başta hayvancılık olmak üzere ziraat ve ticarete bulunmaları dolayısıyla sosyal ve ekonomik olarak gelişmeleri ve Osmanlı hâkimiyet sahasının genişletilmesi bakımından elzem görülüyordu. Fetih hareketlerini çok yönlü olarak destekleyen ve teşvik eden sûfler bu süreçte devlet için çok önemlidir. Buna karşın Sûfler için de fütuhat, hem inançları hem de gelecekleri için yeni imkânlar sunması bakımından çok kıymetlidir. Yeni fethedilen topraklar onlara tekke ve zaviyelerini kurmaları için önemli fırsatlar sunmakta, zamanla bu yapılar etrafında oluşan köyler ve beldeler sayesinde temsil ettikleri irfan geleneği buralarda yayılmaktaydı. Zamanla bu köylerin birçoğu sûflerce kurulan tekke ve zaviyelerin vakıflarına dönüşmekte, böylece onlar sosyal ve ekonomik olarak da güç ve itibarlarını artırmaktaydılar.⁵⁵

Anlaşılabileceği üzere kuruluş döneminde devletin sevk ve idaresinde etkili olan ve toplumda önemli bir yer tutan dervişler, devlet ile fütuhat ve hâkimiyet sahasının genişletilmesi hususunda farklı motivasyon araçlarına sahip olsalar da adeta uzlaşmışlardı. Nitekim daha Osman Gazi (öl.724/1324) döneminde dervişler bizzat seferlere katılırken, yer ve yurt tutarken görülmektedir. Mesela bu dönemde yaşayan Kumral Abdal⁵⁶ adındaki bir derviş uç bölgelere yerleşerek, müritleriyle beraber kâfir köylerine gazalar düzenlemekteydi.⁵⁷ Kumral Abdal'ın Osman Gazi'nin hükümdar olacağı müjdesini kendisine vermesine ve onunla birlikte seferlere bizzat iştirak etmesine bakılacak olursa, kendisi zamanında yöneticilerin ve toplumun büyük saygı ve hürmet gösterdiği bir kişiliğe sahip olmalıdır. Şeyh Edebali (öl.726/1326) da Osman Gazi döneminde yaşamış olan şeyhlerden birisidir. Osman Gazi'den yoğun bir hürmet ve saygı gören Edebali, onun fetihlerini desteklediği gibi bunun bir göstergesi olarak da sultanın beline "gaza kılıcını" kuşatmıştır.⁵⁸

Balkanların Fethi için gönüllü dervişler toplamaktadır. Bk. Feridun M. Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), s. 139-140; Şeyh Karaca Ahmed'in savaşmak üzere adam toplayarak orduya hem lojistik açıdan hem de kalabalık bir nüfus barındırması sebebiyle moral ve motivasyon açısından destek olduğu anlaşılmaktadır. Yine Orhan Gazi Devrinde, mücahit evliya şeklinde anılan Saltık Gazi bazı yerlerde, tekkesinde otururken kâfirlere yenilmek üzere olan mücahitlere ruhani bir şekilde askerlere yardım eden meczup bir derviş olarak tasvir edilmektedir. Bk. Ocak, Sarı Saltık, s. 34-38.

⁵⁵ Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 25-26. Bu konuda misal vermek gerekirse Seyyid Murat Zaviyesi hem bölgede güvenlik kaynağı hemde konaklama imkânı sunan bir zaviye olmasından ötürü bölgeyi ekonomik ve sosyal açıdan desteklemektedir. Bk. Zekeriya Işık, "Seyyid Murat (Seydim Sultan) Zaviyesi'nin Sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel Tarihi", Turkish Studies Dergisi c. 13/1 (Ocak 2018), s. 65.

⁵⁶ Aşıkpaşazâde Osman Gazi dönemi abdalları arasında zikretmiştir. O, Osman Gazi'ye bir devlet kuracağını müjdelemiş buna karşılık kendisine zaviye kurması için bir yer verilmiştir. Bu hadise Osmanlı kuruluş döneminde gaziler ve beylerin yanında ve gaza faaliyetleri içerisinde bulunan abdalların nasıl tekke ve zaviyelerini kuracak yer bulduklarını da ortaya koymaktadır. Aşıkpaşazâde, Aşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502), haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), s. 12

⁵⁷ İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter, haz. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 89-90.

⁵⁸ Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfler, Devlet ve Ulema (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007), s. 25.

Benzer şekilde Türkmen şeyhlerinin askerliğe, orduya ve fütuhata olan ilgi ve destekleri Orhan Gazi (öl.763/1362) döneminde de sürmüştür. Mesela bunlardan birisi Geyikli Baba'dır (öl.750/1350). Aşıkpaşazâde'ye göre Orhan Gazi'nin önde gelen alplerinden Turgut Alp onun bendesi olup kendisine muhabbet duyardı. Geyikli Baba ile daima sohbet, muhabbet ederdi ki o da zamanla bir pir olmuştu.⁵⁹ Buradan Geyikli Baba'nın dönemin önde gelen kimseleri, askeri taifesi üzerinde nüfuz sahibi olduğu söylenebilir. Neşri de aynı bilgileri tekrar ederken Orhan Gazi'nin ona olan muhabbetinden ve zaviyesinin yerini vermesi ve inşaaından o da bahseder.⁶⁰ Gelibolulu Mustafa Âli ise Geyikli Baba'nın Acem diyarından Hoy'dan geldiğini ve Orhan Gazi birlikte gazalara katıldığını kaydetmiştir.⁶¹ Geyikli Baba'nın gaza faaliyetlerine ne denli katkı sunduğu arşiv vesikalarından da görülebilmektedir. Orhan Gazi kıyıların fethiyle uğraşırken Geyikli Baba ise Kızıl Kilise denilmekle meşhur üç yüz altmış kapılı kiliseyi fethetmiştir.⁶² İşin ilginç yanı devletin resmi kayıtlarında Geyikli Baba ile ilgili onun kerametlerini gösteren bir menkıbenin yer almasıdır. Geyikli Baba vesikada Kutbü'l-ârifin olarak olarak takdim edildiği gibi onun düşmanla savaşırken bir kestane ağacının onu sakladığından sabah buradan çıkarak cenge devam ettiğinden bahsedilmiştir.⁶³ Bu durum Geyikli Baba'nın fetih hareketlerine olan katkısının devlet tarafından da kabul edildiğini ona büyük bir saygıda bulunduğu göstermektedir.

Bu dönemdeki Gazi dervişlere bir başka misal de Sarı Saltık (öl.697/1297-98) verilebilir. Menkıbeye göre kendisi Hacı Bektaş (öl. 669/1271) aracılığıyla Rumeli'ye gönderilmiş ve orada faaliyet göstermiştir. Orada Orhan Gazi'nin yanına gidip savaşlara bizzat katılmıştır. "Kâfirler savaş esnasında ona pusu kurarak yalnızlaştırıp üzerine çullanmışlar kendisi birkaç tanesini savuşturabilse de onu kısıvrak yakalayıp yaralamışlar ve kan kaybına sebebiyet vererek ölümüne neden olmuşlardır."⁶⁴ Başka bir menkıbeye göre de Sarı Saltık'ın savaşlarından birinde de cinler ve cadılar olduğu anlatılıp, bunlarla vuruştugu, onları yendiği, sonrasında Müslüman olanları salıp olmayanları kılıçtan geçirdiği anlatılmaktadır. Dönemin topluluklarının inançları arasında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan bu unsurlara karşı onun menkıbevi anlatılara bürünen keramet öyküleri ona inan çevreler ve sefere katılanlar üzerinde olumlu psikolojik etki yaratmış olmalıdır. Yine menkıbeye göre onun her hal ve hareketi, üzerinde taşıdığı savaş aletlerine özel manevi anlamlar yüklenmiştir. Mesela onun gazalarını özel, efsunlu tahta bir kılıç ile gerçekleştirdiği ve bu kılıcı kendisine Hızır Peygamberin verdiği gibi.⁶⁵ Onun daha çok

⁵⁹ Aşıkpaşazâde, s. 63-65.

⁶⁰ Mehmed Neşri, Cihannüma (Ormanlı Tarihi 1288-1485), haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 72-79.

⁶¹ "Acem'de Hoy kasabasında tevellüd idüp badehu Rum'a gelmiş ve gazâl-i vahşiye süvar olduğu halde Sultan Orhanla gazalara varup izhar-ı kerametle teferrüd itmiş bir müstecâbu'd-da ve şeyh idi." Gelibolulu Mustafa Âli, Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr, haz. Ahmet Uğur vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 43.

⁶² BOA, Ali Emiri Musa Çelebi [AE. MÇLB], No. 1, Gömlek No. 1. (H-29-12-815/M-01-04-1413).

⁶³ BOA, Ali Emiri Musa Çelebi [AE. MÇLB], No. 1, Gömlek No. 1. (H-29-12-815/M-01-04-1413).

⁶⁴ Ocak, Sarı Saltık, s. 34-38.

⁶⁵ Ocak, Sarı Saltık, s. 39.

Avrupa tarihinde karşılığı olan cadılarla savaştığı yönündeki anlatım Rumeli’de Müslüman topluluklar kadar gayrimüslimler arasında da şöhreti olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bundan başka pek çok gazi dervişin Orhan Gazi döneminde seferlere iştirak ettiği görülmektedir. Bu gazi dervişlerden birisi de Derviş Karaca Ahmet’dir (öl.772/1371). O, Anadolu’ya gelerek Manisa Geyve ve Akhisar fethine elli yedi bin müridiyle bizzat iştirak etmiştir. Sonrasında gerçekleşen Bursa Fethi’ne de katılım göstermiştir. Hatta 1329’da Bizanslılar ile girilen ve kazanılan Palekanon Savaşı’na katılarak Kocaeli yarımadasının tamamen fethedilmesinde rol oynamıştır. Kendisi Balkan fetihlerinde de faaliyet göstermiştir.⁶⁶ Verilen bilgilerin menkıbevi ve abartılı olması göz ardı edilmemekle birlikte belirtilen sayıların büyüklüğünden onun Türkmen toplulukları ve ordu nezdinde saygın, nüfuzlu bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Orhan Gazi döneminde Gazi Derviş tipolojisine uyan bir diğer derviş de Abdal Musa’dır. O, Bursa’nın fethine ve buradan ayrıldıktan sonra ise Rumeli gazalarına katılmıştır. Hatta Rumeli’de kumandan sıfatıyla elinde bir tahta kılıçla kayaya vurmak suretiyle onu paramparça ettiği yine menkıbevi bir keramet öyküsü şeklinde anlatılmaktadır. Bu tür keramet öyküleri onun kitleler üzerinde manevi ve psikolojik bir etki gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine savaş ile beraber aynı zamanda irşad ederek tüm Rumeli’yi İslam ile şereflendirdiği anlatılmaktadır.⁶⁷ Abdal Musa’nın fetih hareketlerine olan katılımı ve katkısı onun, kerametleri ve kahramanlık hikâyeleri eşliğinde takdim edildikten hemen sonra sözün onun irşad konusundaki başarısına getirilmesi manidardır. Burada fütuhatin gayelerinden birisinin de İslam dinini yeni fethedilen bölgelere yaymak olduğu anlaşılmaktadır. Abdal Musa’nın gaza faaliyetleri ve ordu üzerindeki tesirleri bunlarla da sınırlı değildir. Aşıkpaşazâde Bektaşilerin gaziler gibi ak börk giymesinde seferlere katılan ve askerlerin kafasında bu serpuşu gören Abdal Musa’nın etkisi olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸ Buradan hareketle ileride Yeniçerilerle Bektaşiler arasındaki güçlü manevi bağın daha onun zamanında temellerinin atıldığı da düşünülebilir.

Orhan Gazi döneminde savaflara katılan bir diğer şeyh Abdal Murad’dır. Neşri’ye göre tasavvufi olarak derin manalar yüklenen kerameti zahir olmuş “Budelâ” azizlerden,⁶⁹ Gelibolulu Mustafa Âli’ye göre de Bursanın fethine katılan dervişlerden birisiydi.⁷⁰ Abdal Murad, daha Bursa fethedilmeden uçlara yerleşmiş, Bursa halkını tepelerden kalelerine taşlar yuvarlamak suretiyle korkutarak ortamı bir nevi psikolojik olarak fethetmiş, fetih zamanında da Orhan

⁶⁶ Muharrem Bayar, “Afyon’da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmed Sultan”, II. Afyon Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, haz. Mehmet Sarlık (Afyon: Afyon Belediyesi yayınları, 1991), s. 71.

⁶⁷ M.Fuat Köprülü, “Abdal Musa”, Türk Kültürü Dergisi 124 (Şubat 1973), s. 199.

⁶⁸ Aşıkpaşazâde, s. 308; “Musa Abdal, bunlar Sultan-ı Zîşanla Bursa fethinde hazır ve keramet-i aliyyeleri her zaman manzur-u ekabir u esagir idi.” Gelibolulu Mustafa Âli, Kühnü’l-Ahbâr, haz. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), s. 45.

⁶⁹ Neşri, s. 353.

⁷⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, s. 45.

Gazi'nin yanında fethetmeye iştirak etmiştir. Onun hikâyesi de yine kerametlere menkıbevi bir anlatıma dayanmaktadır. Rivayete göre dört metre uzunluğundaki tahta kılıcıyla düşmana korkular salarak, sultanın emrine verdiği askerlerle kâfirler üzerine yürümüştür.⁷¹ Bu tür olağanüstü yeteneklere işaret eden menkıbelerin sıklığından, şeyhlerin o günün toplumu ve gazileri üzerinde bu yolla büyük bir manevi ve psikolojik etki yarattıkları söylenebilir.

Orhan Gazi devri dervişlerinden biri de Duğlu Baba'dır. Bir kalender dervîşi olmakla ünlüdür. Bursa fethine katılarak üstün kahramanlıklar sergilemiştir.⁷² Âbâ-pûş isimli dervîş ise elindeki tahta kılıcıyla kale fethine katılmış ve kendisinin bu haliyle alay eden bir adamı bu tahta kılıçla öldürerek kalenin fethinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁷³ Abdallar ve dervîşlerle ilgili olarak nakledilen tüm bu menkıbelerden, şeyhlerin o günün yöneticileri, toplumu ve gazileri üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları manevi ve psikolojik olarak güç ile motivasyonu arttırdıkları anlaşılmaktadır.

Sultan I. Murat (doğ.1326-öl.1389) döneminde kendisinin şehit edildiği I. Kosova Savaşı'nda Neşri isimlerini vermemekle birlikte mertler, gaziler yanın da erenlerin de savaşa katıldığını kaydetmiştir.⁷⁴ Yıldırım Bayezid (öl.806/1403) devrinde de Abdal Murad'ın (öl.727/1326) oğlu Abdal Mehmed'in (öl.833/1429) hem kendi zamanının hem de babasının zamanının pek çok seferine iştirak ettiği anlatılmaktadır.⁷⁵ Yine bu dönem şeyhlerinden olan Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) (öl.815/1412) Yıldırım Bayezid ile birlikte Rumeli'nin ve Trakya'nın fethinde bulunmuştur. O, Hacı Bektaş'tan el aldıktan sonra, Horasan erenlerinden 40 kadar kişi ile fethetmeye katılmıştır. Sultan adamlarına fetih için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini sorsa da uygun bir cevap alamamış, bunun üzerine erenlere danışmış ve onların belirlediği şekilde hareket edilmiştir. Sultan'ın vezirleri ve komutanları dururken savaş ile ilgili tedbirleri Kızıldeli'ye sorması manidardır. Aslında bu ifade taraftarlarınca onun başta sultan olmak üzere devlet erkânı üzerinde nüfuzlu bir yere sahip olduğunu ve fetihle baş rolü oynadığını göstermek için ileri sürülmüş olmalıdır.

Mesela Gelibolu, Kızıldeli'nin narasıyla ortaya çıkan deprem sayesinde fethedilmiştir. Seyyid Rüstem ganimet dağıtımıyla görevlendirilmiş, Burgaz kalesi bir savaş hilesi ile fethedilmiştir. Sonra Kavak ve Varmacin kaleleri alınmıştır. Daha sonra ise Dimetoka Kızıldeli'nin kalenin etrafını ateşlerle sarmasıyla fethedilmiştir. Oradan Edirne'ye geçilip, ardından Ruscuk ve Şumnu, Silistre fethedilmiş ve Yanbolu ele geçirilmiştir.⁷⁶ Menkıbevi abartılı yönleri bir yana bu

⁷¹ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Yücel Dağlı-Seyid Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), c. 2/s. 46.

⁷² Taşköprizâde, Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, çev. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), s. 13; "Duğlu Baba, bu dahi veliyy-i vâsil bir meczub-ı kamil idi. Bursa fethinde sarf-ı makdur iden guzât ki hararet-i şemsle 'atşân olurlardı..." Gelibolulu Mustafa Âli, s. 45.

⁷³ Gelibolulu Mustafa Âli, s. 34.

⁷⁴ Neşri, s. 121.

⁷⁵ Balırcıoğlu S. Şeyh Mehmed, Ravza-i Evliya, haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), s. 87; Süleyman Uludağ, "Abdal Mehmed", DİA, c. 1/s. 63.

⁷⁶ Rıza Yıldırım, Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi (Ankara: TTK. Yayınları, 2007), 14-22.

bilgilerden anlaşılacağı üzere Seyyid Ali Sultan, Yıldırım Bayezid döneminde Balkanlarda yürütülen fetih hareketlerinin birçoğuna katılarak tam bir gazi derviş özelliği göstermiştir. Onun hikâyesi kendi döneminde bu niteliklere sahip çok sayıda abdalın, sûfînin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

II. Murat (doğ.1404-öl.1451) döneminde ise Şeyh Akbiyık Dede (öl.860/1456), padişahın Haçlılara karşı giriştiği cihat hareketine katılmış, seferlerde Şeyh Hamid-i Veli'nin başkaca müritleriyle beraber kahramanlıklar göstermiştir. Böylece O, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de hâkimiyet sahasını genişletmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.⁷⁷ Derviş Ahmet Aşıkî, namı diğer Aşıkpaşazâde, (öl.889/1484) Baba İlyas-ı Horasani soyundan olup Elvan Çelebi zaviyesinde yetişmiş II. Murat'ın Düzmece Mustafa isyanıyla olan mücadelesine katılmıştır.⁷⁸ Bu hadise sûfîlerin fetihler kadar isyanların bastırılması, devletin bütünlüğünün korunması gibi hususlara da kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir. İleriki zamanlarda Derviş Ahmed, II. Murat'ın Belgrad Seferi'nde yanında bulunmuştur.⁷⁹ O dönemde Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat havalisinde büyük bir taraftar kitlesine sahip, nüfuzlu bir şeyh ailesinin bu desteğini almış olmak II. Murat açısından da önemli olmalıdır.

Fatih Sultan Mehmet (doğ.1432-öl.1481) devrine gelindiğinde ise, 1453 yılının baharında İstanbul'un fethine meşâyihden pek çok kişinin katıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Hacı Bayram-ı Veli'nin (öl.833/1430) halifelerinden Akşemseddin hazretleri (öl.863/1459), Bayrami meşâyihinden Akbiyık Dede (Varna seferine de katılmıştır), Mevlana Gürani (öl.894/1489), Mevlana Hüsrev (öl.885/1480),⁸⁰ Molla Fenari (öl. 834/1431) ve Şeyh Sinan bunlardan bazılarıdır.⁸¹ Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bu liste daha da kabarıktır: Emir Buhari (öl.921/1516), Cübbe Ali, Ensari Dede, Molla Polad, Aya Dede, Horosî Dede⁸², Hatablı Dede⁸³ ve Şeyh Zindanî.⁸⁴ Şeyh Mustafa da İstanbul'un Fethi'ne katılmıştır. Yine aynı dönem şeyhlerinden olan Şeyh Mehmed İznîkî (öl.885/1480) sultanla beraber Eğriboz ve Boğdan Seferleri'ne katılmıştır.⁸⁵ Bunlardan başka Âmeden-i Burûsa Şeyhi Şeyh Salih Efendi de İstanbul fethine

⁷⁷ Resul Kesenceli, "Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'nin Anadolu Üzerindeki Etkileri ve Mekânlar", Somuncu Baba Dergisi 200 (Haziran 2017), s. 50-51.

⁷⁸ Işık, Tarikat, Toplum ve Siyaset, s. 54.

⁷⁹ Âşıkpaşazade, s. 35.

⁸⁰ Münecimbaşı Ahmet Dede, Müneccim Başı Tarihi, s. 257.

⁸¹ Ali İ. Yurd – Mustafa Kaçalın, Akşemseddin Hayatı ve Eserleri (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), s. 27.

⁸² Hoca Ahmet Yesevi'nin dervişlerinden olan Horoz Dede, Hacı Bektaş-ı Veli ile Horasandan gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet ile katıldığı İstanbul Fethi'nde asker içinde gece-gündüz yirmi dört saatte bir horoz gibi ses çıkararak askere "kalkan ey gafiller!" derdi. Askerler bu yüzden kendisine Horoz Dede lakabını vermiştir. Bk. Nihal Atsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler (İstanbul: MEB. Yayınları, 1990), s. 30.

⁸³ Hatablı Sultan'ın Aksaray'da Oduncuoğlu namıyla bilindiği, irşad ehli olgun bir kişiliğe sahip bulunduğu, bin dervişle birlikte Odun Kapısı'ndan tırmadığı bu durumun da bu ismin verilmesine neden olduğu kaydedilmiştir. Bk. Atsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, s. 30-31.

⁸⁴ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 1/ s. 57.

⁸⁵ Reşat Öngören, Alimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), s. 164-166.

katılan meşâyihtendir.⁸⁶ Yine Âşık Paşazade ve Derviş Akbıyık birlikte İstanbul'un fethine daha öncesinde de II. Kosova Savaşı'na katılmışlardır.⁸⁷ Yine benzer şekilde Fatih Sultan Mehmet'in Bosna Seferi'ne de Mevlana Şeyh Ali Bestami (öl.875/1470) adında bir şeyhin katıldığı anlatılmaktadır. Kendisi kâfirlerin öldürülmesinin gaza olduğu fetvasını vermek suretiyle kâfir krala kılıcı ilk kendisi vurmuştur ve onu öldüren de yine o olmuştur.⁸⁸ Burada menkıbevi anlatımla gerek cihada katılımı teşvik ettiği gerekse kâfir kralı öldürdüğü belirtilmek suretiyle fetihde merkezi rolün şeyhe verilmek istendiği görülmektedir.

Sultan I. Selim (doğ.1470-öl.1520) döneminde de tophaneden ve topçuların düzeninden sorumlu olan şeyh Çelebi Mehmet Efendi, sultan ile Mısır Seferi'ne (1517) iştirak etmiş ve seferden evvel Konya'da ona kendi elleriyle Sikke-i şerife giydirmiştir.⁸⁹ Derviş Hüseyin Çelebi'nin de Mısır Seferi'ne niyet edip gittiği ve bu yolda vefat ettiği anlatılmaktadır.⁹⁰

Kanuni Sultan Süleyman (doğ.1494-öl.1566) döneminin şeyhi olan, Nakşi Tarikatı Şeyhi Yorgancı Emir Efendi (öl.977/1569) ve Sinan Dede de bu padişahın yanında Belgrat Seferi'ne (1521) iştirak etmiştir.⁹¹ Bunlardan başka Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi şeyhleri arasında tekkesi Bulgaristan sınırları içinde kalan Demir Baba (öl.957/1550) da yer almaktadır. Kendisinin "Budim" fethine katıldığı anlatılmaktadır. Savaş esnasında düşman kendisine kılıç salladığında elinde esasından başka bir şey olmadığından bahsedilmektedir. O, asa ile kılıcı savuşturmuş ve at üzerindeki düşmana vurarak asa ile onu öldürmüştür. Bunun üzerine Demir Baba'yı kurşunlarla taradıklarından ve onun ise bunlardan kaçışından bahsedilmektedir. Atlara, düşmanları kaçırmamalarını ve kendisinden korkmalarını söylediği ve bunun üzerine atların, üzerlerindeki düşmanları yere atıp kaçtıklarından bahsedilmektedir. Sonrasında ise Demir Baba'nın bir vuruşta hepsini yere serdiği ve yanındaki adamının ona kurşunlara hedef olmaktan sakınması uyarısında bulunduğu bunun üzerine Demir Baba'nın ise adamına şunları söylediği anlatılmaktadır: "Sen daha bana inanmadın mı? Görmez misin bana atılan kurşunlar beni değil atanı vurur? Seni Hak korur kalk bu düşmanları bağla" der. Sonrasında ise seksen bin düşman askeri daha geldiği ve onları da bozguna uğratarak fethi tamamladığı anlatılmaktadır.⁹² Tabi ki bu anlatılan menkıbevi hikâyelerin gerçekliğini iddia etmek mümkün değildir. Bunula birlikte hadise, Demir Baba'nın fetih hareketlerine katılan,

⁸⁶ Bayram A. Kaya-Sezai Küçük, *Defter-i Dervişan Yenikapı Mevlevihanesi Günlükleri* (İstanbul: Kültür Yayınları, 2011), s. 405.

⁸⁷ Âşık Paşazade, *Kosova Savaşı'na katılmasını şu şekilde aktarmıştır*: "Sultan düşmanları görünce atından inmiş ve abdest alarak iki rekât namaz kılıp, toprağa yüz sürmüştü. O gün savaş iyi geçti. O gece de savaş oldu. Cumartesi günü pek çok bey şehit oldu. Düşmandan da pek çok kimse öldü ve niceleri tutuklanıp esir edildi. Âşıkpaşazâde'nin kendisi de düşmanla çarpışıp zafer kazanmıştır. Sultan karşılığında kendisine iyi halli bir at ve derviş Akbıyık'a da bir at vermiştir." Bk. Âşıkpaşazade, s. 36.

⁸⁸ Âşıkpaşazade, s. 248.

⁸⁹ Kaya-Küçük, *Defter-i Dervişan*, s. 361.

⁹⁰ Kaya-Küçük, *Defter-i Dervişan*, s. 73.

⁹¹ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulema* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), s. 271.

⁹² Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, *Demir Baba Velayetnamesi İnceleme-Tenkitli Metin* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2011), s. 99-101.

cihada büyük ehemmiyet veren, dervişliği kadar gaziliği de olan cesur, yiğit bir kişiliğe sahip olduğu, etrafındakiler üzerinde de güçlü bir manevi etkisinin bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Ya da onun karizmatik kişiliği etrafında toplanan, ona kuvvetle inanan topluluklar, müritler ve gazilerin kendisinden bu tür kerametler ve kahramanlıklar bekledikleri de söylenebilir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Budin Seferi'ne katılan bir başka şeyh de Şeyh Mustafa Efendi⁹³ ile Gül Baba'dır (öl.948/1541). O, Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği ve daveti üzerine Budin Seferi'ne iştirak etmiş ve sefer esnasında da can vererek şehit olmuştur.⁹⁴ Olağanüstü menkıbeler bir tarafa bırakılırsa gazi derviş niteliklerine sahip bu ve benzeri çok sayıda şeyh ve dervişin savaşlarda bizzat muharip güç olarak savaştıkları, gazi ya da şehit oldukları anlaşılmaktadır. Onların dini, tasavvufi, manevi önderlikleri yanında seferlerde gösterdikleri bu samimiyet ordunun tüm kademeleri üzerinde olumlu etki yaratmış olmalıdır. Nitekim aynı dönemde şeyh İştibli Emir Abdulkerim Efendi (öl.1015/1606) Estergon Seferi'ne iştirak ederken,⁹⁵ Nurettinzade Şeyh Muslihuddin (öl.981/1574) sultan ile beraber Zigetvar Seferi'ne (1566) katılmıştır.⁹⁶ Yine meşhur sûfilerden olup devlet erkânı, saray ve halk üzerinde önemli bir saygınlığa sahip olan Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi de (öl. 1038/1628) Ferhat Paşa'nın yanında Tebriz Seferi'ne iştirak etmiştir.⁹⁷

İlerleyen dönemlerde de Sultan II. Osman (doğ.1604-öl.1622) devrinde Kütahyalı Çavdaroğlu Müftü Derviş'in babası Şeyh Beşir Efendi (öl.1041/1631) Sultanla beraber Lehistan Seferi'ne katılmıştır.⁹⁸ Yine bu dönemde bulunan şeyhlerden Galata Mevlevihanesi postnişini Âdem Dede (öl.1063/1652) Hotin Seferi'ne katılım göstermiştir.⁹⁹ Yine Sultan IV. Murat Han (doğ.1612-öl.1640) dönemi şeyhlerinden Aziz Mahmut Hüdâyi, Sultan IV. Murat'a nasihatlerde bulunmuş, hatta ona saltanat kılıcını kuşatmıştır.¹⁰⁰ Bu dönemde yaşamış olan şeyhlerden Sarı Abdullah Efendi (öl.1071/1660) ve Morali Derviş Ahmed de Bağdat Seferi'ne katılanlar arasında yer almıştır.¹⁰¹ Görüleceği üzere Osmanlı kuruluş evresinde orduya hem manevi bir destek hem de muharip bir güç olarak katılan şeyh, derviş profili büyük oranda değişmiş, 16. ve 17. yüzyıllarda ve devamında seferlere katılan sûfiler daha çok moral ve motivasyonu artırmak, manevi inanç ve azmi güçlendirmek için savaşlara katılmışlardır. Bazen savaşın gidişatına göre bizzat savaşmak durumunda kaldıkları gazi ya da şehit oldukları da olayın bir başka yönüdür.

⁹³ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan vd., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), c. 1/ s. 276.

⁹⁴ Demirci, "Gazi Dervişler ve Balkanlar", s. 154.

⁹⁵ Nev'izade Ataullah Atayi, *Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şekâik*, neş. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), c. 2/ s. 759.

⁹⁶ Öngören, *Tasavvuf*, s. 269-272.

⁹⁷ H. Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA*, c. 7/ s. 273-275.

⁹⁸ Yılmaz, *Tasavvuf*, s. 443.

⁹⁹ Şeyhî Mehmet Efendi, *Vâkâyi'u'l-Fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), c. 1/ s. 550.

¹⁰⁰ Kesenceli, "Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'nin Anadolu Üzerindeki Etkileri ve Mekânlar", s. 50.

¹⁰¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1923), c. 1/ s. 100.

IV. Mehmet (doğ.1642-öl.1693) döneminin şeyhlerinden Şeyh Mustafa Efendi¹⁰² ile Derviş Çelebi'nin Kamanîçe Seferi'ne iştirak ettiği bildirilmektedir.¹⁰³ Sultan II. Süleyman devrinde ise "Şeyh Osman Efendi vaazlarında halkı savaşa katılmaya ve istekleriyle yardımda bulunmaya teşvik etmiş, hatta kendisi de yaşlı olmasına rağmen bizzat sefere katılacağını söylemiştir."¹⁰⁴ Sultan II. Ahmet (doğ.1643-öl.1695) zamanında dönemin meşhur sûfîlerinden Şeyh Niyazi Mısri de (öl.1105/1694) Avusturya üzerine sefer yapılacağı haberini alarak sefer hazırlıklarına başlamış hatta o sefere bizzat davet edilmiştir. O, bu durumu; "muharebe-i küffar ile me'cur olmak isteyen benimle gelsin" diyerek ilan etmiştir. Bunun üzerine etrafına iki yüz kadar mürit toplamıştır. Ancak bir taraftan şeyhle ilgili daha öncesinde yaşanan birtakım problemlerden diğer taraftan müritlerinin ve taraftarlarının çokluğundan çekinilmiş ve kendisine sefere katılma izni verilmeyerek geride kalıp dua ve niyazda bulunması istenmiştir. Hatta Şeyhin sefere katılmak konusundaki ısrarı onun tekrar sürgün edilmesine neden olmuştur.¹⁰⁵ Devlet yöneticilerinin bu tutumundan, kalabalık taraftar kitlesi olan, nüfuzlu şeyhlerin orduya katılmasının riskli bulunduğu, aynı şekilde ordu içerisinde de taraftar toplayarak bir isyana yol açabileceklerinden çekinildiğini göstermektedir. Sultan II. Mustafa (doğ.1664-öl.1703) devrinde ise Şeyh İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), I. ve II. Avusturya Seferlerine (1529-1683) bizzat katılım göstermiştir. Sefer sırasında vaazlar vermiş, savaşta yaralanmış ve gazi olmuş şeyhe göre; bu seferler onun sayesinde, diğerlerinden daha ihtişamlı, başarılı zaferlere dönüşmüştür.¹⁰⁶

Şeyhlerin, dervişlerin seferlere olan yoğun ilgisi, fetih hareketlerini hararetli teşvikleri gaza ve cihadı dini ve manevi bir vecibe olarak görmeleriyle ilintilidir. Ancak bunun yanında savaşlara, bilhassa yeni toprakların fethedildiği büyük seferlere iştirakleri oralarda yeni yurtlar edinmek, tekke ve zaviyeler kurmak, tarikatlarına özgü irfanı buralarda yaymak yani irşat görevini yerine getirmekle de ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka nedenin de seferlere katılmanın onlara sultan, saray, devlet erkânı ve ordu nezdinde saygınlık kazandırması, maddi ve manevi birtakım imkânlar sunmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2. Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar manevi ve lojistik bir güç unsuru olarak sûfîler

Sûfîler, gaza ve cihat hareketlerine büyük önem vermektedirler. Bizzat savaşmanın yanında pek çok yolla dini, maddi, manevi ve psikolojik olmak üzere hemen hemen birçok alanda lojistik destek sağlamayı da en az savaşmak kadar mühim saymaktaydılar. Onların söz konusu bu hizmetlerinden birincisi bir yerin fethine dair görüşleri hatta seferin başarılı olup olmayacağı yönünde keramet olarak kabul edilen kanaatleriyle yönetici ve askerlere manevi olarak güçlü bir motivasyon sağlamalarıdır. Mesela Şeyh Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmet'e "feth ola ve ağlama padişahum" diyerek sultanı sakinleştirdikten sonra İstanbul'un fethini kendisine

¹⁰² Raşid Mehmed Efendi, Tarih-i Raşid ve Zeyli, c. 1/ s. 276.

¹⁰³ Yılmaz, Tasavvuf, s. 443.

¹⁰⁴ Yılmaz, Tasavvuf, s. 369.

¹⁰⁵ Mustafa Aşkar, Niyazi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), s. 127-128.

¹⁰⁶ Ali Namlı, İsmail Hakkı Bursevî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), s. 73.

müjdelemiştir.¹⁰⁷ O ilginç bir şekilde yine sûfîyane bir tevil ile İstanbul'un fatihi olacağını sultana iletmiş ancak fethin gerçekleşeceği zamanı o sırada kale içindeki bir varlığın ölümüne bağlamıştır. Yani o öldüğü zaman kalenin fethedileceğini, bunun ise elli gün içinde gerçekleşeceğini bildirmiştir.¹⁰⁸ Olayın menkıbevi yönü bir yana onun fethi müjdelemesinin sultanda ve ona inan çevreler üzerinde pozitif etki yarattığı söylenebilir.

Benzer şekilde Yavuz Sultan Selim Han (doğ.1470-öl.1520) döneminde de Tarikatçı Seyyid Hasan Dede İskenderiye'nin fethini müjdelerken görülmektedir.¹⁰⁹ Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad Seferi'ne götürdüğü Nakşi şeyhi Yorgancı Emir Efendi (öl.977/1569) de yukarıdaki mahiyette rüya yorumuyla zaferi müjdelemiştir. Yine buna ek olarak bu sefer sırasında, Sultan Süleyman Mevlevî şeyhi Sinan Dede'nin de manevî desteğini almayı ihmal etmemiştir.¹¹⁰ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Estergon Seferi'ne katılan Şeyh İştibli Emir Abdülkerim Efendi ise fethin bulundukları sene değil de bir sonraki sene gerçekleşeceğini haber vermiş, nitekim menkıbeye göre sonraki sene dediği gibi fetih gerçekleşmiştir.¹¹¹

Sultan III. Mehmet (doğ.1566-öl.1603) döneminde de Derviş Hasan Paşa'ya Sultan adına seferde bulunduğu sırada İdris Baba adıyla anılan bir derviş savaşın kazanılacağı müjdesini vermiştir. Onun Hz. Ali'nin askerleriyle desteklendiğinden bahsederek, Hasan Paşa'nın rüyasını zafere yorumuştur. Hasan paşa rüyasında hadım olduğunu görmüş ve İdris Baba da bu rüyayı Hasan Paşa'yı bir zamanlar Bosna'da savaşta zafer kazanan Hadım Yakup Paşa'ya benzetmek suretiyle zaferi müjdelemiştir. "Hasan Paşa şimdiye kadar zaferi ya kazanmış ya da kazanacaktır." demiş ve sonrasında ise gerçekten dört gün sonra zafer haberi gelmiştir.¹¹² Buradan anlaşılacağı üzere İdris Baba rüyayı tevil ederek, yorumlayarak zaferin olacağını önceden müjdelemekte böylece hem Paşa'nın hem de askerinin maneviyatını güçlendirmekte, cesaretini, azmini artırmaktadır. İdris Baba bunun yanında ermişlerin ve abdalların ruhlarının hatta ordusuyla Hz. Ali'nin, Hasan Paşa'nın arkasında olduğunu söylemektedir. Bu durum, sûfîlerin askerinin moral gücünü artırmada ne denli etkili olduklarını göstermektedir. Bu tarz sûfîlere yönelik menkıbelerde iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi sûfîlerin savaşların sonucunu önceden görebilmeleri diğeri ise neticenin onların dediği gibi çıkmasıdır. Bu durum sûfî çevrelerin şeyhlerini ön plana çıkartmak, nüfuzlarını artırmak istemeleriyle de ilgili olabilir.

Yine aynı devirde Eğri Seferi kararı yeni verilmiş ve kimseye duyurulmamışken dönemin şeyhi Şemseddin Sivasî (öl.1006/1597) sefer hazırlıklarına çoktan başlamıştır. Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî Efendi kendisini artık yaşı 80'i aştığı gerekçesiyle ikaz ederek seferden uzaklaştırmaya

¹⁰⁷ Yurd – Kaçalin, Akşemseddin Hayatı ve Eserleri, s. 28-114.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 1/ s. 59; Diğer taraftan Akşemseddin'in şeyhi olan Hacı Bayram Veli'nin (öl.834/1430) de kendi yaşadığı dönemde Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethini müjdelediği anlatılmaktadır. Bk. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), s. 68.

¹⁰⁹ Kaya – Küçük, Defter-i Dervişan, s. 87.

¹¹⁰ "Şeyh yolda gördüğü bir rüya ile Belgrad'ın fethedileceği günü tayin edip padişaha fetih müjdesi vermiş, böylece zaferden önce orduyu coşturmuştur." Bk. Reşat Öngören, Tasavvuf, 271; Ay, Derviş ve Toplum, s. 156.

¹¹¹ Atayî, Hadâiku'l-Hakâik, c. 2/ s. 759.

¹¹² Peçevi, Peçevi Tarihi, c. 2/ s. 115-117.

çalışsa da başarısız olmuştur. Ondan sonra Padişah tarafından sefere davet edilmiştir. Sultan, şeyhin davet edilmeden önce sefer hazırlığında bulunduğunu duymuş ve bunun bir hikmeti olduğunu tahmin etmiştir. Neticede şeyh, kendisine Eğri Kalesi fethini kolaylaştırmak için askerlerin saflar halinde savaşıp düşmanı yenerek perişan edeceğini söylemek suretiyle zaferi müjdelemiştir.¹¹³ Eğri Seferine sultanın yanında Yayabaşızade Şeyh Hızır (öl.1004/1596), Şeyh Semsettin Sivasî ve Şeyh Mirane'l-Hüseyin el-Kemhalı adlı şeyhler de katılmıştır. İlk ikisi şehit olmuş üçüncüsü ise kaybolmuştur.¹¹⁴ Eğri seferine katılan diğer şeyhler de şunlardır: Necmettin Hasan Yemenî, Halveti Şeyhi İbrahim Efendi (öl.1041/1632), Ömer Fanî Efendi (öl.1031/1622), İştibli Emir Abdülkerim Efendi.¹¹⁵ Bu hadiseden başka Sultan III. Mehmet dönemi şeyhlerinden Şeyh Hızır Efendi de Haçova Meydan Savaşı'na katılmıştır. Savaşın durumu kötüye giderken hatta padişahın bile esir düşme olasılığı meydana gelmişken, Yeniçeriler arasından yüz kadar müridi ile dualar eşliğinde Alman askerlerine saldırmış, şehit oluncaya kadar da savaşıma devam etmiştir. Onun bu hareketi orduyu galeyana getirmiş, inanç ve cesaretini artırmış kaçanların dahi geri dönmesinde ve zaferin kazanılmasında etkili olmuştur.¹¹⁶

Sultan IV. Mehmet döneminden de Raşid'e (öl.1148/1735) göre; Kutbu'l-Ârifîn Nova Şeyhi Üsküdarî eş-Şeyh Mustafa Efendi kendisine sorulan Budin ve Kamanice kalelerinin fethini müjdeleyerek gerek devlet erkânının gerekse ordunun maneviyatını ve motivasyonunu güçlendirmiştir. Buna göre Şeyh Efendi, "İki kal'adan dahi düşmen-i dîn nevmîdî-i teshîr ile münhezimen ric'at eyleyeceklerin tebşir" eylemiştir. Yani iki kaledeki düşmanların da ümitsizliğe kapılıp ele geçirileceğini ve bozguna uğrayıp kaçmaya çalışacaklarını savaşın öncesinde söylemiştir.¹¹⁷ Bütün bu misaller göz önüne alındığında seferler öncesinde ya da sefer esnasında sâfîlerin savaşın sonunda zafer kazanılacağı yolundaki sözleri, müjdeleri Sultandan başlayarak, ordu içerisinde korku, kaygı ve endişelerden kurtulmada, bir psikolojik rahatlamanın sağlanmasında, moral ve motivasyonun artmasında etkili olmuştur denilebilir.¹¹⁸

Sâfîler, seferlerin sonucuna dair müjdeler verdikleri gibi zaman zaman da savaşın kaybedileceği yönünde ikazlarda da bulunmuşlardır. Mesela Şeyh Hacı Bayram Veli, Sultan II. Murat'a İstanbul'un fethinin ona nasip olmayacağını şöyle ifade etmiştir; "Padişahım, İstanbul sizlerin vaktinde, bizim duamız ile husûl-pezîr olmayub, işbu şehzade-i cihanbahtın vakit ve zamanında, şu kösenin duasıyla feth olup ve bunların yüzünden husûl-pezîr olur."¹¹⁹ Fatih Sultan Mehmet

¹¹³ Özden Aydın, "Eğri Seferi'nde Bir Şeyh: Şemseddin Sivasî", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi c. 14/1 (Yaz 2019), s. 336-337.

¹¹⁴ Mustafa Naima Efendi, Naima Tarihi, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967), c. 1/ s. 383.

¹¹⁵ Aydın, "Eğri Seferi'nde Bir Şeyh: Şemseddin Sivasî", s. 335.

¹¹⁶ Zekeriya Işık, Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), s. 47.

¹¹⁷ Raşid Mehmed Efendi, Tarih-i Raşid ve Zeyli, c. 1/ s. 276.

¹¹⁸ Meşâyihin savaş sonucunda kazanılacak olan zaferleri müjdelediği yolunda menkıbeler imparatorluğun son zamanlarına kadar görülmektedir. Mesela; Aşçı Dede manevi bir işaretle 1897 Osmanlı-Yunan harbinde Dömeke'nin fethini önceden haber verirken görülmektedir. Bk. Aşçı Dede, c. 2/s. 977-978.

¹¹⁹ Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 68-69.

döneminde ise Otman Baba (öl.882/1478) sultanın Belgrad üzerine sefere gideceğini işitmiştir. Bunun üzerine şu sözleriyle onu uyarmıştır: “Sakin Muhammed Han ol, ol hisara varma, yoksa canuna od dıkarlar, kaçasın.” Bunu duyan Sultan sinirlenmiş, yanındakiler tarafından sakinleştirilmiş ve seferine devam etmiştir. Fakat tam da Otman Baba’nın dediği gibi fetih gerçekleşmemiş ve Sultan geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹²⁰ Benzer bir olay olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rodos’un Fethi uzamıştır. Bunun üzerine Akhisarlı Şeyh İsa’ya (öl.936/1530) durum sorulmuştur. O da kale içinde bir budala olduğunu ve o ölmeyince kalenin fethedilemeyeceğini bildirmiştir. Sekiz ay sonra o kişi silahla vurularak ölünce kale de fethedilmiştir.¹²¹ Seferlerin sonucunda zafer kadar başarısızlıkların da önceden sûflerce bilindiğine inanıldığını gösteren bu hadiseler onlara duyulan saygı ve güveni artırmış ya da en azından sûfler bu menkıbeleri bunun için yaymış olmalıdır.

Şeyhler, tüm bunların yanında dua ve niyazlarıyla, coşkulu sohbet ve vaazlarıyla manevi ve psikolojik olarak orduyu gaza ve cihada teşvik etmiş, destek olmuşlardır. Mesela; daha Selçuklular döneminde Ebu Hamid Muhammed Gazalî (öl.505/1111) bu konuda Sultan Melikşah’a (öl.485/1092) şu şekilde destek vermiştir: Melikşah adına bir ordu kurmuş. Bu ordu gece huzurda ayakta durarak nöbet tutmuş ve gözyaşları akıtarak Melikşah ve ordusu için dualarda bulunmuştur. Melikşah ve ordusu onların bekçiliğinde geceyi güvenle geçirmiştir.¹²² Gazneli Mahmut (öl.420/1030) dönemi şeyhlerinden olan Ebu’l-Hasan El-Harakânî (öl.424/1033) de gaza için Sevmenat’a gitmeden önce içini yenilme korkusu kaplamış ve şeyhin yanına uğramıştır. Şeyh ziyareti sırasında kendisine gömleğini vermiştir. Sultan bunu alıp dua etmeye başlamış ve şöyle demiştir: “İlahi! Şu hırkanın sahibinin yüzü suyu hürmetine şu kâfirlere karşı bize zafer verirsen, ganimet olarak ele geçireceğim her şeyi dervişlere vereceğim.”¹²³ Görüleceği üzere Sultan, Allah dostu olarak gördüğü Şeyhi vasıta göstererek savaşı kazanabileceğini düşünmekte muhtemelen içini kaplayan korku ve şüpheleri bu manevi güç ve motivasyonla yenmeye çalışmaktadır.

Osmanlı döneminde ise Osman Gazi Geyikli Baba’dan kendilerine dua etmesini istemekte ve bu konuda ısrarcı olmaktadır. Bunun üzerine Geyikli Baba da “dervişlerin duası sizinledir” diyerek dualarını sunmaktadır.¹²⁴ Sultanın o zorlu kuruluş dönemindeki fetihler için dua vasıtasıyla yardım istediği ve bunun sonucunda dervişlerin dualarına mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde aşiret ve abdalların, Türkmen şeyh ve babalarının kuvvetli bir birliktelik içinde yaşadıkları göz ardı edilmemelidir.¹²⁵ Benzer şekilde Yıldırım Bayezid döneminde Şeyh Emir Sultan’ı hem damadı yaptığı hem de ordunun zafer kazanması için sefere çıkmadan evvel her

¹²⁰ Şevki Koca, *Otman Baba Vilayetnamesi Vilayetname-i Şahi Göçek Abdal* (İstanbul: Bektaşî Kültür Derneği Yayınları, 2002), s. 45.

¹²¹ Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi, haz. Sezai Küçük-Ramazan Muslu (Sakarya: Aşyan Yayınları, 2003), s. 181.

¹²² Ebu Hamid Muhammed Gazalî, *El- Gâzalî (1050-1111)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1988), s. 88.

¹²³ Kadir Özköse-İbrahim Şimşek, *Altın Silsile’den Altın Halkalar* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2009), s. 120-121.

¹²⁴ Neşri, s. 169.

¹²⁵ Işık, Şeyhler ve Şahlar, s. 3-4.

seferinde kendisinden dua alarak faydalandığı anlatılmaktadır.¹²⁶ Şeyh Üftade (öl.987/1580) ise döneminin siyasi olaylarına karışmaktan uzak dursa da Safeviler ve Rafizilik söz konusu olduğunda geri durmamış ve müridi Hüdayî'ye bir mektup yazdırarak onu İran ordusunu yenen Lala Mustafa Paşa'ya göndermiştir. Mektubunda, "Ashab-ı Resulullah'ın intikamını" alması için dua ve niyazda bulunduğunu kaydetmiştir.¹²⁷ Yavuz Sultan Selim döneminde İran seferi sırasında şeyhler ve dervişler dualarda ve iyi niyazlarda bulunmuşlardır.¹²⁸

III. Mehmet döneminde, Yayabaşızade Şeyh Hızır Efendi (öl.1005/1596) de Osmanlı Ordusu'nda bulunmuştur. Eğri Seferi'ne çıkmadan önce de öğrencilerinin en gözdelelerinden birine kendilerinin zaferi için dua etmelerini tembih etmiştir.¹²⁹ Bu dönemde Haçova meydan Muharebesi'nde Şeyh Hızır Efendi, müritleri ile beraber dualar eşliğinde savaşın sonucunu değiştirip askerleri savaşa bizzat teşvik etmiştir.¹³⁰ Benzer şekilde Sultan IV. Murat zamanında Bağdat Seferi için Padişah, Şeyh Abdülmecid Sivasî Efendi (öl.1048/1639) ve Şeyh İsmail Efendi'yi dua etmeleri için tayin etmiştir. Onlar da atlarına binerek dualar eşliğinde Padişahın önünde Üsküdar'a doğru hareket etmişlerdir.¹³¹ Yine Sultan II. Süleyman devrinde Şeyh Bostan Çelebi'den (öl.1040/1630) ordunun muzafferiyeti için dua etmesi istenmiştir.¹³² Sultan II. Ahmet dönemine erişen şeyhlerden birisi olan Niyazi Mısıri'den de yukarıda da belirtildiği üzere Avusturya Seferi için kendisine bir hatt-ı hümayûn gönderilerek, Bursa'da hayır duası ile meşgul olması istenmiştir.¹³³ Sultan III. Ahmet (öl.1148/1736) devrinde bulunan Şeyh Ünsî Efendi (öl.1141/1728) de sefere çıkılırken bizzat Sultan tarafından hatt-ı hümayûn ile davet olunduğu zaman Ok Meydanı'na çıkıp ordunun zafer kazanması için dualarda bulunmuştur.¹³⁴ Muhtelif zamanlara ait tüm bu örneklerin gerçekliğini test etmek mümkün değildir. Anlaşılabileceği üzere sûfîlerin manevi gücüne devlet yönetimi, toplum ve ordu arasında olan güçlü inanç bu tür hadiselerin yaşanmasına ya da menkıbelerin üretilmesine, yayılmasına neden olmuştur denilebilir.

Bu hadiselerden başka meşâyih'ten nüfuzlu kimselerden istenen münferit dualar dışında tekke ve zaviyelerde bulunan şeyhler ve dervişleri de ordunun zafer kazanması için dua etmeleri bir gelenek halini almıştır. Bir arşiv vesikasından saray hocaları, dersiamların ve tekke şeyhlerinin ordunun muzaffer olması için dua, niyaz ve zikirde bulundukları, selatin imamlarının da sabah

¹²⁶ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi yayınları, 2006), c. 1/ s. 346.

¹²⁷ Mustafa Bahadıroğlu, *Ariflerin Kutbu Hz. Üftade* (Bursa: Üftade Kuran Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği Yayınları, 1998), s. 17.

¹²⁸ Celalzade Mustafa, *Selimname*, haz. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1997), s. 556-557.

¹²⁹ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), c. 2/ s. 279.

¹³⁰ Işık, Şeyhler ve Şahlar, s. 47.

¹³¹ Yılmaz, *Tasavvuf*, s. 433.

¹³² Yılmaz, *Tasavvuf*, s. 261.

¹³³ Mustafa Aşkar, "Tarikat – Devlet İlişkisi, Kadızadeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyazî-î Mısıri ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1(1999), s. 74.

¹³⁴ Yılmaz, *Tasavvuf*, s. 115.

namazlarından sonra fetih suresi okudukları, ardından da dua ettikleri görülmektedir.¹³⁵ Bunlardan başka Meşâyihin, orduyu motive etmek için vaaz ve nasihatleri esnasında halkın inanç ve kültürüne uygun düşen şiirlerden de yararlandığı anlaşılmaktadır. Mesela, Orhan Gazi Döneminde Şeyh Edebali'nın oğlu Şeyh Mahmud'un, Osmanlı fetihlerinde bizzat yer almasının yanında fetihlerde övgü dolu, moral verici şiirler söylediği kaydedilmektedir:

“Kerâmet gösterip halka suya seccade salmışsın

Yakasın Rumili'nin dest-i takvâ ile almışsın”¹³⁶

I. Murat'ın şehit edildiği I. Kosova Savaşı'nda erenler olarak geçen abdalların savaşlara katılmasının ne denli büyük bir moral kaynağı olduğu Neşri'de; Erenler dahi at üstünde savaşıp aynı zamanda “Hey merdaneler, bu gün o savaş günüdür ki düşmanı alaşağı etme günüdür diyerek naralar” attığı şeklinde ifade edilmiştir. Böylece ordunun geri kalanının da moral ve motivasyonun yükselmesinde ve savaşın kazanılmasında önemli rol üstlenmişlerdir.¹³⁷ Bilhassa ordunun azmini ve ümidini kaybetmeye başladığı, yorgunluğun arttığı dönemlerde meşâyihin, savaşın gidişatını değiştirecek tarzda moralleri yükselten müdahalelerinin olduğu yine menkıbelere yansımıştır. Mesela; Yıldırım Bayezid Rumeli seferindeyken fetih gecikmiş ve askerler arasında da yorgunluk baş göstermiş olduğundan ulu bir zat ortaya çıkıp son bir sefer herkesi galeyana getirip orduyu şahlandırarak fethin gerçekleşmesini sağlamıştır. Sonradan ortaya çıktığına göre bu ulu zat da Şeyh Emir Sultan'dır.¹³⁸ Buradan hareketle Şeyh Emir Sultan'ın askerleri galeyana getirerek onlara moral ve motivasyon sağladığı anlaşılmaktadır.

Şeyhler seferlerde bizzat su, ayran, yiyecek, erzak temin ederek ve bunların dağıtım hizmetlerini üstlenerek lojistik destek de sağlamaktaydılar. Mesela Orhan Gazi devri dervişlerinden Duğlu Baba bunlardan birisiydi. Bursa'nın fethine katılarak üstün kahramanlıklar sergilemiştir. O, savaşa katılmış olan gaziler, dervişler ve ordu erkânının güneşin altında çarpışarak sıcaktan bunalıp yorulmaları üzerine elindeki ayran bakracından askerlere soğuk ayran ikram ederek onları ferahlatmıştır. Hatta bunun üstüne Duğlu Baba şeklinde nam salmıştır, zira Farsça Duğ ayran demektir.¹³⁹ Bakıldığında bu hadise; abdalların, şeyh ve dervişlerin orduda bizzat savaşmasının dışında askerlere su, ayran, yiyecek ve erzak dağıtarak lojistik destekte de bulunduklarını göstermektedir.

Benzer şekilde savaş esnasında askerlere hizmet edenlerden birisi de Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış olan Toklu Dede'dir. Bu şahıs Toklu Dede, Toklu Baba veya Duğlu Baba namıyla anılırdı. O, İstanbul'un fethinde bulunan dervişlerden biridir. Gaziler savaş esnasında güneşin sığağında yanıp, kavrularak ordugâha döndüklerinde onlara ayran yaparak

¹³⁵ BOA, Hatt-ı Hümayûn [HAT.], No. 23, Gömlek No. 1102, (H-29-12-1202/M-30-09-1788).

¹³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), c. 1/s. 561.

¹³⁷ Neşri, Cihan-nüma, s. 289.

¹³⁸ Ay, Derviş ve Toplum, s. 138.

¹³⁹ Taşköprîzâde, s. 13. “Hatta Duğlu Baba dinülmek ayrıntı bol manasınadır.” Gelibolulu Mustafa Âli, s. 45.

dağıttığından kendisine Duğlu Baba denmiştir.¹⁴⁰ Duğlu Baba'nın daha öncesinde yaşadığı bilindiğine göre burada ya isim benzerliği olmalı ya da bu şahsın ismi Şeyh Toklu belki namı Duğlu olmalıdır. Diğer taraftan benzer menkıbelerin asırlarca tekrar edilerek sürdürülmesinden dolayı sûflerin orduya bu ve benzeri lojistik desteklerinin süreklilik arz ettiği söylenebilir.

Meşâyihi zaman zaman kendisi kadar tekke ve zaviyeleri de ordu için lojistik bir destek unsuruna dönüşmüştür. Yol güzergâhları üzerinde bulunan tekke ve zaviyeler seferler esnasında önde gelen paşaların, ulahların, askerlerin konaklama ihtiyacını karşılamıştır. Mesela; Kanuni Sultan Süleyman döneminde İran seferi sırasında ordu Elvan Çelebi zaviyesinde konaklamıştır. Buradan, tekke ve zaviyelerin yeri geldiğinde askerlere dahi konaklama hizmeti verdiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹

¹⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), s. 155.

¹⁴¹ Işık, *Tarikat, Toplum ve Siyaset*, s. 55.

2.BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA 19. YÜZYILDA MANEVİ VE PSİKOLOJİK DESTEK UNSURU OLARAK SÛFİLER

Bu bölümde; sûfîlerin 19. yüzyılda Osmanlı ordusu üzerindeki manevi, psikolojik etkileri, bir önceki bölümde verilmeye çalışılan tarihsel süreç de dikkate alınarak izah edilmeye çalışılacaktır. Modernleşme girişimlerinin devlet ve toplum üzerinde giderek etkisini artırdığı bir dönemde, sûfîlerin askerlik, ordu, sefer, savaş, cihat ve gazaya dair yaklaşımları, manevi ve psikolojik katkıları daha çok dönemin kaynakları ve arşiv vesikaların ışığında ortaya konmaya gayret edilecektir. Her ne kadar Ordu Şeyhliği, 15. yüzyıl ortalarından itibaren tarih sahnesinde görülse de bu uygulama, 19. yüzyılda da devam ettiğinden ve daha çok savaş esnasında ordunun moral ve motivasyonunu artırmaya yönelik olduğundan burada işlenmiştir.

2.1. Bir Moral ve Motivasyon Aracı Olarak Ordu Şeyhliği

Osmanlı Devleti, daha en başından itibaren fetihler yoluyla İslami gaza ideolojisini merkeze alan bir hakimiyet anlayışı benimsemiştir.¹⁴² Bu nedenledir ki devlet için askeri teşkilatın kurumsallaştırılması ve geliştirilmesi en önemli meşguliyet alanlarından birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı devletinde ordunun maddi ihtiyaçlarının karşılanması kadar manevi ve psikolojik olarak da zinde olmalarına büyük önem verilmiştir. Bu durumun oluşması için birtakım uygulamalar geliştirilmiştir ki bunlardan birisi de Ordu Şeyhliğidir. Burada devletin gerek yöneticiler gerekse toplum üzerinde büyük bir dini, manevi güce ve saygınlığa sahip olan sûfîlerin bu konumundan ordu için de istifade etmek istediği söylenebilir. Bu bağlamda seferlere katılan, gaza ve cihat hareketine bu yönde katkı sunan sûfîlere büyük ehemmiyet ve payeler verilmiştir.

Ordu şeyhliği uygulamasının zamanla Osmanlı Devleti'nde düzenli bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Ordu şeyhleri, askerleri gaza ve cihada, savaş ve fethetme teşvik eden, ordunun zafer kazanması için dua ve niyazda bulunan ulema veya meşâyih'ten kimselerdir.¹⁴³ Uzun süren sefer yolculuklarında ve savaşlarda zafere ulaşmak için sürekli olarak orduya katılan askerlerin moral gücünün yüksek tutulması, kendilerine olan güvenin artırılması, taşıdıkları korku, heyecan ve kaygıların baskılanması çok mühimdi. Nitekim Clausewitz'e göre "Manevi değerler savaşın ruhudur. Tüm kuvvetleri kitle halinde harekete geçiren güçtür. İradeyi etkisi altına alıp onunla özdeşleşir."¹⁴⁴ Yani manevi ve psikolojik hususlar, savaşlarda başarı kazanılması için en az diğer askeri, teknik ve lojistik unsurlar kadar önemlidir. Hakeza ordunun maneviyatında, moral ve motivasyonunda bir zayıflık baş gösterirse savaş sırasında karşılaşılan ilk zorlukta

¹⁴² Osmanlı Devleti'nin, hakimiyet anlayışının temelinde İslami gaza ideolojisinin hâkim olduğu görülmüş ve bu ideoloji devletin siyasetine de yön vermiştir. Mücadele ve yayılma politikası izlenmiş ve İslami devlet egemenliğini yaymak asıl amaç olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Halil İnalçık, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 111.

¹⁴³ Pakalın, "Ordu Şeyhi", c. 2/ s. 729.

¹⁴⁴ Carl V. Clausewitz, Savaş Üzerine, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: Eriş Yayınları, 2003), s. 158.

sıkıntılar zuhur edebilir, orduda çözümler görülebilir. Öyle ise orduya katılımı sağlamak, sefer ve savaş sırasında askerlerin maneviyatını yükseltmek, onların inanç dünyasında büyük bir yer kaplayan dini ve manevi unsurların işe koşulmasıyla olabilirdi. İşte bu nedenle ulema ve bilhassa meşâyihden destek beklenmiştir, denilebilir. Savaşa katılan pek çok gazi derviş, şeyh ve fütüvvet ehli Ahi babası; bellerinde tahta kılıçları, dillerinde coşkulu vaaz ve nasihatleri ile askeri erkânı ve orduyu cesaretlendirmiş, kaygı ve korkuları azaltmış ve onları savaşa hazır hale getirmiştir.¹⁴⁵ Gerek askeri ortalar (birlikler) arasında bir fesada meydan vermemek gerekse askerlerde zaten mevcut olan İslami cihat ve gaza anlayışını pekiştirip kuvvetlendirmek amacıyla ordu şeyhlerinin ifa ettiği bu görev çok mühimdi. Lütü Efendi, ordu şeyhlerinin görev ve sorumluluklarını dini usulleri, askeri adabı ve cihadın faziletini orduya vaaz etmek şeklinde tarif etmiştir. Zamanında yapılan tayinleri aktarırken de; Askerlere haftada iki gün dini usulleri ve askeri adabı ve cihadın faziletini anlatmak için Hüdayi Şeyhi Abdi Efendi ve Zağralı Hafız Ahmet Efendi tayin edilmiştir.¹⁴⁶ Yine Lütü Efendi; Şeyhlerin vazifesi bir şeyi halka uygun bir dille beyan etmek ve özellikle savaşa mecbur kalındığında ahaliyi gaza ve cihada teşvik ve tertip eylemektir,¹⁴⁷ şeklinde ordu şeyhlerinin görevlerini aktarmıştır.

Ordu şeyhlerinin görev ve sorumlulukları arşiv belgelerinden de takip edilebilmektedir. Edirne Selimiye Camii'nin şeyhlik ve vaizlik görevlerine sahip olan Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Budin sınırında bulunan Vezir Mehmet Paşa'nın seferine katılması için yapılan görevlendirmede bu durum şöyle tarif edilmiştir: Seferler vuku buldukça devlet erkânı, ulema ve halka nasihatte bulunarak, gaza ve cihadın farz oluşunu ilan edip yaymak için tefsirlere ve hadislere hakim bu işlerden anlayan birine başvurularak askerlerin zaferi için gaza ve cihada heveslendirmek adına ikbal ettirmek eski kanunlardandır.¹⁴⁸

Yukarıdaki görev ve sorumlulukları tarifinden başka Lütü Efendi, ordu şeyhliğinin tarihi menşei hakkında da önemli bilgiler vermiştir: Kadim zamanlarda orduda askeri bölükleri gaza ve cihat emriyle savaşmaya heveslendirmek için ve ordunun muzafferiyeti için dua etmek amacıyla Ordu Şeyhi namıyla Sultanların yanında (mesela Fatih Sultan Mehmet'in yanında Şeyh Akşemseddin'in olması gibi) vaktinin önde gelenlerinden bir zat bulunurdu.¹⁴⁹ Saray ve devlet erkânı ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan, âlimlerden ve zamanın nüfuzlu şeyhleri arasından seçilen bu şeyhlerden cülus törenlerinde ve çeşitli merasimlerde kılıç kuşatanlar dahi vardır.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, 11. Konuyla alakalı misaller şunlardır: Horasan erenleri Türkmen kabileleri arasında yerleşip yayılarak telkinatta bulunmuşlardır. Bunun sonucunda da topladıkları adamlar ve müritleriyle Osmanlı padişahlarının yanında bütün harplere katılım göstermişler ve delişmen tabiatlarıyla orduyu teşvik etmişlerdir. Bk. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 11; Gazi dervişler telkinleriyle orduya katılım ve yararlık göstermenin yanında sefer öncesi de ordudan önce fütuhata çıkarak manevi olarak düşman tarafını fethetmekteydi. Bk. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 13; Şeyh Edebalı'nın kardeşinin oğlu ahi Hüseyin Orhan Gazi'nin yanında Bursa Fethi'ne iştirak etmiştir. Bk. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 22.

¹⁴⁶ Ahmed Lütü Efendi, Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, haz. Ahmet Hezarfen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), c. 1/ s. 189.

¹⁴⁷ Ahmet Lütü Efendi, c. 6/ s. 1005-1040.

¹⁴⁸ BOA, C..AS., No. 644, Gömlek No. 27091, (H-29-01-1012/M-09-07-1603).

¹⁴⁹ Ahmet Lütü Efendi, c. 1/ s. 189.

Anlaşılabacağı üzere Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethi sırasında yanında bulunan Akşemseddin ordu şeyhi olarak gösterilmiştir. Münecimbaşısı'na göre, bu sefer esnasında padişahın yanında başta Hacı Bayram Veli halifelerinden Akşemseddin, Bayramî meşâyihinden Akbıyık Dede, Mevlana Gürani, Mevlana Hüsrev olmak üzere ulema ve meşâyihden daha pek çok kimse bulunmaktaydı.¹⁵¹ Fetih esnasında Fatih Sultan Mehmet'in veziri Çandarlı Halil Paşa, Frenklerin İstanbul'un savunulması için gönderdikleri destek üzerine padişahın üzülmelerini fırsat bilerek onu bu savaştan vazgeçirip barış yaptırmaya çalışmıştır. Padişah, bunun üzerine şüpheye düşerek bir danışma meclisi düzenleyip orada yer alan ulema ve meşâyihle danışmış, Akşemseddin "Padişahım sabitkadem olalım inşallah nusret bizimdir." diyerek onun inancını, moral ve motivasyonunu güçlendirerek savaşa devam etmek hususunda Sultanı ikna etmiştir.¹⁵² Görüldüğü üzere savaşın gidişatının olumsuz seyretmesi devlet erkânı ve ordu komutanları arasında ihtilaflara sebebiyet vermiş, Sultan dahi yeise düşmüş ancak Akşemseddin'in feraseti ve inancı doğrultusundaki girişimleri savaşın seyrinin değişmesinde etkili olmuştur. Bundan başka Akşemseddin'in Fatih'e yazdığı mektuptan ve hadiselerin sonraki evredeki seyrinden onun sultan üzerinde önemli bir etki gücüne sahip olduğu açıkça görülmektedir.¹⁵³

Sûfîlerin; orduya katılmaları, seferlere iştirak etmeleri savaşın seyrine göre yer yer ciddi sorunlarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in, Akkoyunlular üzerine tertip ettiği seferde, Uzun Hasan (öl.882/1478), Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı yanındaki adamlarıyla beraber pusuya düşürmüştür. Çoğu şehit olsa da yakalanıp esir edilenlerin arasında meşâyihden de isimler bulunmaktadır: "Turhan Beyoğlu Ömer Bey, Hacı Bey, Şeyh Mevlana Fenari'nin (öl.834/1431) soyundan Ahmet Çelebi..." gibi.¹⁵⁴ Görüleceği üzere şeyhler ve şeyh ailelerinden olan şahıslar da savaşa katılmakta hatta muharip olarak savaşırken esir ya da şehit düşebilmektedir.¹⁵⁵

Kanuni Sultan Süleyman ile beraber İstanbul şeyhlerinden olan Nurettinzâde Şeyh Muslihuddin'de ordu şeyhi vazifesiyle Zigetvar Seferi'ne (1566) katılmıştır. Ordu içerisinde çok

¹⁵⁰ Mesela Yavuz Sultan Selim Han (öl. 926/1520) döneminde tophaneden ve topçuların düzeninden sorumlu olan Şeyh Çelebi Mehmet Efendi Sultan ile Mısır Seferi'ne iştirak etmiş ve seferden evvel Konya'da sultana kendi elleriyle Sikke-i şerife giydirmiş ve kılıç kuşatmıştır. Bk. Kaya ve Küçük, *Defter-i Dervişan*, s. 361.

¹⁵¹ Münecimbaşısı, c. 1/ s. 257.

¹⁵² Münecimbaşısı, c. 1/ s. 257-284.

¹⁵³ Akşemseddin'in sultana yazdığı mektupla ilgili farklı çalışmalar bulunmaktadır. Mesela Halil İncalcık'ın "Bizans'a ve Ulemaya karşı Tek Başına" başlıklı makalesi NTV Tarih Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bk. Halil İncalcık, "Bizans'a ve Ulemaya karşı Tek Başına", NTV Tarih Dergisi 17 (Haziran 2010), s. 51-58; Mustafa Uzun'un, "Sultan'a Yazılan Mektup Akşemseddin'in Fetihteki Rolü" adlı makalesi, *Düşten Fethi İstanbul* adlı eserde yer almaktadır. Bk. Coşkun Yılmaz, *Düşten Fethi İstanbul*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2015), s. 131-149; Coşkun Yılmaz'ın "Kuşatmanın Seyrini Değiştiren Mektup" adlı makalesi *Yeditepe Fatih dergisinde* yer almaktadır. Bk. Coşkun Yılmaz, "Kuşatmanın Seyrini Değiştiren Mektup", *Yeditepe Fatih Dergisi* 2 (Mayıs 2021), s. 38-39; Mustafa Armağan'ın "Akşemseddin'in Fatih'e Mektubu" adlı makalesi *Derin Tarih dergisinde* yer almaktadır. Bk. Mustafa Armağan, "Akşemseddin'in Fatih'e Mektubu", *Derin Tarih Dergisi* 64 (Temmuz 2017).

¹⁵⁴ Münecimbaşısı, c. 2/ s. 344.

¹⁵⁵ Mesela Şeyh Şemseddin, Yayaşazâde namıyla meşhur olan şeyh Hızır ve Nakşibendi Tarikatı'ndan Şeyh Miran'el-Hüseyni'el-Kemhalı Eğri Seferine katılmışlar, Şeyh Hızır Efendi seferde şehit düşmüştür. Bk. Naima, c. 1/ s. 383-384.

sayıda taraftarı ve seveni olduğu anlaşılan şeyh, Sultan'ın ani ölümü üzerine bundan devlet ileri gelenlerinin haberi olması halinde durumdan istifade ederek bir isyana kalkışabileceğini düşünmesinden endişelenmiştir. Bunun üzerine Şeyh Muslihüddin'in bizzat İstanbul'a gelerek Ebu Suud Efendi ile görüşüp, iyi niyetini gösterdiği¹⁵⁶ ve onun takdirini kazandığı görülmektedir.¹⁵⁷ Buradan bazı ordu şeyhlerinin müritlerinin çokluğundan, ordu üzerindeki tesirinin büyüklüğünden yöneticilerin olası bir isyana veya fitneye yol açılabileceği endişesine kapılabildikleri anlaşılmaktadır. Sultan III. Mehmet zamanında da Eğri Seferi'ne (1596) Ordu Şeyhi olarak katılan Diriğman şeyhi Tefsiri Ömer Efendi (öl.1031/1622) dışında başka şeyhlerin de müritleriyle birlikte sefere iştirak ettiği görülmektedir.¹⁵⁸ Bu durum, Ordu Şeyhliği vazifesi dışında başkaca şeyhlerin de seferlere katılabildiğini göstermesi bakımından mühimdir.¹⁵⁹

Bunlardan başka Eğri Seferi'ne dönemin meşhur şeyhlerinden Şeyh Ahmet Sivasî'nin de Sultan'ın daveti üzerine katıldığı, ordu için asker topladığı, kâfirlerle savaşırken yaralandığı, buna rağmen üstün bir cesaret ve sabır örneği göstererek savaşa devam ettiği görülmektedir. Şeyh Ahmet Sivasî, varlığı ve vaazlarıyla ordunun maneviyatının güçlendirilmesine önemli katkı sunarak savaşın kazanılmasında mühim rol oynamıştır. Şeyh Sivasî, zaferin ardından Padişaha gelerek fethi tebrik etmiş, bu hadiseyi Fatih'in İstanbul'u fethine misal göstererek Sultanı, Fatih Sultan Mehmet'e; kendisini de Şeyh Akşemseddin'e benzetmiştir. Ardından padişahın yanında sefere katılarak fethin kazanılmasında (dua ve niyazlarıyla ve dahi bizzat savaşa iştirak ederek) yardımcı olduğunu hatırlatmış ve bunun karşılığı olarak Fatih Sultan Mehmet'in savaş sonrası yaptığı gibi onun da hayır ve hasenat yapması gerektiğini Sultana iletmiştir. Sultan da bu teklifi kabul ederek tüm meşâyih kürkler, çelenkler ve elde edilen ganimetten hisseler vermiştir.¹⁶⁰ Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere gerek ordu şeyhi olarak gerekse onun yanında meşâyihin seferlere katılmak istemesinde manevi olduğu kadar maddi beklentilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bunun birtakım ihsanlarla, hilat, kürk vb. veya birtakım görevlere atanmaları şeklinde olduğu görülmektedir. Mesela; Şeyh Ebu Bekir Efendi, Budin sınırına Vezir Mehmet Paşa'nın ordusuna vaaz ve nasihat için atanırken, vazifesini başarıyla tamamlaması halinde kendisine Medine-i Münevvere ve Ravza-i Mutahhara'nın Şeyhülharemlik görevi verilerek ödüllendirileceği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Bundan başka bilhassa bir zaferle sonuçlanan

¹⁵⁶ Benzer şekilde Şeyh Rumî (Mahmud Urmevi) IV. Murat'ın Bağdat Seferi (1623-1639) sonrasında bölgedeki artmakta olan şöhreti bir tehdit olarak görülerek idam edilmiştir. Bk. Peçevi, Peçevi Tarihi, c. 2/s. 430-431.

¹⁵⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1988), c. 3/ s. 301.

¹⁵⁸ Söz konusu bu meşâyihin isimleri şu şekildedir: "Mehmet Ağa zaviyesi şeyhi Yayabaşızâde Hızır Efendi, Koca Mustafa Paşa tekkesi şeyhi Yemeni Necmettin Hasan Efendi, Fethiyye hankâhının şeyhi İştibî Emir Efendi, Cerrah Mehmet Paşa Camii'nin cuma şeyhi İbrahim Efendi, Şeyh Ahmet Sivasî ve "cümle meşâyih-i izam fukarasıyla mevcud" idiler." Bk. Sadık Beklen, Müstakîm-Zâde Seyyid Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Hülâsatü'l-Hediyye'si (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), s. 62; Bunlardan başka Şeyh Ahmet Sivasî'nin yedinci halifesi Kırğânizâde Süleyman Ağa yüz yirmi akçe ile sipahi ağalığından emekli olmasına rağmen seferden geri kalmayıp Girit'in fethine (1669) katılmıştır. Şeyh Mehmed Mekki İbn Şeyh Mehmed İbn İbrahim Efendi'nin de bizzat Girit'in fethine katıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Beklen, Hülâsatü'l-Hediyye, s. 77-112.

¹⁵⁹ Zaman zaman da bizatihi birden fazla ordu şeyhinin aynı anda görev yaptığı da görülmektedir. Mesela; Eğri Seferinde Şeyh Aziz de ordu şeyhliği görevinde bulunmuştur. Bk. Beklen, Hülâsatü'l-Hediyye, s. 77-112.

¹⁶⁰ Beklen, Hülâsatü'l-Hediyye, s. 63.

¹⁶¹ BOA, C..AS., No. 644, Gömlek No. 27091, (H-29-01-1012/M-09-07-1603).

seferlerin ardından bu başarıda katkısı olduğuna inanılan Ordu şeyhlerinin saray ve devlet erkânı ile ilişkilerinin ve nüfuzlarının arttığı da söylenebilir.

Ordu Şeyhliğinin son derece prestijli bir görev olduğu bu göreve gelen şeyhlerin dönemin meşhur, saygın şeyhlerinden seçilmesinden anlaşıldığı gibi yer yer o dönemde güç dengelerini elinde bulunduran kesimlerden atamaların olmasından da anlaşılmaktadır. Mesela Kadızadeliler hareketinin önde gelen isimlerinden Vanî Seyyid Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) Bec (Viyan) Seferi'ne (1683) ordu şeyhi olarak atanmıştır.¹⁶² Tüm bunlardan anlaşılabacağı üzere ordu şeyhleri dönemin güvenilir, toplumda ve devlet erkânı yanında itibarı olan, işinin ehli, saygın sûfleri arasından seçilmiş ve başarıları dahilinde kendilerine taltiflerde bulunulmuştur. Yine bakıldığında ordu şeyhliğine ulemadan ziyade meşâyihden atamalar yapılması, bu hususta sûflere olan güveni göstermesi bakımından önemlidir. Halk hatta devlet ricali nezdinde sûflerin; Allah dostu, keramet ehli, veli şahsiyetler olarak kabul görmeleri, bela ve musibetlerden kurtulma ya da arzulanan şeylere kavuşma noktasında yardımlarının olacağına inanılmasının bu durumda etkisi olmalıdır. Bunlara dayanarak ordu şeyhlerinin seferler esnasında ordunun kaza ve belalardan korunması, moral ve motivasyonunun yüksek tutulması, düşmanın gücünün kırılması ve nihayet savaşın kazanılmasında etkili olacaklarına inanılmış olmalıdır.

Fatih sultan Mehmet döneminden beri Osmanlı askeri teşkilatı içerisinde mühim bir yere sahip olduğu görülen ordu şeyhliği 19. yüzyıl başlarına kadar varlığını korumuştur. Bu asırda Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatında yapılan laik ve seküler yönlü modernleşme girişimleri ardından Ordu şeyhliği giderek eski önemini kaybetmiş, Pakalın'ın da belirttiği üzere Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.¹⁶³

2.1.1. Ordu şeyhliği görevi karşılığında meşâyih verilen ihsanlar

Ordu şeyhlerinin yaptıkları bu stratejik göreve devlet nezdinde ne denli önem verildiğini gösteren çok önemli bir husus da şüphesiz onlara vazifeleri karşılığında verilen hediye, ihsan ve bahşişlerdir. Mesela arşiv kayıtlarında geçen 1183 tarihli bir hadiseye göre, kışlakta bulunan bir ordu şeyhi zaruri ihtiyaçları için merkezden bir miktar para verilmesini talep ederken görülmekte ve bu talebin kabul edilerek Şeyh Efendi'ye 150 kuruş verilmek üzere baş muhasebeye kaydının yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Başka bir kayda göre de Ordu-yı Hümayun

¹⁶² Beklen, Hulasatü'l-Hediyye, s. 77-112. Yukarıda bahsi geçenlerden başka sultanlarla beraber gerek ordu şeyhi olarak gerekse orduya dua etmek için seferlere iştirak eden diğer şeyhlerin isimleri şu şekildedir: "İznikli Hüseyinzade Fazıl Ali Çelebi Belgrad Seferi'ne, Urmiye Şeyhi Mahmut Efendi Sultan IV. Murat ile Revan ve Bağdat seferine, Muhammed Nazmi Efendi ordu şeyhi olarak Uyvar Seferi'ne, Baş Münecim Ahmet Dede Viyana Seferi'ne katılmıştır. Nakşi Mustafa Efendi, II. Mustafa (öl.1114/1703) ile Nemçe Seferi'ne (1695) Rikab-ı Hümayûn Şeyhi olarak vazifelendirilmiştir. Yine Himmetzâde Abdullah Efendi II. Mustafa ile Avusturya Seferi'ne ordu vaizi olarak katılmıştır. Bayrami Melami şeyhi Hacı Kabayî de Halil Paşa ile doğu seferinde bulunmuş ve bu esnada vefat etmiştir." Bk. Yılmaz, Tasavvuf, s. 283-443.

¹⁶³ Pakalın, "Ordu Şeyhi", c. 2/ s. 729.

¹⁶⁴ "Ordu-yu hümayûn şeyhi Veliyüddin Efendi...def'i zarar için orduyu hümayûn hazinesinden mikdar-ı kifaye kendüye medar-ı maaş ita buyrulmasını istid'a.." Bk. BOA, C..AS., No. 66, Gömlek No. 3129, (H-16-08-1183/M-15-12-1769).

şeyhliğine tayin olunan Kırımlı Halil Efendi'ye bu göreve atanmasının bir nişanesi olarak hilat giydirilmiş, kendisinden ordunun muzafferiyeti için dua etmesi istenmiştir.¹⁶⁵ Başka bir kayıta ise bir ordu şeyhine sefer sırasında verilen şal kaplı bir takım kürkün geri yerine yerleştirilmesi için hazinedarbaşı marifetiyle satın alınması söz konusu edilmiştir. Ordu-yı Hümayun şeyhi Efendiye elbas buyrulan şal kaplı takım kürkün meblası için hazinedar başının verdiği mühürlü derkenar gereğince 200 kuruş verilmesi için ferman çıkarılmıştır. Buradan görevini yerine getirmesinden ötürü ordu şeyhine elbise olarak şal kaplı, cins kedi kürkü verilerek ödüllendirildiği anlaşılmaktadır. Kürkün ücreti olarak hesaplanan 200 kuruşun ise hazineden karşılandığı görülmektedir.¹⁶⁶

Benzer bir başka olaya ait belgede ise ordu şeyhine gayretleri, çabası ve başarısı dolayısıyla verilen seferiye ve hazariye itasından bahsedilmektedir. Konuya dair yazılan arzuhalde istenen mühimmatın defterde yazılı olduğunun padişah tarafından bilindiği belirtilmiştir. Devamında, Ordu şeyhi olan Abdurrahman'ın isteği üzere çadır ve bahası ve istediği diğer şeylerin tamamı devlet tarafından kendisine iletilip oradan biraderiyle savaşa katılması istenmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Duacı Abdurrahman ve kardeşi beraber sefere iştirak etmişler ve yolda harcadıkları ne varsa hepsinin ücretinin kendilerine geri ödenmesine karar verilmiştir.¹⁶⁷ Bir başka kayıta ise ordu şeyhine elbise tahsisi yer almaktadır. Ordu-yı Hümayun Şeyhi Efendi'ye meşihat tevcihinde verilen çuka karaca kaplı bir sincap kürkün, bahası için harbiye dairesi başvekilinin verdiği mührü Osmânî üzerine 82 kuruş verilmesi emredilmiştir.¹⁶⁸ Şeyhlere görev verilirken kürk giydirilmesinden, birtakım ihsanlardan ve kolaylaştırıcı teşviklerden anlaşıldığı kadarıyla bu vazife devlet açısından hem önemli hem de saygın bir görev olarak görülmüştür.

Ordu Şeyhlerinin ne kadar süreliğine atandığı hususu değişkenlik ve muğlaklık arz etmekle birlikte bu makamın boş bırakılmadığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mesela Ordu-yı hümayun şeyhi olup aynı zamanda Beylerbeyi Camii'nde de görevli bulunan Kırımlı Halil Efendi'nin vefatından sonra yerine kimin atanacağı konusu gündeme gelmiş; "Beylerbeyi Camii şeyhi olup Ordu-yı Hümayun şeyhi olan Kırımî Halil Efendi bu defa vefat edip yerine yeni birinin tayin olunması lazım geldiğine binaen" Denizli müftüsü Abdurrahman Efendi'ye Beylerbeyi Camii meşihati tevcihi ve Ordu-yı Hümayun şeyhi tayin olunması¹⁶⁹ emri ile yeri hemen doldurulmuştur. Görüldüğü üzere devlet, her ne sebeple olursa olsun boşalan ordu şeyhliği makamını doldurmak suretiyle yürütülen hizmetlerin aksamaması hususunda hassasiyet göstermiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ BOA, AE. Sultan Abdülhamit I. [AE.SABH.I.], No. 5, Gömlek No. 478.(H-10-07-1203/M-06-04-1789).

¹⁶⁶ BOA, Cevdet Saray [C...SM.], No. 14, Gömlek No. 736, (H-04-10-1203/M-28-06-1789).

¹⁶⁷ BOA, C..AS., No. 71, Gömlek No. 3358, (H-05-08-1204/M-20-04-1790).

¹⁶⁸ "Ordu-yı Hümâyûn şeyhi efendi dailerine müşahit tevcihinin... elbas olunan çuka karaca kaplı bir Sevb-i sincabın mübâyaaası için Harbiye daireyi baş vekili kullarının verdiği mührü Osmânî malumu devletleri buyruldukda... bahası için 82 gurus kaimesi verilmek üzere..." emir verilmiştir. Bk. BOA, C..AS., No. 537, Gömlek No. 22495, (H-24-04-1206/M-21-12-1791).

¹⁶⁹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn [HAT], No. 1385, Gömlek No. 54928, (H-29-12-1204/M-09-09-1790).

2.1.2. Ordu şeyhliği görevinin meşâyihe sağladığı diğer imkânlar

Ordu Şeyhlerinin yaptıkları bu stratejik görev, onlara devlet tarafından yapılan ihsanlardan başka avantajlar da kazandırmıştır. Mesela, İstanbul sofular mahallesinde kâin ashab-ı hayrdan ve Halvetîyeden Ordu-yı Hümayun şeyhi sabık merhum Hafız El-Hac Mustafa Efendi'ye bir Halvetîye zaviyesi vakfı zaviyedar ciheti tevcih edilmiştir.¹⁷¹ Bir başka belgeden Ordu şeyhi Hafız Mustafa Efendi'nin ordudaki hizmetine karşılık kendisine zeyl şeyhliği¹⁷² tevcih edildiği görülmektedir.¹⁷³ Yine Hasköyde bulunan Valide Sultan Camii'nin Cuma vaizliği hali hazırda ordu şeyhi olan Hafız Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir.¹⁷⁴ Diğer bir vesikada da ordu şeyhi Tayyar Efendi'nin tayini hususu anlatılmaktadır. Nitekim Şeyh Tayyar Efendi'nin belli olan tayinatından bu sene Cemaziyelahirin üçüncü gününün sonuna doğru makbuzda belirtildiği üzere tayinatın kalan kısmının da verilmesi istenmiş, kısa bir süre sonra da kalan 23 kuruş tayinatın 20 kuruşu daha kendisine verilmiştir.¹⁷⁵

Ordu Şeyhliği vazifesini yapıyor ya da yapmış olmak şüphesiz meşâyihe Sultan, saray ahalisi ve devlet erkânıyla daha sıkı ve yakın ilişkiler kurma fırsatı vermiş olmalıdır. Kurdukları bu yakın ilişkiler de kendileri ve dergâhları için yardım taleplerinde ya da gözlerine kestirdikleri makamları talep etmelerinde kendilerini cüretkâr kılmıştır, denilebilir. Mesela Kıbrıs'ın fethi esnasında Sultan II. Selim Han'ın Ordu-yı Hümayun meşâyihinden Abdülaziz Efendi'nin vazife yaptığı tekke için Sultandan yardım talebinde bulunması bu durumu belgeleyen bir hadisedir. Buna göre tekkenin "...ashabı hayrat yedlerinden müceddeden tamir olup içindeki fukara kullarının aslen taamiyyesi" bulunmadığı belirtilerek Sultanın inayetine ve merhametine sığınılmıştır. Anlaşılabacağı üzere tekke, hayır sahiplerince tamir olunmuş ancak burada bulunan dervişler imaret geliri olmadığından, ihtiyaç sahibi ve yardıma muhtaç kimselere dönüşmüştür. Belgenin devamında ise tekkenin her yanının mübareklerle dolu olduğu, Cuma gecelerinde hatm-i haccân-ı şerif ve 7000 aded kelime-i tevhid-i şerif vesaire ibadet-i taat ve namazla meşgul olduğu kaydedilmiştir.¹⁷⁶ Tekkede yapılan zikirler, ibadet ve taatların sayılmasından bu meşguliyetlerin resmi idarece makbul olarak karşılandığını ve söz konusu yardımların yapılmasında belirleyici bir hal aldığını anlamak güç değildir. Benzer bir hadiseye göre de Ordu-yı Hümayunda olan Bağdadî Şeyh el-Hac Cebrail'in memleketine gitmek için İstanbul'a döndüğü

¹⁷⁰ Benzer başka bir hadise için bk. BOA, AE. Sultan Selim III. [SSLM.III], No. 309, Gömlek No. 18025, (H-21-03-1222/M-29-05-1807).

¹⁷¹ BOA, C. Evkaf [C.EV.], No. 103, Gömlek No. 5122, (H-28-05-1209/M-21-12-1794).

¹⁷² Zeyl Şeyhliği: Vaizler hakkında kullanılırdı. Meşihatta bulunan sicillerin sonuna yazıldıkları için bu isim kendilerine verilmiştir. En yüksek derecesi Ayasofya Kürsüsü idi ve otuz derece idi. Bk. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), s. 781.

¹⁷³ BOA, C..AS., No. 886, Gömlek No. 38057, (H-29-04-1216/M-08-09-1801).

¹⁷⁴ BOA, C. Maarif [MF.], No. 180, Gömlek No. 8957, (H-29-06-1216/M-06-11-1801).

¹⁷⁵ BOA, C..ML., No. 5, Gömlek No. 197, (H-03-09-1227/M-10-09-1812).

¹⁷⁶ BOA, C.EV., No. 143, Gömlek No. 7114, (H-29-09-1224/M-07-11-1809).

ve İmadiye Kazası'nda yer alan üç karyenin malikâne olarak kendisine verilmesini istediği ve bu mümkünse gereğinin yapılmasını istediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

Bir başka kayda göre de ordu şeyhi kendisine "cânibi miriden tahsis kılınan 150 guruş" aylık maaşın iki ay olarak verilmesini talep ederken görülmektedir. Bu bilgilere dayanarak ordu şeyhlerinin maaşları hakkında da bir fikir sahibi olmak mümkündür. Yazılan ferman gereğince, şeyhin orduya geliş tarihi olan Cemaziyelevvel'in 15'inci gününün sonuna doğru 16 günlük olarak yapılan hesap neticesinde bunun 80 kuruşa denk geldiği anlaşılmıştır. Gereğinin ise baş muhasebeye tezkerenin yollanması ile yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁷⁸ Buradan, Şeyh Efendi'ye tahsis edilen ücretin günlük 5 kuruş olduğu görülmektedir. Başka bir hadisede de Ordu şeyhi olan Ebu Bekir Efendi'ye 1244 senesi zilhicce aylığının verilmesi söz konusu yapılmaktadır.¹⁷⁹ Bir başka kayda göre ise Ordu Şeyhi Hafız Mustafa Efendi'nin Saraçhane civarında bulunan dergâhına, Sultan Mustafa Han Vakfı'ndan taamiye verilmesinden bahsedilmektedir.¹⁸⁰ Tüm bu misallerden anlaşılabacağı üzere devlet ordu şeyhliğini adeta resmi bir görev gibi düşünmüş, bu nedenle bu vazifeye atama yapılması, ifası ve başarıyla noktalanması durumunda şeyhlere bir takım ihsanlarda ve düzenli maaş ödemelerinde bulunmuştur.

2.2. Seferlerde Osmanlı Ordusu İçin Okunan Sure ve Dualar

Osmanlı Devleti'nde gerek seferler için gerekse askeri teşkilattaki bazı merasimler için ulema ve meşâyihin dualarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Uygulamalardan, emir ve fermanlardan devletin birtakım sure, dua ve zikirlerin yapılmasını hatta duaguluk meselesini bir nevi onların resmi sorumluluğu olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Meşihat arşivinde yer alan bir kayıttan, meşâyihin tekke ve zaviyelerde devlet ve millet adına dua etmelerinin bir mükellefiyet olduğu hele hele birtakım emirlerle bu istendiğinde ayrıca bir ehemmiyet kazandığı görülmektedir. Mesela; Meşâyih'ten devlet ve millete karşı manen ve maddeten sorumlu bulunduğu duacılık vazifesinin tekaya ve zevayada uygulanması ve okunan duaların Osmanlı askerinin nusret ve muzafferiyeti için olması konusunda itina gösterilmesi istenmiştir. Bazı meşâyih'e bu konuda Kur'an ve dua-yı me'sure okuması emredilmiştir.¹⁸¹

Yine benzer bir kayıttan bu husus teyit edilebilmektedir. Mesela, bir belgede; "Umum-u tekaya ve zevayanın yevm-i mahsusuna sure-i celile-i fethin ve bir miktar Hasbünallahü venimel vekil dua karar olunması irade-i seniyyesi istirhamı babında..." Kelami ve Selimi dergâhları postnişini Mehmed Esad imzasıyla takdim olunan bir hadiseden bahsedilmektedir. Burada, "meşâyih-i tarîk-i aliye'nin devlet ve millete manen ve maddeten mükellef bulundukları" dua vazifesinden açıkça bahsedilmektedir. Devamında; tekke ve zaviyelerde "Asâkir-i Osmaniye'nin nusret ve

¹⁷⁷ BOA., HAT., No. 975 Gönmlek No. 41442, (H-27-10-1226/M-14-11-1811).

¹⁷⁸ BOA, C..AS., No. 243, Gömlek No. 10238, (H-29-06-1225/M-01-08-1810).

¹⁷⁹ BOA, AE. Sultan Mahmud II [AE.SMHD.II.], No. 82, Gömlek No. 6433, (H-02-01-1245/M-04-07-1829).

¹⁸⁰ BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.MKT.NZD.], No. 236, Gömlek No. 86, (H-28-01-1274/M-18-09-1857).

¹⁸¹ Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Defterleri, No. 1735, Evrak Oda No. 75, Sayfa No. 233, (Tebyiz tarihi "bundan sonra T.t. şeklinde verilecektir":29 Za 1330/09 Kasım 1912). Bundan sonraki kullanımlarda MA. M. Msh.d. bu şekilde verilecektir.

muzafferiyetine" düşmanlarının ise kahru perişan edilmesi yönünde "birtakım Âyât-ı Kerime ve Duavât-ı Me'sure'sinin tilavetiyle..." meşgul olunması hatta bu hususta duaya devam ve itina gösterilmesi istenmiştir.¹⁸²

Nihayet seferberlik olması hasebiyle dua işine daha çok önem verilmesinin genele yayılıp sağlamaştırılması konusunda meşâyihin hepsinin bilgisi olduğu anlatılmaktadır. Başka bir misal vermek gerekirse, bazı dergâhlara bir taraftan kendi tarikatlarının usul ve erkânını tatbik etme bir diğer taraftan da dua görevleri verildiği görülmektedir. Mihrişah Valide Sultan Evkaf'ından alınmak üzere, günlük 60 akçe vazife ile 17 Cemaziyelahir 1267 (19 Nisan 1851) tarihinde, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahattin Dede Efendi'ye Mesnevihanlık¹⁸³ görevi verildiği vakfiye kayıtlarında bu durum açıkça ortadadır. Buna göre, Galata Mevlevihane'sinde haftada iki gün, Salı ve Cuma günlerinde mukabele öncesinde Kasımpaşa, Beşiktaş'taki Bahariye ve Yenikapı Mevlevihane'lerinde, dervişana ve diğer taliplere Mesnevi okutmaları ve ardından Padişah'ın selameti ve din düşmanlarına karşı muzaffer olunması için devamlı dua hizmetinde bulunmaları emredilmiştir.¹⁸⁴

Diğer taraftan, öteden beri gelen bir adet gereği savaş öncesinde Osmanlı sultanları ordusuyla beraber alaya katılmakta, çeşitli tören ve merasimler düzenlenmekteydi. Bu törenlerde tarikat erbabından şeyhler, ordunun moral ve motivasyonunu yükseltmek ve savaşın kazanılmasına katkı sunmak amacıyla dua, vaaz ve niyazlarda bulunmaktaydı. Öyle ki savaş öncesinde, orduya aidiyeti güçlendirmek ve askerleri psikolojik olarak savaşa, savaşın dehşetine hazırlamak amacıyla çeşitli etkinlikler yapılmaktaydı. Bunlardan başlıcaları şu şekilde sıralanabilir: Toplu olarak ziyafet vermek, şaşaalı dini merasimler düzenlemek, peygamber sancağı çıkarmak vb.¹⁸⁵

Osmanlı devleti için dua, sadece savaş zamanlarında ordu ile sınırlı kalmamış, gündelik hayatta da bir işe başlamadan evvel değişen vakitlerde dualar edilmiştir. Bu dualar kimi zaman bir esnaf tarafından okunurken kimi zaman bir çiftçi tarafından dahi okunmuştur. Bu durum, devletin askeri tesislerindeki faaliyetler içinde geçerli olmaktadır. Baruthanede, tophanede ve tersanede dini hizmetlerin yürütülmesi amacıyla imam ve duacı görevlendirilmekteydi. Bahsi geçen görevliler, personelin moral ve motivasyonunu sağlarken aynı zamanda ibadetlerini de yerlerine getirmekteydi. Duacılık, üretilcek silahların, topların, araç ve gereçlerin üretiminin sorunsuz ve başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için önemli bir görev olarak görülmekteydi. Öyle ki bu vazifeye verilen önemi, ölen duacının yerine hemen yenisinin atanmasından çıkarmak mümkündür. Bunlar vazifeleri karşılığında maaş aldıkları gibi çeşitli şekillerde de ödüllendirilmektedir.¹⁸⁶

¹⁸² MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 73, Sayfa No. 231, (T.t.: 29 Za 1330/09 Kasım 1912).

¹⁸³ Osman Selahattin Dede 1864 tarihinde Hoca Hüsameddin Efendi'nin vefatından sonra onun yerine geçerek Yenikapı Mevlevihanesi'nde mesnevi dersleri verdiğinden Mesnevihan Osman Selahaddin Dede namıyla anılmaya başlandı. Bk. Bayram Ali Kaya, "Osman Selahaddin Dede", DİA, c. 2/ s. 378-379.

¹⁸⁴ MA., M. Msh.d., No. 1747, Evrak Oda No. 22-1214, Sayfa No. 115-116, (T.t.: 19 M 1337/25 Ekim 1918).

¹⁸⁵ Roads Murphey, Osmanlıda Ordu ve Savaş 1500-1700, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), s. 176-179.

Zamanla bu görevlerin bir şeyh ve hulefası tarafından sahiplenilmeye başlandığı bile görülmektedir. Mesela; bir arşiv kaydına göre Tophane-i Amire'de otuz seneden beri duacılık hizmetinde görevli olan Şeyh Ahmet Efendi öldükten sonra halifesi vazifenin bir başkasına verilmesine itiraz etmiştir. Kendisinin "yirmi seneden mütecâviz bi-berat hıdmet-i duada sefer-i hümayun ve ocak hıdmetinde" bulunduğundan bahsetmiştir. Söz konusu şahıs, "Üç gün talebe-i ulumun topcuları ki orta camiinde tefsir ve hadis ve fetih tedrisiyle mukayyed" olduğundan bahsetmekte, kendisine olan güvenin "topcu başı ağa vesair ocak ihtiyarlarından sual ve mahalinden derkenar" olunmasını isteyerek vazifenin kendisine verilmesini talep etmiştir.¹⁸⁷ Anlaşılabacağı üzere şeyhin halifesi, öteden beri kendilerinde bulunan duacılık vazifesine doğal olarak kendisinin tayin edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Burada söz konusu askeri ocaklarda bulunan görevlerin şeyhler için bir istihdam kapısı olarak görüldüğü hatta yer yer birer nüfuz alanına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Ordunun muzafferiyeti için sadece şeyhlerle sınırlı kalınmamış, geri kalan cümle ahaliden de dualar ve okumalar yapılması istenmiştir. Mesela, Moskov ve Nemçe'ye yani Rusya ve Avusturya'ya karşı girilen savaşta ordunun muzafferiyeti için Bursa'da bulunan tüm cami ve mescitlerde bütün cemaatin dua etmesi istenmiştir.¹⁸⁸ Başka bir belgede de aynı husus yer almış, küffar ve müşriklerin temdir ve kahrı için Edirne'de bulunan kebir ve sagir yani büyük ve küçük bütün cami ve mescitlerde tüm ulema ve salihlerin iştirakiyle dua okunması emredilmiştir.¹⁸⁹ Yine aynı hususa dair başka bir örneğe bakıldığında; Moskovların savaş başlatmasından sonra Nemçe'nin de onlarla birlik oluşturarak Osmanlı Devleti'ne karada ve denizde saldırdığı anlatılmakta ve savaşın gelişimi ve gidişatı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Din düşmanı, kâfirlere karşı yapılan bu seferde ordunun muzafferiyeti için Edirne'de bulunan tüm ulema, suleha ve meşâyihden dua etmeleri istenmiştir.¹⁹⁰

Seferlerin dışında askeri teşkilat içerisinde teşrifat usulleri bakımından önemli görülen durumlarda da ulema ve meşâyihin duasına başvurulmaktaydı. Yeniçeri topcuları ocağında askerler bayrak açarken, top dökülürken, sergi açılırken dua eden şeyhin yerine Tophane'de bulunan Kadiri Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir.¹⁹¹ Başka bir hadiseye göre; Tersane-i Amire'de bulunan fırkateyn belgesinde giydirilmek için yer alan sincap kürk ve kaputların defterinde şu ibareler yer almaktadır: Duacı Şeyh Efendi'ye sofa kaplı sincap kürk 200, mimar Anton'a giydirilen sofa kaplı kaput sincap 150, kaptan ve mimarlara vs. giydirilen kaput 1760 olmak üzere toplam 2110 kuruş meblağ tutarında hediye buyrulduğu hesaplanmıştır. Devamına bakıldığında; 2 adet erkan ve kaput sincap kürk ile 16 adet kaput

¹⁸⁶ Burak Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller", Tarih Okulu Dergisi XLVI (Haziran 2020), s. 1473-1474.

¹⁸⁷ BOA, C..AS., No. 946, Gömlek No. 41070, (H-29-08-1119/M-24-12-1707).

¹⁸⁸ BOA, C..AS., No. 187, Gömlek No. 8099, (H-29-03-1152/M-06-07-1739).

¹⁸⁹ BOA, C..AS., No. 1131, Gömlek No. 50203, (H-14-06-1202/M-22-03-1788).

¹⁹⁰ BOA, C..AS., No. 1154, Gömlek No. 51316, (H-29-06-1202/M-06-04-1788).

¹⁹¹ BOA, C..AS., No. 157, Gömlek No. 6940, (H-29-05-1231/M-27-04-1816).

kürk hazinede bulunmadığından bunun yazılması lazım olmakla beraber toplam 2110 olan bahalarının verilmesi için baş muhasebeye kaydı gerektiğinden bu hususta bir kıta hazine tezkeresi ihsan buyrulmuştur.¹⁹² Bu belgeden anlaşılacağı üzere tersanede bulunan fırkateynin denize indirilmesi sırasında içerisinde dua eden şeyhin de bulunduğu kişilere, rütbelere göre kürk hediye edilmektedir. Şeyh Duaguluk vazifesini hakkıyla yerine getirmiş olmalıdır ki bu şekilde ödüllendirilmesi uygun görülmüştür.

Yine bir başka kayıta da Asitane ve Hankâhlarda Devletin, milletin “te’ali-yi şevket ve celâleti, Asakir-i İslamiye’nin fevz ve nusreti için” her zamankinden daha fazla zikrullahı ihtiyaç duyulduğundan ötürü hadis-i şerifte geçtiği gibi “Hasbunallah ve Ni’mel-Vekil” gibi dualara devam edilmesi için Meclis-i Meşâyih tarafından tamim yayınlandığı görülmektedir.¹⁹³ Yani bakıldığında ordunun zafer kazanması için her zamankinden daha çok duaya ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmekte ve bu dualara devam edilmesi için üst makamlardan genelge yayınlanmaktadır.

Bu tür olaylardan başka salihlerin, tekke şeyhleri ve dervişlerin münasip günlerde tekke merkezlerinde toplanarak padişahın sıhhati, milletin selamete erişmesi ve saadeti, askerlerin muzaffer olması için tehlilat ve dua etmeleri de istenmiştir. Mesela bir belgede “Medet-i padişâh-ı İslâmîyenin selâmet ve saadeti için, hükümetin selâmeti ve Sâihâ-yı vatanîyenin saadeti için” toplanmaları ve dualarda bulunmaları tebliğ edilmiştir. Bu programın gereğinin uygun bir gün belirlenerek o vakitte yapılması emredilmiştir.¹⁹⁴

Savaşların kazanılması kadar kaybedilmesinin ardından, içine düşülen elim ahvalden kurtulmak için de ulema ve meşâyihin dua ve niyazlarına başvurulmuştur. Bu durumlarda ya merkezden belirlenerek gönderilen ya da kendilerinin seçeceği bir duanın topluca okunmasına dair tekke merkezleri ile buralarda bulunan şeyhlere, mürit ve muhiplerine emirler gönderilmiştir. Mesela arşiv kayıtlarına yansıyan bir hadisede dua için ellerini çabuk tutmaları hususunda uyarılarda bulunulduğu görülmektedir. Buna göre meşâyih, ihvan ve muhibbandan genel harp ilanı sonucunda İslam âleminin muzafferiyeti için ve içinde bulunulan elim ahvale karşı ihlas ile dua etmekten başka bir çare olmadığı ve bu vazifenin her gün yerine getirilmesi emredilmiştir. Gereğinin hemen yapılması ve bu hususta dergâhların ve tekkelerin kullanılmasının talep edilmesinden¹⁹⁵ devlet yöneticilerinin içine düşülen dünyevi sıkıntılardan kurtulmak için dini ve manevi unsurlara inandıkları, bel bağladıkları ve bu hususta şeyhlere çok güvendikleri görülmektedir. Burada, bir taraftan alınan kötü sonucun devlet ve toplum üzerindeki çok yönlü olumsuz tesirlerini azaltmak bir taraftan da genel anlamda manevi ve psikolojik olarak bir çöküş engel olmak amaçlanmış olmalıdır. Bu konuda çok önemli bir husus da ordunun seferde

¹⁹² BOA, C. Bahriye [C.BH.], No. 124, Gömlek No. 6038, (H-11-07-1241/M-19-02-1826).

¹⁹³ MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. -, Sayfa No. 112.

¹⁹⁴ MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. -, Sayfa No. 109.

¹⁹⁵ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 100, Sayfa No. 98, (T.t.: 13 S 1337/18 Kasım 1918).

olduğu zamanlarda ulema ve meşâyih yapılacak duaların, okunması istenen surelerin isimleri ve mahiyetlerinin de bildirilmiş olmasıdır.

2.2.1. Kur'an-ı Kerim, fetih Suresi, ayete'l-kürsi ile kelime-i tevhid, salat-ı müniciye, salât-ı tefrîciyye (nâriye) dualarının okunması

Tekke ve zaviyelerde bulunan meşâyih ve dervişandan Sultan, ordu ve milletin muzafferiyeti, sıhhat ve selameti için çeşitli dualar ve Kur'an-ı Kerim'den farklı sureler okumaları talep edilmekteydi. Bu hususta arşiv kayıtlarından yeterince malumat bulabilmek mümkündür. Mesela; Moskovlara (Ruslara) karşı açılan savaşta ordunun muzaffer olması için fetih süresi okunduğu ve sadrazam Yusuf Paşa'nın sefer için Davudpaşa'da çadır kurulduğuna dair tamimi üzerine ahalinin hayırlı dualarda bulundukları anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Öyle ki bazen hangi dua ve surenin kaç kere okunacağı dahi emirlerde belirtilmiştir. Mesela; saray hocalarının, dersiamların ve meşâyihin ordunun muzaffer olması için dua ve zikirde bulundukları, selatın imamlarının da sabah namazlarından sonra fetih suresi okuyarak dualarda bulunduklarını anlatan bir vesikada adı geçen duacıların cuma ve pazartesi geceleri Asâkir-i İslam'ın muzafferiyeti için 70.000 tane Kelime-i Tevhid, 1001 tane Hatm-i Tehlil, 1001 tane Salat-ı müniciye ve 22.000 tane Ayete'l-Kürsi okudukları belirtilmektedir.¹⁹⁷ Yine konuyla ilgili başka bir belgede de 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusunun muzafferiyeti için 1789 senesinde Harem-i şerif, Mescid-i Aksa vesaire camilerde ve tekkelerde müşriklerin yenilmesi için 70.000 tane Kelime-i Tevhid, 1001 tane Salat-ı Müniciye ve 22.000 tane Ayete'l Kürsi okunması istenmektedir. Bu eylemin sefer sonlanıncaya kadar tekrarlanması ve buna Nakibü'l-Eşrafın, müderrislerin, şeyhlerin, bütün ulemanın ve halkın katılması tembihlenmektedir.¹⁹⁸ 1789 senesinde yazılmış olan başka bir belgeye bakıldığında ise, Kütahya'da her gece 1001 defa Salat-ı müniciye duasının, haftada bir gecede 70.000 defa Kelime-i Tevhid'in ve 22.000 defa Ayete'l-Kürsi'nin okunmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

Yukarıdaki örneklerden farklı olarak ordunun muzaffer olması amacıyla doğrudan Fetih Suresi, Kelime-i Tevhid, Salat-ı Müniciye Duası ve Ayete'l-Kürsi'nin okunması da istenmekteydi. Mesela; Osman Paşa eşkiya ile karşılaştığından ötürü ordusunun zafer kazanması için bazı dergâhlara Kelime-i Tevhid ve Şifa-i Şerif okuttuğu ve bunu Enderun'da tertiplelediği anlatılmaktadır.²⁰⁰ Bir başka kayıta da Koca Mustafa Paşa dergâhı ve diğer dört mahalde atıyyeler verilmek suretiyle ordunun muzaffer olması için 70.000 Kelime-i Tevhid ve bazı kimselere de Şifa-i Şerif hatim ettirilmiş ve bu halin fetih gerçekleşene kadar her gece devam ettirilmiş olduğundan bahsedilmektedir.²⁰¹ Bakıldığında, ordu adına dua etmek adeta bir görev haline getirilmiş ve

¹⁹⁶ BOA, C..AS., No. 98, Gömlek No. 4467, (H-28-12-1201/M-11-10-1787).

¹⁹⁷ BOA, HAT., No. 23, Gömlek No. 1102, (H-29-12-1202/M-29-09-1788).

¹⁹⁸ BOA, C..AS., No. 963, Gömlek No. 41917, (H-30-05-1203/M-26-02-1789).

¹⁹⁹ BOA, C..AS., No. 206, Gömlek No. 8852, (H-21-07-1203/M-17-04-1789).

²⁰⁰ BOA, C.. Dahiliye [C..DH.], No. 28, Gömlek No. 1392, (H-21-08-1203/M-17-05-1789).

²⁰¹ BOA, HAT., No.55, Gömlek No. 2543, (H-29-12-1215/M-12-05-1801).

devlet eliyle bu görev teşvik edilerek ödüllendirilmiştir. Bu görevin fetih süresince devamının istenmesi ise bu süreç içerisinde ordunun yenilme ihtimalinin de göz önünde tutulduğunu göstermesi bakımından oldukça mühim bir meseledir. Benzer bir başka hadiseye göre de 1806-1812 Osmanlı-Rus harbinde İstanbul'da yer alan bazı tekkeler haftada iki gece Kelime-i Tevhid okunması için görevlendirilmiştir. Bu vazifenin verilmesinden önce ise tekkelerin hangilerinin uygun olduğu test edilmiş bunlar bir deftere kaydedilmiştir. Bu Deftere göre Kelime-i Tevhid okumakla görevli olan tekkeler şu şekilde listelenmektedir:

Mehmet Paşa yokuşunda Özbekler Tekkesi

Şehremini Ümmü Sinan Efendi Tekkesi

Dülgerzâde Tekkesi

Koca Mustafa Paşa Tekkesi

Beykoz'da Şeyh Mehmed Tekkesi

Şeyh Murad Efendi Tekkesi

Bahçekapı'da Yıldız Tekkesi

Atpazarı Tekkesi

Hoca Paşa Aydınöğlu Tekkesi.²⁰²

Söz konusu kayıтта, meşâyihin dua etmesinin bir görev olarak görülüyor olması önemlidir.

93 Harbi (1877-1878) esnasında yaşanan bir başka olayda da Rusya ile savaş ilan olunduğundan hareketle, bu hayırlı dava için Kur'an ve Buhari-i şerif tilavetine devam edilmesi istenmiştir. Devamında, İran devletinin Devlet-i Aliye aleyhine Ruslarla ittifak ettiği hakkındaki haberlerin aslı olmadığı yolunda merkezden alınan emirlerin tebliğine dair Vidin vilayetinden Berkofça kaymakamlığına telgraf yazıldığı görülmektedir. Buna göre zaferin gerçekleşmesi, düşmanın kahru perişan edilmesi için her tarafta, herkesin "Kıraat-ı Azimüşşan ve Buhari-i Şerif ve Şifa-i şerif" okumaları; meşâyihin, düşmanın yenilerek kahru perişan olması ve ordunun muzafferiyeti için hayırlı dualar dışında Fetih suresi de okuması istenmektedir.²⁰³

Diğer bir vesikada ise Osmanlı Devleti'ne haksız yere yapılan saldırılardan dolayı memleketin ve Osmanlı tebaasının zarar görmemesi ve de afetlere maruz kalmaması için tekkelerde, dergâhlarda ve zaviyelerde daha önceleri de okunan Kur'an-ı Kerim, yapılan duaların sürdürülmesi hususunun tebliğ edilmesinden bahsedilmektedir.²⁰⁴ Bundan anlaşılacağı üzere, devlete karşı yapılan bir saldırının sonuçlarından endişelenildiğinden ötürü ve sadece devletin değil halkın da zarar görmesini önlemek amacıyla Kur'an tilaveti ve duaların önceden de

²⁰² BOA, HAT., No. 268, Gömlek No. 15681, (H-29-12-1223/M-15-02-1809).

²⁰³ BOA, C..Hariciye [C..HR.], No. 44, Gömlek No. 2162, (H-17-04-1294/M-01-05-1877).

²⁰⁴ MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 44-72 arası, Sayfa No. 230, (T.t.: 8 Za 1330/19 Ekim 1912).

olduğu gibi okunması istenmektedir. Yine bu görevin tüm dergâhlara, tekkelere ve zaviyelere buyrulduğu ve sadece savaşın etkilerinden değil afetlerden ve onların yıkıcı etkilerinden korunmak için de bu tür dua ve surelerin okunmasına başvurulduğu görülmektedir. Başka bir belgede yine benzer bir konu gündemdedir. Buna göre düşman tarafından Osmanlı memleketine haksız yere yapılan saldırılardan dolayı memleketin ve Osmanlı halkının zarar görmemesi ve afetlere maruz kalmaması için tekke, dergâh ve zaviyelerde Kur'an-ı Kerim ve dualara devam edilmesinin tebliği hicri 27 Safer 1331 (5 Şubat 1913) tarihinde yeniden gündeme getirilmiştir.²⁰⁵

1. Dünya Savaşı'nın kaotik ortamında, devletin benzer taleplerinin artarak devam ettiği görülmektedir. Mesela Asakir-i İslamiye'nin muzafferiyeti için, Hüdayi, Sünbül, Merkez, Nasuhi, Selimiye, Yahya ve Kelami dergâh-ı şeriflerinin postnişinleri, altı dergâh şeyhi, 1000'er Kelime-i Tevhid okuyup, toplam 7000 Kelime-i Tevhid duasının yapılması için Mart ayının 16. Pazartesi günü, ikinci namazından sonra, Hüdayi dergâhına dervişleri ile birlikte gelmeleri istenmektedir.²⁰⁶ Bir diğer kayda göre Meşihat emriyle Asakir-i Mansure-i İslamiye'nin muzafferiyet ve selameti için, Esmâü'l-Hüsnadan derlenip basılarak gönderilmiş dua kitapçıkları, tüm tekke ve zaviyelerde okunarak, Mücahidin-i İslamiye ve Asâkir-i İslamiye'nin muzafferiyeti için dua edilmesi gerektiği hususunda merkez dâhilindeki tüm tekkelerin haberdar edilmesi konusu yer almaktadır.²⁰⁷ Görüldüğü üzere duacılık görevi, hazırlanan kitapçık ile daha sistematik bir hale sokulmaya çalışılmıştır denilebilir. Başka bir kayıta da Eyüp'te Vezir İzzet Paşa Dergâhı postnişinliğinden 17 Eylül 1922 tarih ve 17 sayılı yazılmış tezkireye cevaben; İslam ordularının muzafferiyeti, İslam yurdunun selameti ve Şühedâ-yı kiramın ervahına ithaf için "tekaya-yı mülhak-ı meşâyih müridan ve muhibbanı ile birlikte" dergâhta zikir ve Tevhid-i şerif icrası, Kur'an okunması ve dua edilmesinden duyulan memnuniyet ve örnekliğin teşekkürle sonuçlandığı görülmektedir.²⁰⁸ Farklı bir belgede ise Osmanlı Devleti'nin, İslam askerinin çok yakın zamanda zafere ulaşması için dergâhlarda, tekkelerde toplanarak Salat-ı Nariye okunması emredilmekte ve bu dergâhların isimleri şu şekilde listelenmektedir:²⁰⁹

1. Kocamustafapaşa'da Sünbül Sinan Hangâhı postnişinliği

2. Kasımpaşa'da Hüsamettin Uşşaki Hangâhı postnişinliği

²⁰⁵ MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 114 ila 141, Sayfa No. 237, (T.t.: 27 S 1331/05 Şubat 1913).

²⁰⁶ MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. 122, Sayfa No. 99, (T.t.: 10 CE 1333/25 Nisan 1915); Bu hususta yine İstanbul, Üsküdar ve Eyüp'deki dergâhlarda meşâyih ve müritlerle birlikte gönderilen pusuladaki düzenleniş üzere 70.000 Kelime-i Tevhid ve duaların okunması hakkında bir belge daha bulunmaktadır. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1742, Evrak Oda No. 122, Sayfa No. 67, (T.t.: 28 Ş 1337/29 Mayıs 1919).

²⁰⁷ MA. M. Msh.d., No. 1738, Evrak Oda No. 36-19, Sayfa No. 156, (T.t.: 26 Ş 1334/28 Haziran 1916).

²⁰⁸ Bu belgede yer alan bilgiler her ne kadar ileri tarihli olsa da uygulana gelen bir geleneği ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1747, Evrak Oda No. 136, Sayfa No. 245, (T.t.: 23 S 1338/17 Kasım 1919).

²⁰⁹ MA., M. Msh.d., No. 1745, Evrak Oda No. 50, Sayfa No. 67, (T.t.: 16 Za 1339/22 Temmuz 1921).

3. Karagömrük'te Hazreti Nurettin Hangâhî postnişinliğı
4. Üsküdar'da Hazreti Hüdayi Hangâhî postnişinliğı
5. Üsküdar'da Hazreti Nasuhi Hangâhî postnişinliğı
6. Tophane'de Kadirhane Dergâhî postnişinliğı
7. Eyüp'te Kaşgari Abdullah Efendi Dergâhî postnişinliğı
8. Eyüp'te Ümmî Sinan Dergâhî postnişinliğı
9. Odabaşı'nda Kelami Dergâhî postnişinliğı
10. Unkapanı'nda Tahir Ağa Dergâhî postnişinliğı
11. Silivrikapı'da Bâlî Dergâhî postnişinliğı
12. Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhî postnişinliğı
13. Beşiktaş-Yıldız'da Şazeli Dergâhî postnişinliğı
14. Beylerbeyi'nde Şeyh Hüseyin Efendi Dergâhî postnişinliğı
15. Bâb-ı Âlî'de Safveti Paşa Dergâhî postnişinliğı
16. Bâb-ı Âlî'de Gümüşhaneli Dergâhî postnişinliğı
17. Hırka-i Saadet'te Ümm-i Kenan Dergâhî postnişinliğı
18. Haseki'de Keçi Hatun Dergâhî postnişinliğı
19. Üsküdar-Bağlar[başın]'da Çarşamba Rifâi Dergâhî postnişinliğı
20. Eyüp- Baba Haydar'da Şeyh Selami Efendi Dergâhî postnişinliğı
21. Altımermer'de Kadızade Dergâhî postnişinliğı
22. Haseki'de Bayrampaşa Dergâhî postnişinliğı
23. Yenikapı Mevlevihanesi postnişinliğı
24. Kulekapısı Mevlevihanesi postnişinliğı
25. Üsküdar'da [Atik] Valide [Sultan] Dergâhî postnişinliğı
26. Hekimoğlu Ali Paşa Dergâhî postnişinliğı
27. Silivrikapı'da Körükcü Dergâhî postnişinliğı
28. Etyemez'de Kadem-i Şerif Dergâhî postnişinliğı
29. Kocamustafapaşa'da Feyziye (Küçük Efendi) Dergâhî postnişinliğı

30. Taşkasap'ta Zıbın-ı Şerif Dergâhı postnişinliği
31. Topkapı'da Kazzaz Mehmet Efendi Dergâhı postnişinliği
32. Mevlevihanekapısı'nda Kılıçcı Dergâhı postnişinliği
33. Altımeremer 'de Alyanak Şeyh Ali Efendi Dergâhı postnişinliği
34. Üsküdar'da Himmet Efendi Dergâhı postnişinliği
35. Üsküdar-Kuşdili'nde Mecidiye Dergâhı postnişinliği
36. Unkapanı'nda Ahmet el-Buhari Dergâhı postnişinliği
37. Draman'da Tercüman Yunus Bey Dergâhı postnişinliği
38. Çarşamba'da Lokmacı (Refet Efendi) Dergâhı postnişinliği
39. Aksaray'da Sofular Dergâhı postnişinliği
40. Aksaray'da Kırkağacî Mehmet Efendi Dergâhı postnişinliği
41. Sultanahmet'te Seyyah Aziz Efendi Dergâhı Postnişinliği
42. Çemberlitaş'ta Kara Baba Dergâhı Postnişinliği
43. Eyüp'te Vezir İzzet Paşa Derhahı postnişinliği
44. Eyüp'te Taşlıburun Dergâhı postnişinliği
45. Eyüp'te Şah Sultan Dergâhı postnişinliği
46. Eyüp'te Şeyh Murad Dergâhı postnişinliği
47. Beşiktaş'ta Tüccarzade Dergâhı postnişinliği
48. Hasköy-Sütlüce'de Hasîrîzâde Dergâhı postnişinliği
49. Rumelihisarı'nda Durmuş Dede Dergâhı postnişinliği
50. Çamlıca'da Hazret-i Selâmî Dergâhı postnişinliği
51. Üsküdar'da Sandukî Dergâhı postnişinliği
52. Kasımpaşa'da Küçük Piyale Dergâhı postnişinliği²¹⁰

2.2.2. Şifa-i şerif

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da ulema ve meşâyih'ten, ordunun muzaffer olması için Şifa-i Şerif duası okuyarak manevi destekte bulunmasının istenmesidir. Zira Kadı İyaz tarafından m. 1140-1141 tarihinde yazılmış olan bu duanın asıl adı, Eş-Şifa bi-Ta'rîfi

²¹⁰ MA., M. Msh.d., No. 1745, Evrak Oda No. 50, Sayfa No. 67, (T.t.: 16 Za 1339/22 Temmuz 1921).

Hukûkî'l-Mustafa'dır. Dört bölümden oluşmaktadır. Eserde, Hz. Peygamber'in yüce kişiliği ve sahip olduğu özellikler ve kendisine yapılan saygısızlıklara uygulanacak cezalar yer almaktadır.²¹¹ Eş-Şifa'nın, hastalıklara karşı ve düşman tehdidine karşı okunması gelenek halini almış ve yaygın inanışa göre koruyucu etkisi olduğu düşüncesiyle evlerde dahi bulundurulmuştur.²¹² Misal vermek gerekirse; Asakir-i İslamiye'nin muzafferiyeti için Şifa-i Şerif kıraati vazifesiyle orduya giden Ahmed Efendi'ye 300 kuruş harcırah verildiği görülmektedir.²¹³ Bir başka kayda göre de Osman Paşa eşkiya ile karşılaştığından ötürü ordusunun zafer kazanması için bazı dergâhlara Kelime-i Tevhid ve Şifa-i Şerif okutturduğu ve bunu Enderun'da tertiplelediği anlatılmaktadır. Koca Mustafa Paşa dergâhı ve diğer dört mahalde atıyyeler verilmek suretiyle ordunun muzaffer olması için 70.000 Kelime-i Tevhid ve bazı kimselere de Şifa-i Şerif hatim ettirilmiş ve bu halin fetih gerçekleşene kadar her gece devam ettirilmiş olduğu kaydedilmiştir.²¹⁴

Şifa-i Şerif, sadece seferde olan ordunun muzaffer olması için değil aynı zamanda bazı askeri teşkilatların gündelik ya da mühim işleri esnasında da okunmaktaydı. Mesela; 1847'de Hırka-ı Şerif ve Tophane-i Amire'de Şifa-i Şerif kıraat etmek ile vazifeli dersiam Hacı Mustafa Efendi'nin vefatı ardından yerine müderrislerden Sabri Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir. Görevli dersiamın vefatından hemen sonra yenisinin tayin olunmasından bu işe ne kadar önem verildiği ve düzenli olarak yapılan bir memuriyet gibi değerlendirildiği anlaşılmaktadır.²¹⁵ Bir başka hadisede ise Rusya ile savaş (1877-1878) ilan olunduğundan hareketle, bu hayırlı dava için Kur'an ve Buhari-i şerif tilavetine devam edilmesi ve İran devletinin Devlet-i Aliye aleyhine Ruslarla ittifak ettiği haberlerinin aslı olmadığı hakkında merkezden alınan emirlerin tebliğine dair Vidin vilayetinden Berkofça kaymakamlığına yazılan telgraf mühimdir. Buna göre zaferin gerçekleşmesi, düşmanın kahru perişan edilmesi için her tarafta, herkesin "Kıraat-ı Azimüşşan, Buhari-i Şerif ve Şifa-i şerif" okumaları; meşâyihi, düşmanın yenilerek kahru perişan olması ve ordunun muzafferiyeti için hayırlı dualar dışında Fetih suresi de okuması istenmektedir.²¹⁶ Verilen misallere bakıldığında bu duanın pek çok kere gerek savaş meydanlarında, askeri tesislerde ve gerekse cami ve mescitlerde okunduğu anlaşılmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere duaguluk, ordu için bazı sureler okumak, dualar etmek ulema ve meşâyihe birtakım avantajlar sağlamıştır. Mesela; Müderrislerden Süleyman Saliki Efendi'nin Hamid sancağı Yalavaç kazasına tabi Koçak karyesinde kardeşinden dolayı 13.075 kuruş borcu olduğu belirtilmiştir. Bu müderrisin Padişah için ordu ile beraber savaş alanında bulunup Şifa-i Şerif okuduğu ve bu sebeple kendisine mükâfat olarak borcunun affının istendiğini anlatan belgeye dayanarak, gerektiğinde bu duayı okumak ile vazifelendirilen kişilerin yaptıkları

²¹¹ M. Yaşar Kandemir, "Kadı İyaz", DİA, c. 24/ s. 116-118.

²¹² M. Yaşar Kandemir, "Eş-Şifa", DİA, c. 39/ s. 134-138.

²¹³ BOA, C..AS., No. 942, Gömlek No. 40867, (H-14-08-1205/M-18-04-1791).

²¹⁴ BOA, HAT., No.55, Gömlek No. 2543, (H-29-12-1215/M-13-05-1801).

²¹⁵ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı [A.MKT.], No. 106, Gömlek No. 80, (H-25-01-1264/M-06-01-1848).

²¹⁶ BOA, C..HR., No. 44, Gömlek No. 2162, (H-17-04-1294/M-01-05-1877).

yararlılıklardan ötürü yüklü meblağdaki borcunun bile affedilebildiği görülmektedir.²¹⁷ Bir başka kayda göre de ordunun zafer kazanması için hankâh, zaviye ve medreselerde tevhid-i şerif okuyanlara dağıtılmak üzere 15.000 kuruşun itasına irade çıktığına dair defterdarlığa buyruldu yazılmıştır.²¹⁸ Bu misallerden anlaşılacağı üzere devlet; tekke, tarikat, hankâh ve zaviyelerde yapılan dua, zikir ve ayinleri toplum için önemli ve geçerli görmekte, maddi olarak ödüllendirmektedir.

2.2.3. Buhari-i şerif

Şifa-i Şerif gibi gerek sefer öncesinde ve gerekse sefer sırasında okunmakta olan Buhari-i Şerif²¹⁹ de ordunun muzafferiyeti için oldukça önemli bir duadır. İmam Buhari (öl. 256/870) tarafından kaleme alınan, içerisinde binlerce hadis bulunan, dolayısıyla şer'i ilimlerin hemen hepsi için kaynak niteliği taşıyan bu önemli eser, Sahihu'l-Buhari olarak nam salmıştır.²²⁰ Onun okunması, okutulması dini ve manevi olarak gündelik hayatta hayırlara yol açan bir hadise olarak görülmüştür. Çeşitli sebeplerle meşâyih'ten bu eserin okunması sık sık istenmiştir. Mesela; Şeyh Mehmet Efendi, Buhari-i Şerif hatim ettiği için Sultan I. Abdülhamit'in (öl. 1203/1789) ihsanlarını hak etmiş görünmektedir: Ordu-yı Hümayun'da Buhari-i Şerif hatminden sonra ise memleketine geri dönmesine izin verilen Medine-i Münevvere ahalisinden Tayyip Efendizâde Şeyh Mehmet Efendi'ye atıyye ve harcırah olmak üzere yazılan ferman gereğince ordu hazinesinden 100 kuruş verilmesi emredilmiştir.²²¹ Bir başka hadisede ise Sadrazamın Serdar-ı Ekrem olarak düşmanın üzerine ilerlemesiyle Asâkir-i İslam'ın muzafferiyeti için Buhari-i şerif okutulması Cidde valisinden istenmektedir.²²² Yine benzer bir olayda da 1786'da Ruslar üzerine sefer-i hümayunun muhakkak olması dolayısıyla Bursa'da cami-i kebirde Buhari-i şerif tedrisinden sonra ve beş vakit namazda Asâkir-i İslam'ın muzafferiyeti için dua edildiğinden bahsedilmektedir.²²³ Bir başka kayda göre 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna'nın karşısına geçip Peygamber'i (s.a.v.) inkâr eden din düşmanlarına karşı savaşmanın zorunlu olduğu belirtilip Edirne'deki tüm cami ve mescitlerde bulunan duacılara tembih edilip tüm alimlerin, şeyhlerin ve eşrafin katılımı ile padişahın ve İslam ordusunun müşriklere karşı muzafferiyet kazanması için Buhari-i şerif okunması emredilmiştir.²²⁴

Öteden beri ordunun zafer ve selameti için Buhari-i şerif ve Şifa-ı şerif okunduğu belirtilip Yenişehir ordusunda ayrı ayrı Buhari-i şerif ve Şifa-ı şerif okuyacak olan hocaların temini için

²¹⁷ BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT. MHM.], No. 112, Gömlek No. 89, (H-24-10-1273/M-17-06-1857).

²¹⁸ BOA, C..ML., No. 37, Gömlek No. 1654, (H-07-08-1224/M-17-09-1809).

²¹⁹ Buhari-i Şerif adlı eser Buhârî, Muhammed b. İsmail tarafından 20 Temmuz 810 tarihinde yazılmıştır. Önemi, içinde 600.000 hadis arasından (yeryüzünde daha önce hiçbir eserde yapılmadığı kadar) oldukça titiz ve dikkatli bir şekilde seçilen sahih hadis barındırıyor olmasıdır. Bk. Muhammed Mustafa El- Azami, "Buhârî, Muhammed b. İsmail", DİA, c. 6/ s. 368-372.

²²⁰ M. Yaşar Kandemir, "El-Camiu's-Sahih", DİA, c. 7/ s. 114-123.

²²¹ BOA, C..AS., No. 1091, Gömlek No. 48163, (H-29-03-1188/M-09-06-1774).

²²² BOA, C..AS., No. 1136, Gömlek No. 50481, (H-29-03-1188/M-09-06-1774).

²²³ BOA, C.. AS., No. 1200, Gömlek No.53686, (H-18-12-1201/M-01-10-1787).

²²⁴ BOA, C..AS., No. 316, Gömlek No. 13094, (H-27-12-1203/M-23-08-1789).

şeyhülislama başvurulmuştur. Bunun üzerine şeyhülislam iki duacı görevlendirmiştir. Görev alanların her biri için 1000'er kuruş harcırah, aylık olarak da 200'er kuruş verilmesi ve ayrıca gereken tayinatın eksiksiz verilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁵ Bu belgeden anlaşılacağı üzere bu duayı okuyanlar da duacılar arasından tayin ile atanmakta ve yararlılıkları gereğince kendilerine maaş verilmektedir.

Bir başka hadisede de Rusya ile savaş ilan olunduğundan (1877-1878) hareketle, bu hayırlı dava için Kur'an ve Buhari-i şerif tilavetine devam edilmesi ve İran devletinin Devlet-i Aliye aleyhine Ruslarla ittifak ettiği hakkındaki haberlerin aslı olmadığı hakkında merkezden emirler alınmıştır. Alınan emirlerin tebliğine dair Vidin vilayetinden Berkofça kaymakamlığına yazılan telgraf mühimdir. Buna göre zaferin gerçekleşmesi, düşmanın kahru perişan edilmesi için her tarafta herkesin "Kıraat-ı Azimüşşan ve Buhari-i Şerif ve Şifa-i şerif" okumaları; meşâyihin, düşmanın yenilerek kahru perişan olması ve ordunun muzafferiyeti için hayırlı dualar dışında Fetih suresi de okuması istenmiştir.²²⁶

Savaşların dışında sefer hazırlıkları ve askerlikle ilgili veya benzer konularda da Buhari-i Şerif okunulması gelenekselleşmişti. Mesela; ordu sefere çıktığı vakit Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sancağı, sancak-ı şerif, hırka-i saadet dairesinden törenle çıkarılıp serdar-ı erkeme teslim edilmekteydi. Sancak-ı şerif altında Buhari-i şerif okumakla görevli bulunan Es-Seyid Osman'a aylık 75 kuruş maaş verildiği görülmektedir. Bu kişinin, ay sonuna kadar geçen 13 günlük süre içinde hak ettiği 32.50 kuruş muhasebeye kaydı yapıldıktan sonra kendisine gereken miktar ödenmiştir.²²⁷ Buhari-i Şerif, verilen örneklerden anlaşılacağı üzere manevi olarak gücüne inanılan, ulema ve meşâyihin okumasıyla gündelik hadiseler ve mühim olaylara tesiri olacağı güçlü bir şekilde devlet erkânı ve toplum tarafından kabul edilen bir eserdir.

²²⁵ BOA, HAT., No.888, Gömlek No. 39244, (H-29-12-1239/M-25-08-1824).

²²⁶ "Tesbih tilaveti ve cemiyat mekatib-i haceleri dahi ezan vaktinde bir sure-i Fetih ve salat-ı müniciye tilavetiyle Cenab-ı Hakk'a takdim ve niyaz olunması ve burada her vakitte ve ba-husus-u şühedaların sınıf-ı tabi-i şahane mübininde hasb-ı müvalat kadılarına ita olunarak sınıf-ı tabi-i şahane bir vatan evladı olduklarından kerimiyet-i methiyelerinin hüsn-ü iradesi cihad-ı farizadan bulunmağla bu dakikaya ehemmiyetle riayet olunması...". Bk. BOA, C..HR.. No. 44, Gömlek No. 2162, (H-17-04-1294/M-01-05-1877).

²²⁷ BOA, C.. AS., No. 314, Gömlek No. 12951, (H-02-06-1222/M-14-06-1877).

3. BÖLÜM

OSMANLI ORDUSU'NDA 19. YÜZYILDA MUHARİP BİR GÜÇ VE LOJİSTİK DESTEK UNSURU OLARAK SÛFİLER

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl çok uzun ve zorlu bir tarihsel süreçtir. Bilhassa Rusya ile yapılan savaşlar, milliyetçilik merkezli isyanlar, Osmanlı devlet ve toplumunu bir hayli yıpratmıştır. Bir taraftan Batı merkezli reformların etkisi diğer taraftan devletin giderek güç kaybetmesi bütün toplumsal kesimlerden askeri alanda destek alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bölümde, sûfilerin orduya seferler esnasında ve askerlik teşkilatı anlamında muharip güç ve lojistik destek unsuru olarak sağladığı destekler ile askeri alanda yapılan birtakım reformların sûfiler üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

3.1. Osmanlı Ordusu'nda Modernleşme Çabaları

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda alınan yenilgiler ve başarısızlıklar sonucu bilhassa askeri alanda Avrupa'nın gerisinde kalındığı düşüncesi 18. yüzyılın sonları 19. yüzyılın başlarında kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu durum, devletin tarihinde ilk kez Batı'nın başta bu alanda olmak üzere bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerinin takip edilmesi hatta bunlardan istifade edilerek ıslahat yapılması düşüncesini gündeme getirmiştir. Naima'nın; askeri sınıfa bir düzen verme, ocakları mamur etme konusundaki ve devlete, zeamet sahiplerine ve evkafa zarar vermemeleri, itaatten ayrılmamaları konusundaki²²⁸ tespit ve önerileri artık çok gerilerde kalmıştır. Zamanın gerisinde kalan askeri düzenin Batı'daki gelişmelerden yararlanılarak yeniden yapılması zorunlu bir hal almıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Osmanlı ordusunda modernleşme çabaları kendini, ilk olarak askeri alandaki gelişmelerle göstermeye başlamıştır.

Mevcut düzenin devamından yana olan ve güçlü konumlarını kaybetmek istemeyen Yeniçeriler bu gelişmelere sıcak bakmamış, karşı bir duruş sergilemişlerdir. III. Selim (1789-1807) artan yenilgilere dayanarak Yeniçeri Ocağı'nın ıslahının gerektiğini anlamıştır. Lakin kısa bir süre içerisinde bunun pek mümkün olamayacağını görmüş ve Nizam-ı Cedit adında Batı standartlarında yeni bir ordu kurmaya karar vermiştir.²²⁹ Bu ordu; giysileri, silahları, subayları, talim ve tatbikatları ile tamamen Avrupa tarzında yapılandırılmıştır. Öyle ki Yeniçeri Ocağı ile güçlü bağları olan Bektaşîlik gibi bir sûfi zümre yerine her birliğe bir imam atanmak suretiyle yeni ordu, devlete daha bağlı ve uyumlu olan ulemaya teslim edilmiştir.²³⁰ Ancak ne var ki Yeniçeri Ocağı'nın gerek askeri gerekse toplumsal gücünden doğan güçlü muhalefeti karşısında bu yenilik girişimi başarılı olamamıştır. Kabakçı Mustafa İsyanı ile yenilikler ortadan kaldırıldığı gibi tahttan indirilen III. Selim bir süre sonra öldürülmüştür.²³¹ Daha sonraki süreçte

²²⁸ Naima, c. 6/ s. 2964.

²²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar* (Ankara: TTK Yayınları, 2023), c. 4/ s. 619-623.

²³⁰ Işık, Şeyhler ve Şahlar, s. 156-157.

²³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Ankara: TTK Yayınları, 2022), c. 5/ s. 82-83.

Alemdar Mustafa Paşa, Ayanlarla ittifak antlaşması imzalamış ve Sekban-ı Cedid adında benzer bir askeri teşkilat kurmak istemiş ve hatta bu yönde ocaklıdan onay senedi almıştır. İlerleyen zamanlarda bu işten iyice huylanmış Yeniçeri tarafının isyanıyla sonuç yine hüsran olmuştur.²³² Sekban-ı Cedid kaldırıldığı gibi Alemdar Mustafa Paşa da onların elinde ölmek istemediği için bulunduğu kuledeki barut varillerini patlatarak hem kendisini hem de yeniçerilerden 500 kişiyi öldürmüştür.²³³ Saltanatının ilk yıllarında kurduğu Eşkinci Ocağı ile II. Mahmut da benzer yolu takip etmiş ancak sonuç yine aynı olmuştur.²³⁴ Yeniçeri muhalefeti, arkasına aldığı çok yönlü güç ile bu ocağı da tasfiye etmiştir.

Tüm bu tecrübeler II. Mahmut'a, Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan modernleşme hamlesi yapmanın yeni bir ordu kurmanın imkânsız olduğunu göstermiş olmalıdır. Nitekim sultan, Yeniçeri-Bektaşî ittifakına karşı diğer toplumsal dengeleri yanına çekerek ve güvendiği devlet adamlarını iş başına getirerek hazırlıklara başlamıştır. Nihayet 1826'da Vaka-yı Hayriyye denilen hadise ile adeta bir iç çatışmayla Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır.²³⁵ Yerine ise Batı örnek alınarak Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye ordusu kurulmuştur. Ancak bu yeni ordunun da eğitim ve talimlerle bilgilenip kendisini geliştirmesi gerekmektedir.²³⁶ Bundan sonraki süreçte askeri alanda kışlada ve eğitim konusunda daha kapsamlı yeniliklerin önünün açıldığı söylenebilir.

Osmanlı ordusunun 19. yüzyıl başlarındaki modernleşme süreci hakkında verilen bu malumat, özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Yeniçeri Ocağı ile Bektaşî tarikatı birlikteliğinin sona ermesi açısından bu çalışmayı yakından ilgilendirmektedir. Görüldüğü üzere yeni kurulan askeri teşkilat Batılı karakterde ve daha seküler niteliklere haiz bir şekilde yapılandırılmıştır. II. Mahmut döneminde modern anlamda ilk askeri okullar kurulmuştur. Öyle ki II. Mahmut ve Tanzimat döneminde bu modern askeri okullardan mezun olan elit askeri subay tayfası, Türk modernleşmesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Subayların eğitimi için Prusya ve Almanya'dan yabancı eğitimciler getirilmiştir.²³⁷ Tanzimatla birlikte eşitlik ilkesi ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Her alanda eşitliğin önü açılmaya gayret gösterilmiştir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ilk olarak orduda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yeni kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu tümen, tabur ve bölük tarzında oluşturulmuş, kıyafetleri ve silahlarında Avrupa örnek alınmıştır. Askeri alandaki bir diğer yenilik ise nüfusa dikkat ederek

²³² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), s. 140-161.

²³³ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, s. 140-161.

²³⁴ Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmut Dönemi ve Sonrası* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), s. 37; Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5/s. 146-147.

²³⁵ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s. 157-167.

²³⁶ Ahmet Rasim, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecit*, çev. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (İstanbul: Evrim Yayınları, 1989), s. 151-159.

²³⁷ Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 70; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004), s. 83-84.

askere alımların gerçekleştirilmesi olmuştur.²³⁸ Kanunnamelere bakıldığında 1826 tarihli kanunnameye göre, cihat yükümlülüğü dolayısıyla asker toplanması söz konusu olmuştur. Asakir-i Mansure erleri gönüllü askerlerden oluşuyordu ve on iki yılı doldurduktan sonra dilekçe ile terhis olabileceklerdi. Bu kanunname ile birlikte hem 15-30 yaş aralığı kısıtlaması getirilmiş hem de askerlik süresi 12 yıl olarak planlanmıştır. Ek olarak asker maaşları da yükseltilmiştir.²³⁹ Yaş aralığının bu şekilde belirlenmesiyle genç ve fiziki açıdan güçlü kişilerin orduda toplanmasının hedeflendiği söylenebilir.

Askeri yeniliklerden birisi de 1834 tarihli Asakir-i Redifedir. Mansure ordusunun yeterli gelmemesi üzerine bu yedek birliklerden oluşan ordu düzeni kurulmuştur. Bu birliklerin oluşturulmasından sonra ordu Asakir-i Nizamiye olarak anılmaya başlamıştır. Tarihinin sonuna kadar da bu isimle devam etmiştir.²⁴⁰ Bu ordunun mensupları, Mansure ordusundan farklı olarak barış dönemlerinde izinli sayılarak tarım, ticaret veya başka bir işte çalışarak kendiışlerine devam edebileceklerdi. Askere alımlarda Redif birlikleri için 23-32 yaş sınırı belirlenmiştir. Ayrıca muvazzaf birliklere alınmayacakları konusunda anlaşılmış ve bu da Redif birlikleri için cazip bir konum oluşturmıştır.²⁴¹ Lakin 1843 yılında muvazzaf ordunun sayıca yeterli gelmemeye başladığı gerekçesiyle Tensikat-ı Celile-i Askeriye Fermanı ile bu koşul iptal edilmiş ve Redif birlikleri de muvazzaf birliklere alınmıştır. Bu durum da halkın tepkisiyle karşılaşmıştır.²⁴²

1846 Kur'a Kanunnamesi ile askere alımlar kur'a yoluyla gerçekleştirmeye başlamıştır. İlk olarak ne kadar askere ihtiyaç duyulduğu saptanmıştır. Ardından nüfus ile orantılı olarak sancak ve kazalara bu sayı bölüştürülmüş ve yüksek rütbeli bir subay ve hekim gözetiminde asker kontrolü ve alımı gerçekleştirilmiştir. Askerlik süresi 5 yıl kabul edilmiş, yaş olarak 20-25 arası sınır kabul edilmiş ve Kur'a Meclisi aracılığıyla gereken sayıda asker seçimi yapılmıştır.²⁴³ Kur'a meclisi; yüksek rütbeli subay, alay emini, alay imamı, alay veya liva kâtibi, hekim ve her kazanın yerel yönetiminde olan bir kaza zabiti, kadı, ulema ve meşâyih'ten biri ile oluşturulmuştur.²⁴⁴ İlerleyen zamanlarda da görüleceği üzere zorunlu askerlik uygulamasına geçilmiştir. Ancak askeri alanda yapılan söz konusu bu seküler reformlarla şeyhlerin daha geniş bir ifadeyle sûfîlerin, ordu ve askeri seferlerle olan ilişkilerinin tamamıyla kopacağı düşünülmemelidir. Aşağıda izah edileceği üzere devletin içinde bulunduğu zorlu siyasi, askeri ve ekonomik şartlar

²³⁸ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyet'e Giden Yol* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2004), s. 119-142.

²³⁹ Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), s. 61-70.

²⁴⁰ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Genel Türk Tarihi*, ed. Hasan Celal Güzel – Ali Birinci (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 269.

²⁴¹ Heinzelmann, *Cihaddan vatan Savunmasına*, s. 74-90.

²⁴² Hasan Yıldız, "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 5/2 (Eylül 2020), s. 1081.

²⁴³ Faruk Ayın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994), s. 11-12.

²⁴⁴ Heinzelmann, *Cihaddan vatan Savunmasına*, s. 146.

sûflerin her zaman gündemde kalmasında etkili olmuştur. Şeyhler, kalabalık mürit ve talip toplulukları hatta bağlı aşiretleriyle seferlerde lazım gelen her türlü desteğin sağlanmasında önemli rol oynamışlardır.

3.2. Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı İle İlişkisi

Bektaşiliğin yasaklanması hususunun doğru anlaşılabilmesi için öncelikle bu tarikatın Yeniçeri Ocağı ile olan bağlantısının nasıl kurulduğu ve niteliği üzerinde durulmalıdır. Çünkü bu iki kurum zamanla birbirinden ayrı düşünülemez bir konuma gelmiştir. Bu hususa bakıldığında devletin kuruluş safhasından itibaren gerçekleştirilen seferlere beraber katılmaları, yeniçerilerin Bektaşî babalarından bizzat dualar almaları ve zamanla Bektaşî mensuplarının yeniçeri birliklerine katılmak suretiyle gaza ve cihat faaliyetlerinde bulunmaları, aralarındaki ilişkiyi güçlendirmiştir denilebilir. Bektaşî Babaları, yeniçeri birliklerine vaiz olarak katılmışlar ve resmi bir Bektaşî temsilcisi 94. ortada yaşamıştır. Hatta bazen yeniçerilere Hacı Bektaş'ın oğulları denirdi.²⁴⁵ Bu konuda dönemin kaynaklarından misal vermek gerekirse; Lütî Efendi, tanzim edilecek olan askerin Hacı Bektaş-ı Velî'ye giderek onun dualarını aldığı ve yeniçeri adını dahi ondan aldığı belirtmiştir.²⁴⁶

Neşri ise tarihi kronolojiye uymasa da Orhan Gazi'nin askerlerine ak börk giydirmek için Hacı Bektaş'a başvurduğunu, ondan icazet aldığı ve ilişkilerinin bu sayede geliştiğini anlatmaktadır.²⁴⁷ Bundan farklı olarak Âşıkpaşazade ise Hacı Bektaş'ın tekkesinde görev alan Abdal Musa'nın, yeniçerilerle beraber seferlere katıldığından ilişkilerinin geliştiğini kaydetmektedir. Ayrıca yeniçerilerden ak börk isteyerek giyen kişinin Abdal Musa olduğunu belirterek, bir nevi Yeniçeri kıyafetleri üzerindeki Bektaşî etkisinin tarihi menşesine dair bilgi vermektedir.²⁴⁸ Maden ise, Evliya Çelebi'nin Hacı Bektaş'ın yeniçerileri bizzat tertip ettiğine ve ocağın kuruluşunda hayır dualarında bulunduğu eserinde yer verdiğini aktarmaktadır. Hatta Orhan Bey'in savaşımlardan elde edilen esir oğlanları Hacı Bektaş'a verdiğini ve onun da bu oğlanları İslam dini üzerine eğitip yeniçerilerin arasına eklediğinden bahsetmektedir.²⁴⁹ Melikoff'a göre ise aralarındaki ilişkinin temeli, İlk Osmanlı Sultanları tarafından yapılan fetihlerde yeni ele geçirilen yerlerin, Türkleştirilip İslamlaştırılmasında görev almak için yeniçeriler ile iç içe geçmiş bir Bektaşî tarikatının ortaya çıkmasıyla atılmıştır.²⁵⁰ Koçu'ya göre yeniçerilerin Hacı Bektaş'ın elinden börk giymesi ve kazandan onun eliyle çorba içmeleri

²⁴⁵ John K. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu (İstanbul: ANT Yayınları, 1991), s. 85-86; Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı Tarihi Tarih-i Cevdet*, nşr. Dündar Günday (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972), c. 6/s. 2966.

²⁴⁶ Ahmet Lütî Efendi, c. 1/s. 110.

²⁴⁷ Neşri, c. 1/s. 155.

²⁴⁸ Âşıkpaşazade, s. 299.

²⁴⁹ Fahri Maden, *Seyyah ve Sûfî Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bektaşiler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), s. 89-91.

²⁵⁰ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2011), s. 102.

*tamamen bir efsane ürünüdür. O'na göre asıl olan Bektaşî babalarının devşirme oğlanları gibi gayrimüslimlere İslam dinini en kolay yoldan aşılamlarıdır.*²⁵¹

*Tüm bu bilgiler ışığında daha Osmanlı devletinin ilk zamanlarında, Yeniçeri Ocağı'nın yeni kurulduğu Bektaşiliğin ise henüz kurulma sürecinde olduğu bir dönemde bu iki kurum arasındaki ilişkilerin başladığı söylenebilir. İlerleyen süreçte bu ilişkiler daha da güçlenmiştir. Öyle ki Evliya Çelebi'ye göre, 16. yüzyılda bir Bektaşî Babası, askeri bir rütbe olarak yeniçeri ocağının ortalarından birisine katılmış, onlarla beraber seferlere iştirak ederek onlara dualar etmiş ve bu durum ilişkilerini güçlendirmiştir. Benzer şekilde zamanla Yeniçerilerde birer Bektaşî müntesibine dönüşmüştür. Mesela; yeniçeri ağası olan Abdurrahman Paşa Bektaşiliğe mensup olmakla kalmamış bizzat Kandiye'deki evini Bektaşî tekkesine çevirmiştir.*²⁵² *Onlar, kendilerini artık Bektaşî taifesi olarak isimlendirmeye başlamış, Yeniçeriler arasında Bektaşî merasimlerine katılmak yaygınlaşmış hatta Yeniçeriler Bektaşî tekkelerinde zaviyedar olarak görev yapar olmuşlardır.*²⁵³ *Yeniçeri kışlalarında oturan pek çok şeyh ve baba bulunmaktadır. İlişkileri o kadar derinleşmişti ki bu odalarda tekke ve mescitler yer almaktaydı. Bağlılıkları yeniçeri ocağının kaldırılışına kadar da sıkı bir şekilde devam etmiştir.*²⁵⁴

*İki kurum arasındaki sıkı ilişki ilerleyen dönemlerde Yeniçerilerde görülen iyi haller kadar kötü hallerde de Bektaşiliğin suçlanmasına yol açmıştır. Öyle ki 17. ve 18. yüzyıllarda Yeniçeri isyanlarından Bektaşilik de sorumlu tutulmaya başlanmış, Bektaşilerin bu isyanlarda Yeniçerileri yalnız bırakmadığı kaydedilmiştir.*²⁵⁵ *Yeniçeri ocağı ile Bektaşilik birlikte devletin sonunu hazırlamıştır. Bektaşî çilehaneleri eğitilmiş adam yetiştirmenin aksine tembel adamlarla dolmuştur. Bektaşî Tarikat'ı babadan oğula geçen bir şekle bürünmüştür. Bu tarikat bozulma ve çöküşe sebep olmuştur. Ocağın içine fesat karıştığı, Bektaşî tarikatı mensuplarının yeniçerileri isyan etmeleri için kışkırttığı, ortaların fesat yuvalarına dönüştüğü, tarikatın içine "ehl-i fesad" kişilerin bulunduğu vb. birçok değişik iddia ve sebeple yeniçeri ocağının yoldan çıktığına karar verilmiştir.*²⁵⁶ *Netice itibarıyla bu sebepler ocağın ilgasına yol açmıştır. Cevdet Paşa (öl.1895) gelinen durumu yeniçerilerin içine dinsiz kişilerin karışması; birlik ve disiplinlerinin bozulması, devlete karşı muhalefet olmaya başlamaları, ayaklanmalara kalkışmaları, padişahları dahi tahttan indirip yerine yeni birini çıkarmalarına kadar uzun bir suç listesiyle izaha çalışmıştır.*²⁵⁷ *Esad Efendi (öl.1848) yeniçerilerle ilgili bu konuda bilindiği üzere Yeniçeriler İslam dinine mensup iken cehalet ve gaflet ederek dinden ayrılmışlardır diyerek Tanrı tanımaz bazı kimselerin de alçalarak yoldan çıktıklarından bahsetmiştir. Hatta bazılarının da kahvehane*

²⁵¹ Reşad E. Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2017), s. 100-101.

²⁵² Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 496.

²⁵³ Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, çev. Nasuh Barın (İstanbul: Simurg Yayıncılık, 2003), s. 138-139.

²⁵⁴ Koçu, *Yeniçeriler*, s. 101.

²⁵⁵ Fahri Maden, *Seyyah ve Sûfî Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bektaşiler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), s. 89-91.

²⁵⁶ Özer, *Tekke ve Tarikat Islahatları*, s. 54-55.

²⁵⁷ Cevdet Paşa'nın bu konudaki anlatımları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Cevdet Paşa, c. 2/ s. 604-640; Ahmet Cevdet Paşa, c. 3/ s. 1414-1416; Ahmet Cevdet Paşa, c. 4/ s. 2073-2090.

köşelerinde boş işlerle meşgul olduklarından, dinen beş vakit namaz kılmak farz iken hiç namaz kılmadıklarından ve namaz kılanları dahi yolundan çevirdiklerinden, kendi başlarına vakitli vakitsiz namaz kıldıklarından bahsetmektedir.²⁵⁸ Hatta yeniçeriler Alemdar Vakası'nda Bektaşiler tarafından desteklenmişlerdir. Bektaşiler ellerinde bayraklar ile yeniçerileri cesaretlendirerek isyana önyak olmuşlardır. Bektaşiler Yeniçeri kaçaklarını da tekkelerinde saklamışlardır.²⁵⁹

Karal'a göre Bektaşiler de yeniçeriler gibi tüm yeniliklere karşı olumsuz tutumları sebebiyle isyanlarda her zaman fikir ve iş birliği yapmışlardır.²⁶⁰ Ayrıca yeniçerilerin devletin varlığı adına bir tehdit oluşturmaya başlaması ve özellikle Mora isyanındaki başarısızlıkları mevcut durumlarıyla devlet için hiç de iyi değildir. Üstüne üstlük bu isyanda Mısır'dan düzenli birlikler getirilmiş ve onların başarısı gözler önüne serilmiştir. Bu da yeniçerileri ıslah etmek adına devlet gözünde harekete geçiren bir etki yaratmıştır.²⁶¹ Belirtilen tüm bu sebepler doğrultusunda Sultan II. Mahmut döneminde ocağın kaldırılması gündeme gelmiştir. Yeni kurulan Eşkınci Ocağı'nın karşısında yeniçerilerin ayaklanması da ocağın ilgasını hızlandırmıştır. Devlet erkânı, ulema ve meşâyih toplanarak kurulan danışma meclisinde bir karar alınmış ve alınan karar neticesinde yeniçeri ocağı ilga edilmiştir. Sonuç olarak bu olay tarihe "Vak'a-i Hayriye" olarak geçmiştir.²⁶²

Yeniçeri ocağı ve Bektaşiliğin birbiri arasındaki ilişkiye bağlı olarak ocak ortadan kaldırıldıktan sonra sıra Bektaşiliğe gelmiştir. Yeniçerilerin suçları ve isyancı tavrının destekçisi olarak görülen aynı zamanda devlete karşı muhalif bir tavır içerisinde görülen Bektaşiliğin yasaklanma süreci başlamıştır.²⁶³ Netice itibarıyla bunların ahvalini tartışmak için II. Mahmut bir toplantı yapmıştır. Bu meclise diğer tarikatlardan meşâyih de dahil edilmiş ve onların Bektaşiler hakkındaki görüşleri alınmıştır.²⁶⁴ Üzerlerine tepki çekmekten çekindiği anlaşılan ulema ve meşâyih, farklı görüşler öne sürmüştür. Bektaşiler hakkında kimi olumlu bilgiler sunmuş kimi tarafsız kalmış ve kimi de olumsuz bilgiler vermiştir. Bu görüşlerin, Bektaşiliğin kaldırılmasının sebeplerinden biri ve dayanak noktası olduğu anlaşılmıştır.²⁶⁵

²⁵⁸ Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi, Vak'anüvis Esad Efendi Tarihi, nşr. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Yayınları, 2000), s. 652-653.

²⁵⁹ Fahri Maden, Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), s. 60-61.

²⁶⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, c. 5/ s. 150.

²⁶¹ Fahri Maden, Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 53.

²⁶² Fahri Maden, Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), s. 51-56.

²⁶³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 163-181; Özer, Tekke ve Tarikat Islahatları, s. 72-78.

²⁶⁴ Toplanmış olan şeyhlere: "Siz ki Osmanlı şeyhlerisiniz bu kişiler hakkında ne bilirsiniz?" şeklinde sorular yöneltilmektedir. Cevaben kimileri: "O tarikat adamları ile ilişkimiz olmadığı için haklarında bir şey bilmeyiz derken kimileri de Üsküdar'da bu gibi dini inkâr edenlerin olduğu duyulmaktadır." Diyerek Bektaşilerin işledikleri kötü davranışları söylemişlerdir. Bazı ulema tarafında da bunların şeraite aykırı hareket ettikleri bilinmektedir. Bk. Ahmet Cevdet Paşa, c. 6/ s. 2894-2964.

²⁶⁵ Işık, s. 174-190.

Sonuç itibariyle bu toplantı, devlet ve toplum içerisinde büyük bir kesimin bir araya getirilerek Bektaşiliğin tasfiyesi işine girildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Sonuç olarak Bektaşiliğin yasaklanmasına, Bektaşilerden ağır suçlu olanlarının idamına, hafif suçlu olanların ise sürgününe karar verilmiştir. Önemli merkezler olan Eyüp, Üsküdar ve Hisar taraflarında bulunan Bektaşi tekkelerinin 60 yıllık olanları kadim sayılarak başlarına sünnet ehli tarikatlardan şeyhler yerleştirilmiştir. Bu muafiyete sahip olmayanların ise yıkılmasına, boş ve fesat yuvası olarak görülen kahvehanelerin de kapatılmasına karar verilmiştir.²⁶⁶ Lütü Efendi, Bektaşiliğin kaldırılmasını şöyle izah etmiştir: Yeniçerilere “Taife-i Bektaşiye” denilmesi, o nam ortada durdukça yeniçerilik kalkmamış gibi görüneceğinden ve şeriata mugayir halleri ise “mahv ü izalelerine tamam vesile-i müstekile” olduğundan bunların dahi yeniçeri gibi içlerinden bazıları katledildi ve bir takımı farklı beldelere sürgün edildi.”²⁶⁷

Yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından devletin modernleşme süreci hızlanmıştır. Batı’dan yararlanılarak yapılan, seküler nitelikli reformlar ulema ve meşâyihin geleneksel konumunun zayıflamasına neden olmuştur. Çok yönlü olarak meşâyihin, dervişlerin devletle olan ilişkilerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bektaşiliğin yasaklanması tarikatın yeniçeri ocağıyla ilişkisi kadar devletin sûfilere bakış açısında görülen değişikliklerin bir göstergesidir. Bundan sonraki süreçte devlet muhalif gördüğü dini çevreleri tasfiye etmekte Bektaşi ve Nakşi Halidi örneklerinde olduğu gibi çekimser kalmayacaktır. Vergi, askerlik başta olmak üzere meşâyihin birçok alandaki ayrıcalıklı durumu da ortadan kalkacaktır.²⁶⁸

3.3. Sûfilere Askerlik Yükümlülüğünün Getirilmesi

1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla beraber askeri alandaki reformların önü açılmıştır. Bilhassa Tanzimat’ın eşitlikçi ruhunun bir tezahürü olarak askerlik vazifesi de imparatorlukta yaşayan tüm erkek nüfusa yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Askere alımların adil olması ve askerliğin belirli bir süreye bağlanması yönünde de düzenlemeler yapılmıştır.²⁶⁹ Yapılan çalışmalar genel olarak Osmanlı ordusunun Avrupa ordularıyla baş edebilecek konuma gelmesi adına yürütülmüştür. İlk olarak mevcut olan nüfusa bakılmadan eşit olmayan bir düzende yapılan askere alma işlemleri düzene konulmaya çalışılmıştır. Çünkü bu hem halk arasında adaletsizliğin ortaya çıkmasına hem de ziraat ve ticaret gibi işlerin aksamasına sebep olmuştur.²⁷⁰ 1834’de Redif Nizamnamesi hazırlanmış ve buna göre 23 ile 32 yaş arasındaki erkeklerden alım yapılmıştır. Savaş zamanı çağırılan Redif askerlerine de maaş ve tayinat verilmiştir. Bundan sonra her konuda eşit bir düzen sağlayacağı düşünülen Tanzimat Fermanı çıkarılmıştır.²⁷¹ Tanzimat Fermanı’na kadar düzenlemeler askerlik alanında yoğunlaşmış ancak

²⁶⁶ Mehmed Esad Efendi, s. 648-653.

²⁶⁷ Ahmet Lütü Efendi, c. 1/s. 110.

²⁶⁸ Işık, Devlet Tarikat İlişkileri, s. 339-486; Özer, Tekke ve Tarikat Islahatları, s. 105-153.

²⁶⁹ Özer, Tekke ve Tarikat Islahatları, 112-113; Işık, Devlet Tarikat İlişkileri, s. 477-478.

²⁷⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, s. 179.

²⁷¹ Faruk Aydın, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Askere alma Kanunları 1834-1914 (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1984), s. 4-5.

bu fermanla birlikte idari, siyasi, adli, mülki, mali, maarif ve askeri alana odaklanılmıştır. 8 Eylül 1843'de Tensikat-ı Celile-i Askeriye adlı bir kanunname düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, bu tarihten itibaren redif askerlerinin de artık muvazzaf olduğu açıklanmıştır. Askerlik hizmeti süresi muvazzaf olarak 5 yıl redif olarak ise 7 yıl şeklinde kararlaştırılmıştır. Muvazzaflık süresi biten redifliğe geçecek ve redifler de her yıl merkezde eğitim görmek şartıyla 7 yıl hizmette kalacaklardır.²⁷²

1846 Yılına gelindiğinde planlandığı gibi bir nüfus sayımı gerçekleştirilememiştir. Kura yapılarak askere alımlar yapılmaya çalışıldıysa da yapılan kuralarda da adaletsizlik görülmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin ilk Kur'a Kanunu çıkarılmış ve bu kanun 1870 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁷³ Kur'a Kanunu'nda askerlik Müslümanlar için bir görev ve yükümlülük haline gelmiş, askerlik yaşına gelenlerin her yıl kuraya katılmaları istenmiştir. Kurada çıkanların askere gitmeleri zorunlu kılınmıştır. Kanuna göre, askerlik yaşı 20-25 olarak belirlenmiş²⁷⁴, askerlik süresi 5 yıl ile sınırlandırılmış, gereken neferin o bölgede bulunan kazanın nüfusuna göre oranlanarak kura çekilmesi kararlaştırılmıştır. Kura için Kur'a Dairesi oluşturulmuş ve kura için her kura dairesine alay emini veya üst düzey bir subay görevli olarak atanmış, imtihan için mümeyyiz, defterdar, kâtip ve muayene için bir tabip görevlendirilmiştir.²⁷⁵

Bu kura usulünün uygulanması için Kur'a Meclisleri meydana getirilmiş ve bu meclislere tarikat ehlinde şeyhler de atanmıştır.²⁷⁶ Bu kanunların şeyhleri ilgilendiren kısmı ise bir kısmının askerlikten muaf tutulurken bir kısmının askere alınması mevzusudur. Muafiyet konusunda kanunnamenin 14. bendi şu şekildedir: İlmiye, kalemiye ve mülkiye hizmetini yürütenler, müderris ve hocalar, memleket müftüleri, şeyhler, görevlerini fiilen yapan cami imamı, hatipler, müezzin ve kayyumlar askerlik çağında olsalar dahi askere alınmayacaklardır.²⁷⁷ Sonraki dönemde çıkarılan 1870 tarihli kanunname ile askerlikten muaf tutulanlara ilişkin daha detaylı bilgilere yer verilmiştir. Şeyhler ile alakalı kısım şu şekildedir: Tekkeleri işler konumunda olan ve özel günlerde düzenli olarak zikir ve sema ile meşgul olan tarikatların şeyhlerinin askerlik çağında olsalar dahi kuradan muaf tutulacakları belirtilmektedir.²⁷⁸ Yani tekkeleri işlemeyen şeyh ve dervişlerin askerlik görevini yerine getirmede zorunlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Şeyhlerin Kura meclislerinde yer almaları da ıslahatların etkin bir şekilde uygulanması ile şeyhler arasındaki ilişkiyi izah etme açısından mühim bir olaydır. Orduya geniş bir katılım hedeflendiğinden burada devlet, tarikat şeyhleri arasında herhangi bir ayrım

²⁷² Aydın, Askere alma Kanunları 1834-1914, s. 10.

²⁷³ Yıldız, "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 1082.

²⁷⁴ Aydın, Askere alma Kanunları 1834-1914, s. 13.

²⁷⁵ Çadircı, Askerlik, s. 70-72.

²⁷⁶ Reşat Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), s. 182.

²⁷⁷ Çadircı, Askerlik, s. 73.

²⁷⁸ Yıldız, "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 1085.

gözetmemiştir. Mesela; askere alımlar için kurulan meclislere atanan isimleri yazılı şeyhlerin görev yerlerinde bulunmalarına dair belgede, bu durum açıkça görülebilmektedir.²⁷⁹ Beyoğlu mutasarrıflığı dairesindeki Meclislere tayin edilmesi talep edilen şeyhlerin görev yerlerine gitmelerinin tebliği ardından Meclislere atanan şeyhlerin isimleri şu şekildedir:

1. Topkapı dahilindeki Kur'a Dairesi'ne; Bahçekapı'da Yıldız Dede Tekkesi Şeyhi Nuri Efendi.
2. Bayezid Daire-i Belediyesi'ne; Ağayolu'nda Müştakzade Şeyhi Ahmet Efendi.
3. Kocamustafa Paşa Ahz-ı Asker Şubesi'ne; Bâlâ Dergâhı Şeyhi Mehmet Sadettin Efendi.
4. Fatih Daire-i Belediyesi'ne; Pirî Paşa Dergâh'ı Şeyhi Zekai Efendi.
5. Beşiktaş'ta Eski Belediye Dairesi'ne; Neccarzade Dergâhı Şeyhi Mustafa Rıza Efendi.
6. Yeniköy Daire-i Belediyesi'ne; Rumelihisarı'nda Derviş Dede Dergâhı Şeyhi Eşref Efendi.
7. Beyoğlu Mutasarrıflık Dairesi'ne; Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişini Seyfettin Efendi.
8. Beyoğlu Daire-i Belediyesi'ne; Kadiriye Şeyhi Abdüşşekûr Efendi.
9. Üsküdar Jandarma Dairesi'ne; Hazreti Nasuhî Dergâhı Şeyhi Keramettin Efendi.
10. Yoğurtçu Çayırı civarında Kadıköy İnas Mektebi'ne; Üsküdar'da Bandırmalı Yusuf Efendi Dergâhı Şeyhi Münip Efendi.²⁸⁰

Bu belgeye bakıldığında Kur'a Meclisi'nin toplandığı yerler arasında Kur'a daireleri, Belediye daireleri, Mutasarrıflık daireleri, jandarma daireleri ve mekteplerin yer almakta olduğu görülmektedir. Görevlendirilen şeyhlere bakıldığında ise hepsinin tek bir yerden alınmadığı ayrı ayrı her birinin farklı tarikat ve dergâhlardan alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tek bir yerde toplanılmadığı ve eğitim kurumlarının bile bu iş için kullanıldığı görülmektedir.

Aynı konuda farklı bir belge ise, askere alma kanunu gereğince meşihattan bir kişinin Kur'a Meclisi'nde hazır bulunmak üzere askerlik şubesinde bulunmasını içeren emirdir.²⁸¹ Bu belgeye bakıldığında Şeyhlerden bir kişinin askere alma kanununca Meclis'te yer alması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna dayanarak daha fazlasına gerek olmadığı çıkarımında bulunulabilir. Fakat bu hususta kesin bir kararın olmamasından kaynaklı karışıklıklar olduğu da görülmektedir. Mesela; Yeniköy Belediyesi'ndeki Rumeli Hisarı'nda bulunan Durmuş Dede Dergâhı Şeyhi Eşref Efendi'nin tayin edildiği askerlik şubesinde bulunmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine yerinde bulunmayışının sebebi kendisine sorulmuş, sebebin yeni askere alma kanununda şubelerde bir şeyh bulundurulmasına dair maddenin açık olmamasından kaynaklandığı söylenmiş, bu hususta gereğinin yapılması emrolunmuştur.²⁸²

Meclislerde, devlet tarafından görevlendirilen şeyhlerin olduğundan bahsedilmişti. Bunun ardından görev yerlerine atananlar içinde, görevine gidenler olduğu gibi atandıkları halde gitmeyenlerin de olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela; Askeralma Meclisleri'ne tayin

²⁷⁹ MA., M. Msh.d., No. 1777, Evrak Oda No. 81, Sayfa No. 23, (T.t.: 18 CA 1327/14 Haziran 1877).

²⁸⁰ MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 10-kırmızı 26, Sayfa No. 254, (T.t.: 6 Ra 1330/24 Şubat 1912).

²⁸¹ MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. 55,56,57,58,59, 60,61,62,63,64, Sayfa No. 103, (T.t.: 17 Ş 1332/11 Temmuz 1914).

²⁸² MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. 67, Sayfa No. 89, (T.t.: 27 Ş 1332/21 temmuz1914).

edilerek görevlendirildikleri halde gitmedikleri mahallerinden bildirilen şeyhlerin, görev yerlerine gitmemekte ısrar etmeleri durumunda vazifenin sekteye uğrayacağı sebebiyle görevlerini yerine getirmeleri emredilmekte aksi halde şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları bildirilmektedir.²⁸³ Görüleceği üzere vazifelerinden kaçanların önce uyarıldıkları, buna rağmen de görev yerlerine gitmezlerse gerektiği şekilde cezalandırılacakları anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Ayrıca devlet ve halk nezdinde üstün bir konuma sahip olan şeyhlerin de yeri geldiğinde diğerlerinden ayrı tutulmayarak, kendilerine gereken uyarı yapıldıktan sonra hala aynı harekette devam ediyorlarsa cezayı müekkedlere tabi tutuldukları görülmektedir. Askere alma işlerinin yürütüldüğü, kura işlemlerinin halledildiği meclislerde toplum üzerinde saygın ve nüfuzlu bir yere, dini ve manevi bir etkiye sahip olan tarikat şeyhlerinin bulunması yöneticiler açısından çok önemliydi. Anlaşıldığı kadarıyla böylece devlet, hem bu alanda ihdas ettiği yeni kuralları ve reformları toplum nezdinde meşrulaştırmak hem de alınan kararların uygulanmasında şeyhlerin gücünden yararlanmak istemiştir. Bu nedenlerdir ki verilen görevleri şeyhlerin yerine getirmesine itinayla yaklaşılmıştır. Bu olmadığında da uyarılar ve ceza tehditleriyle vazifenin aksatılmaması için çaba gösterilmiştir.

3.3.1. Zorunlu askerlik görevi ve sûfilerin muafiyet sağlama çabaları

Askerlikle ilgili 1846 ve 1870 Kur'a Kanunları'nda hususi durumları olan kişiler, askerlik yükümlülüğünden daimî veya geçici olarak muaf tutulmuşlardır. Bu uygulama 1886 tarihli Askeralma Kanunu'nda da sürdürülmüştür. Kanuna göre padişahın inisiyatif almasıyla ve emriyle kişiler askerlik hizmetinden muaf olabilir. Bunun dışında Harem-i Şerifin berath hizmetli ve görevlileri, Hz. Muhammed ile diğer peygamberlere ait türbelerin berath türbedarları, yirmi beş yaşından küçük kayıtlı Saye Ocağı mensupları, yüksek rütbeli kadılar, görevli şer'i hâkimler, dersiamlar, imtihan sonucu İstanbul merkezinde vazife yapma hakkı elde eden ilmiye mensupları, tekkesi faaliyette bulunan tarikat şeyhleri, camilerde görev yapan imam ve hatipler de askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır.²⁸⁵ Görüleceği üzere bir tekke yada zaviye postunda oturan dergâhı mamur ve faaliyette olan şeyhlere muafiyet getirilmiştir. Şeyhlerin zorunlu askerliğe karşı sergilediği tutum ise akrabaları ve evlatları için yöneticilere başvurma şeklinde olmuştur. Devlet de bu konuda ikili yaklaşım tercih ederek kimilerini muaf tutmuş kimilerini ise askerlikle yükümlü tutmuştur.²⁸⁶ Bu durum tarikat şeyhlerinin yer yer itirazlarına sebep olmuş, hatta faal durumda olan tekke şeyhlerinden de askere alınanlar olmuş

²⁸³ "icra-yı vazife etmekte olan Askerealma Meclisi'nde ba-emir meşihatpenahi tayin olunan meşâyih mahal-i memuriyetlerine devam etmedikleri...(Şeyhülislamlık makamı tarafından tespit edilmiş) ademi devam sebebiyle icra-yı vazifeye sekte geldiği cihetle mahl-i memuriyetlerinde ispat-ı vücûd etmeyen meşâyihin böyle bir hıdmeti milletten...(geri durmaları) buna binaen mekana devam etmeleri aksi taktirde sedîde mesul olacakları..." kaydedilmiştir. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 11, Sayfa No. 255, (T.t.:15 Ca 1328/25 Mayıs 1910).

²⁸⁴ Meşâyihin bu görevlerden sadece geçerli mazeretler göstermesiyle muaf tutılmaktaydı. Mesela Beşinci ahz-i asker şubesine tayin olunan Eyüp'de Yahyazade Şeyh Hasip Efendi Dergâhı Meşâyih Şeyh Hasip Efendi'nin ahvali iyi olmadığından ötürü meclise devam edemeyeceğinden yerine başka birinin seçilmesi emredilmektedir. Onun yerine Bahariye Mevlevihanesi postnişini şeyh Hüseyin Efendi tayin olmuştur. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1734, Evrak Oda No. 52/1838, Sayfa No. 53, (T.t.: 19 C 1328/28 Haziran 1910).

²⁸⁵ Ayın, Askere alma Kanunları 1834-1914, s. 34.

²⁸⁶ Işık, Devlet tarikat ilişkileri, s. 478.

bu da devletin ilgili kurumları ile meşâyih arasında bir dizi problemlere ve yazışmalara yol açmıştır.²⁸⁷

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yukarıda bahsi geçen kanunlar çerçevesinde ilim tahsilinde bulunan şeyh ve dervişler de ilmiye sınıfı gibi askerlikten muaf tutulmuştur. Misal vermek gerekirse Kudsi Şerîfe tabi olan ahaliden Mehmed Bin Şeyh Abdullah'ın Camiü'l-Ezher'de tahsilde bulunup bulunmadığının tahkikinin harbiye nezaretinden istenmesi bu durumla ilgilidir. Kayıttan askerlik vazifesi zamanı geldiği anlaşılan söz konusu şahıs hakkında bir araştırma yapıldığı ve eğer ilim tahsili sürüyorsa ancak muafiyetinin söz konusu olacağı anlaşılmaktadır.²⁸⁸

Bir başka hadiseye göre, Gelibolu kasabası Kazgancılar başı civarında bulunan Gazi Ahu'd-Devle Dergâhı postnişini Halvetiye Tarikatı'ndan Şeyh Ali Sabri Efendi'nin vefat etmesi üzerine şeyhlik tevcih edilen küçük oğlu İbrahim Hakkı Efendi'nin, Rus Savaşı sonrası dergâhta muhacirlerin iskân ettirilmesi sebebiyle İstanbul'a gidip Topkapı'da Şeyh Ahmet Efendi'nin dergâhında tarikat terbiyesi alırken askerlik kurasına dahil edilerek kendisine kura isabeti haberi üzerine kanun gereğince askerlikten muaf tutulması istenmektedir. Kendisine gereken araştırmalar sonucunda muafiyet hakkı tanınmıştır.²⁸⁹ Bu olaydan anlaşılacağı üzere tahsil altında bulunan sûfler askerlikten muaf tutulmuşlardır. Muafiyet konusunda ilginç bir kayda göre Gelibolu'da bulunan Tarikat-ı Mevleviye'den Şeyh Ahmet Bican Efendi'nin Mevlevi türbedarı olduğu ve türbedarların da hatipler gibi askerlikten muaf olduklarını belirten kaydı da son derece mühimdir. Zira burada çok farklı statü ve vazife vasfına sahip olan türbedarların ilmiyeden hatiplerle denk kabul edilerek askerlikten muaf tutuldukları anlaşılıyor ki bu son derece ilginçtir. Ahmet Hulusi Efendi tarafından verilen dilekçenin seraskerliğe gönderildiği ve mealine göre gereğinin yapılmasının istendiği görülmektedir.²⁹⁰

Devlet bu konuda kadim bir geleneğe sahip olan Mevlana, Seyyid Ahmet Rifâi²⁹¹, Abdülkadir Geylani soyundan gelen şeyhlere de askerlik muafiyeti vermiştir.²⁹² Onların muafiyetlerinin direkt kabul edilmesi devlet nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Bu ailelerin soyundan gelenlere verilen muafiyetler bu durumu

²⁸⁷ Mesela; Manisa'daki Rifâi Dergâhı Şeyhi Hüseyin Efendi'nin askere alındığına dair kaleme alınarak kur'a meclisine gönderilen bildiri bunlardan birisidir. Resmi makamlar öncelikle bu bilginin gerçek olup olmadığının peşine düşmüştür. Yapılan tahkikat sonucu Kur'a Meclisinin, adı geçen şeyhin askere alınıp alınmadığına dair bir bilgisinin olmadığı anlaşılmıştır. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1772, Evrak Oda No. 88/238, Sayfa No. 57, (T.t.: 6 M 1313/29 Haziran 1895).

²⁸⁸ "...Kudsî Şerîfe tabi olan ahaliden Mehmed b. Şeyh Abdullah'ın Camiü'l-Ezher'de bulunduğu bu kere Şahı Nakşbendden varid olan tahriratın anlaşılmış olmağla keyfiyetin tahkik ettirilerek neticesinin istikmal buyrulması babında..." Bk. BOA, A.MTZ.(05), No. 23, Gömlek No. 35, (H-13-05-1330/M-30-04-1912).

²⁸⁹ MA., M. Msh.d., No. 1762, Mazbata No. B/A, Sayfa No. 61-53/62-54, (T.t.: 23 M 1301/24 Kasım 1883).

²⁹⁰ BOA, BEO., No.987, Gömlek No. 73972, (H-04-03-1315/M-03-08-1897).

²⁹¹ Misalen bir belgede Rifâiye tarikatından olmaları dolayısıyla hizmet-i askeriyeden istisna olunan kişilerin evlatları, torunları ve amcaoğullarının askerlik hizmetinden muafiyetleri istenmektedir. Yanlarında Rifâiye ailesinden iki şahitle beraber gelenlerin bu kanıtlarının kabul edilip edilmeyeceği sorulmaktadır. Bk. BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT.], No,2294, Gömlek No. 114, (H-06- 09-1317/M-25-04-1920).

²⁹² Işık, Devlet tarikat ilişkileri, s. 479.

açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Bu konuda Mevlana soyundan gelenlere verilen muafiyetlere bakılacak olunursa: Mesela, Mevlana soyunun devamı olarak erkek evlatların soyundan gelenlere çeşitlilik dolayısıyla verilen muafiyetin kız evlatların soyundan gelenler tarafından da istendiği anlaşılmaktadır.²⁹³ Buradan hareketle köklü gelenekten gelen ailelere verilen muafiyetin sadece erkek varisler üzerinden yürüdüğü anlaşılmaktadır.

Abdulkadir Geylani soyundan gelenlere verilen muafiyetler ise şu şekildedir: Abdulkadir Geylani soyundan geldikleri iddiasıyla askeri hizmetten muafiyet talebinde bulunan Şeyh Ahmed Efendi ve arkadaşlarının Hama'dan gelen Geylanizadelerin defterinde yer alıp almadığı araştırılarak defterde kayıtlarının bulunamadığı, tekrar "intisab-ı neseb" etmelerinin mağduriyetlerine sebep olacağı belirtilmektedir.²⁹⁴ Bu muafiyet talebine bakıldığında ise sûflerin soy defterlerinde isimlerinin araştırılması olayı, bu konuda devletin ne kadar hassas davrandığının bir göstergesidir. Buna ek olarak bir başka belgede Abdulkadir Geylani sülalesinden oldukları beyanıyla Şeyh Mehmet Tayyar Efendi ile arkadaşlarının askerden muafiyetleri hakkında istidaları üzerine ne şekilde muamele yapılacağının iş'arı yer almaktadır.²⁹⁵ Farklı bir hadiseye göre, dört yüz senedir Halep'te bulunan Abdulkadir Geylani soyundan olan ve Kadiri Tarikatı'na mensup olan Şeyh Halevizade Mahmut Esat Efendi Salihîye Tekkesi'nde baba ve dedelerle beraber devletin onayı altında şeyhlik yapmaktadır. Abdulkadir Geylani sülalesine uygulanan askeri muafiyetten faydalanmakta ve oğlunun da bu muafiyetten faydalanmasını istemektedir.²⁹⁶ Bu belgeye göre Abdulkadir Geylani soyundan gelen şeyhin, uzun süre devlet nezdinde onaylı olarak görevde bulunmasının bu konuda kendisine fayda sağlayacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Başka bir belgeye göre; Geylani sülalesinden Suriye'de ikamet edenler de Hama Nakibü'l-eşraf Kaymakamlığı'nın onayıyla askerlikten muaf tutulmuşlardır.²⁹⁷ Aynı konuda farklı bir belgeye göre, Abdulkadir-i Geylani'nin sülalesinden olduklarını iddia ederek askerlikten muafiyetlerini isteyen Şeyh Mehmet Tayyar Efendi ile Aclanizadeler hakkında olunacak muamele ile Kadiriye ve Rifâiye sülalelerinden ne kadar nüfusları olduğunun "ba defter arz-ı irade-i seniyyeden olmasına nazaran, mezkûr defterin vürudunun taliki" hakkında verilen karara göre bu tarikatlardan oldukları kesinleşenlerin muafiyetleri onaylanmaktadır.²⁹⁸ Askerlik muafiyeti hususunda bu aileden olduklarını ileri sürenlerin sayısının çokluğunun devleti bu konuda bir araştırmaya yönelttiği anlaşılmaktadır.

Bir başka olay ise şu şekildedir: Abdulkadir Geylani'nin sülale-i Kadiriye'sinden oldukları beyanıyla askeri hizmetten muaf olmak isteyen Şeyh Mehmet Tayyar Efendi ile rüfekaşı ve emsaline verilen meclis kararı gereğince Rifâiye gibi diğer tarikatlara sorulmak suretiyle anlatılanlar araştırılmış, Bağdat ve Suriye taraflarından tasdik olunmak şartıyla askeri

²⁹³ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.], No. 35, Gömlek No. 37, (H-21-12-1305/M-29-08-1888).

²⁹⁴ BOA, DH. MKT., No. 2025, Gömlek No.50, (H-07-05-1310/M-21-01-1888).

²⁹⁵ BOA, BEO, No. 161, Gömlek No. 12034, (H-09-08-1310/M-26-02-1839).

²⁹⁶ BOA, DH.MKT., No. 1181, Gömlek No. 72, (H-27-05-1325/M-20-11-1897).

²⁹⁷ BOA, Yıldız Askeri Maruzat [Y. PRK. ASK.], No. 83, Gömlek No. 67, (H-29-12-1309/M-25-07-1892).

²⁹⁸ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO], No. 173, Gömlek No. 12950, (H-29-08-1310/M-18-03-1893).

hizmetten istisnaları kabul edilmiştir. Öncelikle bu yerlere gereken emirler gönderilerek bilgileri istenmiş yapılan araştırmalar sonucunda askeri hizmetten istisna sayılmaları emrolunmuştur.²⁹⁹ Yapılan araştırmalardan bu meselede ince elenip sık dokunduğu her hangi bir suistimale fırsat verilmek istenmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bu muafiyetten yararlanmaya çalışan bazı işgüzarlar, kendilerinin sûfî olduğu gerekçesiyle muafiyet kazanmaya çalışmaktaydı. Muafiyet istekleri kabul edilen Kadiri şeyhleri olduğu gibi bu konuda iddia da bulunup bunu ispatlayamamış ve dolayısıyla isteği reddedilmiş olan şeyhler de bulunmaktaydı. Mesela; Şeyh Tayyar Efendi'nin Kadiri ailesinden olduğu iddiası ile askerlikten muafiyeti talebi yapılan araştırılmasından sonra Kadiri soyuna ait defterde adının yer almaması nedeniyle kabul edilmeyerek askerlikten muaf tutulamayacağı kendilerine bildirilmiştir.³⁰⁰

Rifâi soyundan gelenlere verilen muafiyetler de şu şekildedir: Rifâi sülalesinden Şeyh Mustafa Efendi, altı çocuğunun da askerlik çağı geldiğinde cedlerine verilen muafiyetin çocuklarına da verilmesini istemektedir.³⁰¹ Görüleceği üzere babadan oğula deveren halinde bulunan muafiyet mevzusunda her seferinde tekrar devlete danışılmaktadır. Farklı bir belgede ise daha önceden Rifâiye tarikinden oldukları iddiasıyla askerlikten istisna edilmelerini isteyen üç kişinin Rifâiye tarikatına mensup olup olmadıkları gereğince araştırıldıktan sonra kendilerine muafiyet verilmesinin uygun bulunduğu yer almaktadır.³⁰² Bu konuda farklı bir belgeye göre, Nevrekop Kazası meşâyih reisi Yahya Ali ve Sinanî Dergâhı şeyhi Salih ve Rifâi şeyhi Sabri Efendiler Meclis-i Meşâyih Riyasetine çekilen telgrafta iyice araştırılıp incelendikten sonra Berat-ı Âli sahibi tekke şeyhlerinin askeri hizmetten kanun gereğince muafiyeti işlemlerinin yapılmasını istemekte ve sonucun taraflarına iletilmesini talep etmişlerdir. Bu olay üzerine gerçekleşen muamele "gayrı layık tesir-i mucip olacağı cihetle şayan vakitte lazım gelenlerin yapılmasına emir ve irade buyrularak" bu şeyhlere muafiyet verilmiştir.³⁰³ Bu belgeden, tekke şeyhlerinin devletin kendilerine verdiği hukuki haklardan faydalanmak hususunda son derece bilinçli hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu konuda ilginç bir hadise de şu şekildedir: Sofya'da bulunan Rifâi dergâhı postnişini Eser Efendi vefat ettiğinden boşalan meşihat cihetinin İbrahim Efendi tarafından istenmesi üzerine, Meşihat ciheti şart-ı vakıf gereği Tokat Vezirköprü'de Redif Taburu olan mezkûr şeyhin oğlu Sabih Efendi'ye verildiğinden Sabih Efendi'nin askerlikten çıkarak muaf tutulması ve meşihat cihetini üzerine alması için meclise müracaat etmesi emredilmektedir.³⁰⁴ Bu belgeye bakıldığında ise hali hazırda askerlik yapmakta olan bir şahsa, babası vefat ettiği için vakıf şartnamesi gereğince tekke şeyhliği görevi verilmekte ve askerlikten muaf kılındığı

²⁹⁹ BOA, BEO, No. 240, Gömlek No. 17954, (H-04-01-1311/M-18-07-1893).

³⁰⁰ BOA, BEO., No. 240, Gömlek No. 17954, (H-04-01-1311/M-18-07-1893).

³⁰¹ BOA, BEO., No. 1041, Gömlek No. 78037, (H-24-06-1315/M-20-11-1897).

³⁰² BOA, DH. MKT., No. 2451, Gömlek No.73, (H-22-10-1318/M-12-02-1901).

³⁰³ MA., M. Msh.d., No. 1735, Evrak Oda No. 43, Sayfa No. 229, (T.t.: 4 Za 1330/15 Ekim 1942).

³⁰⁴ MA., M. Msh.d., No. 1775, Evrak Oda No. 44, Sayfa No. 138, (T.t.: 7 M 1324/3 Mart 1906).

görülmektedir. Buradan hareketle eğer şeyhlik ciheti vakıf şartına bağlı olmasaydı bir başka şeyh bu göreve atanabilirdi.

Her ne kadar yukarıda sıralanan nitelikleri taşıyan şeyhlere askerlik hizmetinden muafiyet tanınsa da bunların dışında kalan kimi meşâyihin de zorunlu askerlik uygulamasından kurtulmak için devlet kapısını aşındırdıkları görülmektedir. Mesela; Bursa'da yaşamakta olan Şeyh Ömer Efendi muhtemelen zamanla kendi yerine geçirmeyi düşündüğü oğlunun askerlikten çıkarılarak muaf tutulmasını istemiştir.³⁰⁵ Bir başka belgede ise iki oğlunun kanunen askerlikten istisnası gerekirken askere alınmaları hakkında Mardin'de Nakşibendi Tarikatı meşâyihinden Abdülhamid-i imzasıyla alınan istidanın takdiminden bahsedilmektedir.³⁰⁶ Aynı konuda farklı bir hadise ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Demirci kazasında bulunan Sinan Efendi Dergâhı Şeyhliğine, babası Şeyh Ethem Efendi'nin vefatıyla tayin olan Hüseyin Efendi'nin askere alınamayacağına dair belgeye bakıldığında kendisine kur'a isabet eden ama Şeyhlik ciheti tevcih olunan Şeyh Hüseyin Efendi'nin kanun gereğince askere alınmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Yani askerden muafiyetinin istendiği anlaşılmaktadır.³⁰⁷

Meşâyihin yer yer askerlik muafiyetinin kapsamını genişletmek için mücadeleye giriştikleri de görülmektedir. Mesela tekke ve zaviyelerde postnişin bulunan meşâyih ile tarikat tahsilinde bulunan evlatları ve tekke vazifelilerinin askerlikten istisna edilmelerine dair arzuhal bu durumun açık bir göstergesidir.³⁰⁸ Yani şeyhlerin, kendi ailelerine muafiyet istemekle yetinmeyip tekkelerinde bulunan görevlilerine de muafiyet talep ederek daha fazlasını elde etmeye çalıştıkları görülmektedir. Başka bir olay şu şekilde gerçekleşmiştir: İran'ın Mirivan ilçesinde yaşarken hicret etmek isteyen şeyh ile müritlerinin Musul yakınında iskânı ve birkaç yıl askerlikten ve vergiden muaf tutulmaları emrolunmaktadır.³⁰⁹ Bu belgeye bakıldığında ise devlet kendisine uzun vadede fayda sağlayacağını gördüğü şeyh ve müritlerinin birtakım işlerini kolaylaştırmıştır. Askere çağırılan Üsküdar Kapıağası'ndaki Mehmet Arif Dede Dergâhı şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi'nin de bizzat ayin-i tarikat yaptırdığından ve aynı zamanda dergâhın postnişini olduğundan kendisine bir adet alem buyrularak dergâhtaki hizmetlerinin aksamaması için Evkaf-ı Hümayun Kadılığına kendisine muafiyet tanınması için talepte bulunulmuştur.³¹⁰ Bu belgeden anlaşılan odur ki şeyh görevlerini yaptığından bahsederek kendisini kanıtlamaktadır ve bunun üzerine kendisine muafiyet verilerek teşvik edilmektedir. Devletin bu ve benzeri konulardaki girişimleri, muhtemelen kendinden sonra gelecek olan şeyhlere bu yolda misal teşkil etmesi içindir.

³⁰⁵ BOA, Meclis-i Vala [MVL.], No. 100, Gömlek No. 68, (H-17-07-1267/M-18-05-1851).

³⁰⁶ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y. MTV.], No. 87, Gömlek No. 42, (H-09-05-1311/M-18-11-1893).

³⁰⁷ MA., M. Msh.d., No. 1774, Evrak Oda No. 34/82, Sayfa No. 107, (T.t.: 13 B 1319/26 Ekim 1901).

³⁰⁸ MA., M. Msh.d., No. 1741, Evrak Oda No. 135, Sayfa No. 1, (T.t.:27 RA 1338/20 Aralık 1919).

³⁰⁹ BOA, DH. MKT., No. 1555, Gömlek No. 105, (H-12-02-1306/M-18-10-1888).

³¹⁰ "İbrahim Fahreddin Efendi müridiyle bit-takdim sual bulunan arzuhal mundericâtı dahi asitane bulunduğu cihetle bu kere hıdmeti askeriyeğe ithali talep olunmağla dergâhın hıdmetinin muattal (terk edilmiş, iş göremez hale gelmiş) kılınmasına sebep olacağından" askerlikten muafiyeti talep edilmiştir. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1734, Evrak Oda No. 2/1, Sayfa No. 2, (T.t.: 5 B 1328/13 Temmuz 1910).

Bu şeyhe muafiyet verilmesi bir başka belgede şu şekilde detaylıca açıklanmaktadır, askere çağırılan İbrahim Fahreddin Efendi'nin askere alınması durumunda tekke kapanacağından bu durumda olan meşâyihin askerlikten muaf tutulması gerektiği hususu İstanbul Askeralma Şubesi'ne yazılmıştır. İbrahim Fahreddin Efendi müritleriyle "bit-takdim sual buyrulan işbu arzuhal olunduğu ve mündericatı dahil Asitan'e de bulunduğu cihetle" askeri hizmete gitmesi halinde dergâh hizmetinin aksayacağından ve gerçekten dergâhın meşihat cihetinin mezkûr şeyh de bulunduğu anlaşıldığından bu şekilde olan bazı meşihat cihetinde bulunan meşâyihin askerlikten muaf tutulacağına ve hemen bu arzuhalin halledilmesi gerektiğine karar verilmiştir.³¹¹ Yine benzer bir hadiseye göre de Hüdavendigâr Vilayeti'nde bulunan Abdal Murad Dergâhı şeyhi Mehmet Efendi imzasıyla padişaha takdim olunan arzuhal üzerine şeyh efendinin Meşâyih-i Kiram efradından olup meşihat cihetine devam etmekte olduğu anlaşıldığından, padişahın koyduğu kanun gereğince askerlikten muaf ve müstesna tutulması hakkında emir verildiği görülmektedir.³¹²

Tüm bu hususlardan başka meşâyih'ten yoğun olarak gelen askerlikten muafiyet taleplerinin reddedildiği de görülmektedir. Mesela Nakşibendi Tarikatı'ndan Amasyalı Şeyh Mehmet Efendi'nin, kura uygulamasına tabi tutulan oğlunun askerlikten ihraç edilmesi talebi üzerine bu isteğin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı, şahsın askerliğe devam etmesi gerektiği kaydedilmiştir. Bu şeyh ailesinin bu hususta defalarca devleti arzuhallerle sık sık rahatsız ettiği ve her seferinde de yine aynı cevabı aldığı görülmektedir.³¹³ Bu belge, askerlikten muafiyet talebi konusunda yeri geldiğinde devleti rahatsız edecek derecede ısrarcı olan şeyhlerin de olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nihayetinde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu Mustafa'nın tüm bu ısrarlara rağmen yöneticileri ikna edemediği ve askere alındığı ve H-10.01.1268/M. 05.11.1851 tarihli terhis talebini içeren belgeden anlaşılmaktadır.³¹⁴ Başka bir hadiseye göre de Necefî Şeyh Hasan'ın Bağdat Vilayeti'nde bulunan evladının askerlikten muafiyetini istemesi üzerine, kendisinin bu isteği oğlunun askerlik hizmetinden muafiyetinin münasip olmayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir.³¹⁵ Benzer bir kayda göre de zaviyenin olduğu halde askere alındığından bahisle askerlikten istisna ve maaş tahsisi talebinde bulunan Tepedelen'den Hüseyin b. Şeyh İslâm'ın isteğinin yapılmasının mümkün olmadığı ve evrakın hıfzına dair emir verilmektedir.³¹⁶ Aslında Şeyh Efendi zaviyenin olduğunu belirtmiş, kanunlara uygun olarak askerlikten muafiyet talebinde bulunduğunu ifade etmeye çalışmışsa da talebinin kabul edilmemesinden hali hazırda zaviyesinin faal olmadığı düşünülebilir.

³¹¹ MA., M. Msh.d., No. 1734, Evrak Oda No. 5/7, Sayfa No. 7, (T.t.: 19 B 1328/27 Temmuz 1910).

³¹² MA., M. Msh.d., No. 1762, Mazbata No. A, Sayfa No. 12, (T.t.: 28 Ş 1296/17 Ağustos 1879).

³¹³ "...bu hususa dair mukaddemce kaç defa takdim eylediği çend kıta arzuhalleri dahi..." Sadaret makamına gönderilmiş "kendisi celp ile muayene oldukça işe yarar adam bulunduğu ve bu misillülerin oğullarının ba kurayı şer'îye askere alınması nizam iktizasından idüğü..." şeklinde kendisine cevap vermesi gerektiği kaydedilmiştir. Bk. BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı A.MKT.NZD., No. 50, Gömlek No. 94, (H-19-05-1268/M-11-03-1852).

³¹⁴ BOA, A.MKT. NZD, No. 45, Gömlek No. 57, (H-10-01-1268/ M-05-11-1851).

³¹⁵ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.], No. 98, Gömlek No. 32, (H-20-04-1317/M-28-08-1899).

³¹⁶ MA., M. Msh.d., 1775, Evrak Oda No. 29, Sayfa No. 43, (T.t.: 13 L 1321/2 Ocak 1904).

Devlet, zorunlu askerlik hizmeti uygulamasının yürürlükte olduğu dönemde sadece bununla yetinmemiş gerektiğinde seferberlik ilan ederek de askere alımlar yapmıştır. Devlet her ne şekilde askere alınmış olursa olsunlar bu şeyhlerin yerine hemen bir yenisini atayarak tekke ve zaviyelerde yürütülen hizmetlerin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Yani sadece askerlik değil sosyal ve kültürel hizmetler de düşünülmüştür. Mesela; Üsküdar'da Acıbadem Dergâhı Şeyhi Macit Efendi seferberlik nedeniyle silahaltına alınmış ve yerine vekâleten Hazreti Fenayi Dergâhı Şeyhi İhsan Efendi tayin edilmiş, dergâhın muhassasatı ve muayyenatı³¹⁷ bu şeyhe ita kılınmıştır.³¹⁸ Belgelerden anlaşıldığına göre dört yıl gibi bir süre askerlik yaptığı anlaşılan Macid Efendi geri döndüğünde tekrar görevine atanmıştır.³¹⁹

Seferberlikle askere alınan tekke şeyhlerinin yerine vekâleten uygun olanların atanmasının istendiği belgeden bir hayli şeyhin bu yolla askere alındığı anlaşılmaktadır.³²⁰ Yine aynı konuda farklı bir hadiseye göre, seferberlikle silahaltına alınan Mirgun Dergâhı şeyhi Şeyh Ahmet Muhyittin Efendi'nin yerine zikrolunan dergâhta vekâlet icra etmek üzere Şeyh Sait Efendi vekâleten tayin kılınmıştır.³²¹ Aynı konuda farklı bir hadiseye göre, Bitlis Vakası'nda pek çok hususta hükümete sadık bir şekilde hizmeti görülen ve burada bulundukça seferberlik vs. için kendisinden her suretle istifade edilen Şeyh Abdulkafi Efendi ve biraderlerinin ve bilinmeyen daha nice efradının harbe çıkarılmayarak vilayet dahilinde bırakılmaları veya sevkten istisna tutuldukları görülmektedir.³²² Başka bir belgeye göre de Hekimoğlu Ali Paşa Dergâhı şeyhi Müfit Efendi, askeri hizmetini yapmak için silahaltına alındığından dergâh meşihatına tayin edilmiş olan Nuri Efendi'nin vefatı ve Müfit Efendi'nin de İstanbul'a dönmesi üzerine vekâlete gerek kalmadığından dergâhın muhassasatının mührüyle kendisine verilmesi istenmiştir.³²³ Diğer örneklerden farklı olarak bu belgede, askere alınan şeyhin yerine atanan vekilin vefat ettiği ve şeyhin kendisinin de görevinden sağ salim geldiği anlaşılmaktadır.

³¹⁷ Muhassasat: Bir zata tahsis ve tayin olunmuş maaş demektir. Bk. Şemseddin Sami, "Muhassasat", Kamus-ı Türki, 1309; Muayyenat ise bir memur vesaireye hükümet tarafından verilen erzak ve levazımdır. Bk. Şemseddin Sami, "Muayyenat", Kamus-ı Türki, s. 1380.

³¹⁸ MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. -, Sayfa No. 103, (T.t.: 17 Ş 1332/11 Temmuz 1914).

³¹⁹ MA., M. Msh.d., No. 1737-103, (19 Re 1337/23 Aralık 1918).

³²⁰ MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. 77/95, Sayfa No. 65, (T.t.:24 Ş 1332/18 Temmuz 1914).

³²¹ MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. 41, Sayfa No. 64, (T.t.: 1 ZA 1332/21 Eylül 1914); Mesela, Kocamustafa Paşa'da Sünbül Sinan Hankâhı postnişini Razi Efendi'nin silah altına alınmasına dayanarak Hankâh'da "Erkân-ı tarikat-ı aliye icra ve umûr-u husûsât-ı tesviye ve ifa olunmak üzere" Mirahor Dergâhı postnişini Sünbülüye Tarikatı'ndan Şeyh Vahyi Efendi'nin vekâlet etmek üzere vazifeye gönderilmiştir. Şeyh Razi Efendi, henüz terhis olmadığı gibi Kafkasya Cihetlerinde bulunduğu ve geri dönme zamanı henüz gelmediğinden postnişinlik vekâletine Şeyh Vahyi'nin atanması emredilmektir. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1738, Evrak Oda No. 73, Sayfa No. 8, (T.t.: 17 R 1337/20 Ocak 1919). Farklı bir belgeye göre, Sultan Ahmet'deki Arabacı Baba Dergâhı meşihat ve türbedarlık cihetlerinin asaleten Mehmet Necmeddin Efendi'ye; o, askeri hizmetten dönünceye kadar da vekâleten Mustafa Şehabettin Efendi'ye tevcih edildiği. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1744, Evrak Oda No. 179/940, Sayfa No. 17, (T.t.: 27 RA 1339/9 Aralık 1920). Tüm bu örneklerden devletin, şeyhlerin görevlerinin aksamamasının ve dergâhların âtıl kalmasının önüne geçecek bir strateji geliştirdiği ve bunu başarıyla gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

³²² BOA, Dahiliye Siyasi Kısım [DH. SYS.], No. 123, Gömlek No. 4, (H-01-10-1330/M-22-12-1911).

³²³ MA., M. Msh.d., No. 1738, Evrak Oda No. 14, Sayfa No. 162, (T.t.: 5 CA 1336/16 Şubat 1918).

Burada askere alınan şeyhlerden istifade edilmesi kadar, çok mühim dini, sosyal, ekonomik, kültürel hizmetler ifa eden tekke ve zaviyelerin başsız kalmaması, hizmetlerin sekteye uğramaması da önemli görülmüştür. Misal vermek gerekirse Fatih'te Çenezâde Dergâhı Şeyhi Mehmet Fikri Efendi askerde olduğundan, dönene kadar pazartesi günleri dergâh açılarak Kabakulak'ta bulunan Âlime Hatun Dergâhı Şeyhi İsmail Hakkı Efendi tarafından Kadiri ayini düzenlenip fakirlere yemek verilmekte olduğundan, Dergâhın tayinat ve tahsisatının Şeyh Mehmet Fikri mührüyle annesine verilmesi istenmiştir. Bu durum yukarıdaki kanaati doğrulamaktadır. Belgenin devamında ise Kasımpaşa'da Yahya Kethüda Cami yakınında bulunan Yusuf Ağa Dergâhı Postnişini Mehmet Cemil Efendi'nin savaşta şehit olduğu haberi alınmış ve onun vefat haberinin doğru olup olmadığının Harbiye nezaretinden sorulması için ferman buyrulmuştur.³²⁴ Benzer bir hadiseye göre de Selim Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Ağâh Efendi'nin verdiği dilekçede, askerden terhis olana kadar dergâha ait tahsisat ve tayinat ay sonuna kadar kendisi askerdeyken dergâhı vekâleten idare eden şeyh Abdullah Efendi'ye verildiğinden bunun, annesine aktarılmasını istediği anlaşılmaktadır.³²⁵ Gerek bu gerekse yukarıdaki örnekten anlaşılacağı üzere şeyhlerin askere alınmaları, ardından tekkenin dengelerini iyi bilen ve muhtemelen ailesinin geçimi de tekke gelirlerinden olan annelere sorumluluk veriliyor olması, hizmetlerin devamlılığı, tekkenin korunması gibi amaçlara yönelik olmalıdır. Öyle ki, yer yer postu boşalan tekke ve zaviyelerde birtakım usulsüzlükler yapıldığı ve kurumun işleyişine zarar verildiği görülmektedir. Mesela, Eyüp'teki Molla Çelebi Dergâhı şeyhinin askerde olmasını fırsat bilip dergâha ait eşyaları satanların cezalandırılmaları, satışa mani olunması ile geri kalan eşyanın koruma altına alınması hususuna dair³²⁶ kayıt bu durumun açık bir göstergesidir. Burada önemli olan husus ise askerde olan şeyhin yerine bir vekil atanmadığının anlaşılmasıdır. Dergâhın boş kalmasıyla fırsatçılara gün doğmuş görünmektedir.

Son olarak askere alındıktan sonra ordudan firar eden şeyhlerin varlığı da belgelerden tespit olunmaktadır: Askerlik görevini yapmayanların resmi mercilere ihbar edildikleri bunların arasında zaman zaman şeyhlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Varna'da oldukları ihbar olunan köy ahalisinden Hüseyin Behlül, Bayram Yahya ve Yunus, Şeyh Feyzullah isimli şahıslara askerlik hizmetini ifa etmek üzere mahallerine gitmeleri 29 Rebiyülahir 1313 (M. 19 Ekim 1895) tarihli ve 479 numaralı emirname ile emredilmiştir.³²⁷ Bu konuda farklı bir belge ise şu şekildedir: Şam dördüncü taburu efradından askerlik hizmeti için aranan Muhiddin Şeyh Mehmet Bağdâd ve Muhiddin Abdulhamid Adre'nin Mısır'da ve Marangoz Muhiddin bin Ahmed Hanavi'nin de İskenderiye çarşısında bulundukları istihbar olunduğu bahsiyle Ağrı vilayeti

³²⁴ MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. - , Sayfa No. 2, (T.t.: 28 ZA 1335/15 Eylül 1917).

³²⁵ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 37, Sayfa No. 19, (T.t.: 19 S 1337/24 Kasım 1918); Benzer bir misale göre de Üsküdar'da Şeyh Feyzullah Efendi Dergâhı şeyhinin "taht-ı silaha alındığı bil istihkak anlaşılmış olmağla dergâhı mezkûr muhassasat ve mueyyenatının kendileri burada bulunduğu müddetçe kendi mührüyle..." burada bulunmadığı sürece de "tayin edeceği bir vekilin mührüyle itası münasip görülmüştür." Bk. MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. - , Sayfa No. 95, (T.t.: 23 CE 1333/24 Aralık 1917).

³²⁶ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 9, Sayfa No. 153, (T.t.: 17 ZA 1336/24 Ağustos 1918).

³²⁷ BOA, Hariciye Nezareti (04) Sofya Sefareti [HR. SFR. 04.], No. 497, Gömlek No. 98, (H-12-04-1313/M-02-10-1895).

emirinden bu şahısların askere alınması için gereğinin yapılması emredilmiştir.³²⁸ Buradan askerlik görevinden kaçanların yetkililer tarafından takip edildiği mutlaka görev mahallerine idelerinin sağlanmaya çalışıldığı ve bu hususta taviz verilmek istenmediği anlaşılmaktadır.

Zorunlu hizmet dışında gönüllü olarak askere giden, seferlere katılan şeyhler de bulunmaktaydı. Mesela; 23 Ağustos 1801'de Bağdat da ikâmet eden Abdulkadir Geylani Hulefasından Şeyh Cibril'in cihat için orduya iltihak ettiğinden bahsedilmektedir.³²⁹ Bir başka belgeye göre, 23 Temmuz 1810'da Sadiye tarikatı sancağını açarak sefere katılmak isteyen Sadi Şeyhi El-Hac Mehmed Emin Efendi hakkında malumat verilmektedir. Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin "düşman üzerine seferi hümayûnun farz-ı ayn olduğunu beyan buyurarak bizzat...mütevekkîlen ve mütevessîlen niyeti halis ile" dervişleriyle birlikte sefere katılmak için çadır mehterhanesinden çadır ve bir takım levazımat yardımı talebinde bulunmuştur. Belgenin devamından anlaşıldığına göre kendisine "seferi şahaneye" katılma talebi kabul edilerek tertip edilen mühimattan "bir kıta çadır bir... bir kıta matbah (mutfak malzemesi) ve iki adet açık memşa (abdesthane) verilmesi emredilmiştir."³³⁰

Bir başka olaya göre, Aclun Kazası ahalisi adına Belediye Reisi Mustafa Hicazi Efendi ile sair meşâyih tarafından sefer münasebetiyle mal ve canlarıyla beraber hükümetin emrinde olduklarına dair bir telgraf çekilmiştir. Kendileri de bu vatanın evladı olduklarından "selâbet-i dinîyye ve fedakârlıklarından istifade edileceği" bu durumun da ahaliye tebliğ edileceği belirtilmiştir.³³¹ Şeyhlerin sefere sunacakları katkı hususunun ahaliye duyurulması onların toplum üzerindeki nüfuzundan faydalanarak orduya olan desteği artırmak içindir. Müritleri, muhipleri, doğruya doğru gittikçe aşiretleri tarafından karizmatik birer lider olarak görülen şeyhlerin gönüllü olarak seferlere katılmaları hem orduya katılımı artırmış hem de ordunun moral ve motivasyonunu artırmış olmalıdır.

Benzer başka hadiseye göre 19. yüzyılın başlarında padişaha gönderilen arzuhalde Padişahın emri üzerine savaş alanında olan hilekâr düşman ordularının üzerine giderek onlarla cihat etmenin farz olduğu, Allah'a sığınıp, tevekkül ederek halis bir niyetle savaşa iştirak edecek olan ordunun mansur ve muzafferiyeti için Sadi şeyhi olan Mehmet Emin tarafından dua edildiği kaydedilmiştir. Buyrulan emir gereği halis bir kalple şeyh de Asitane-i Sadiye meşâyihinden ve fukarasından olan adamlarıyla Sadiye sancağını açarak orduya katılmıştır. Fukaraya malzeme olarak mühimmat ve çadır istendiği anlaşılmaktadır. Bu arzuhale cevaben: Şeyh El-Hac Mehmed Emin Efendi'nin arzuhali üzerine çıkarılan ferman gereğince Şeyhin sefere katılarak bizzat savaşmasına dayanarak tertibat olunan çadır ve mühimmatın kendisine verildiği anlatılmaktadır. Mühimmat isimleri: "Bir kıta çadır, bir kıta sekban, bir kıta matbah ve iki adet

³²⁸ BOA, Sadaret A. MTZ. (05) Mısır [A. MTZ. (05)], No. 21, Gömlek No. 35, (H-15-10-1329/M-09-10-1911).

³²⁹ BOA, C. ML., No. 129, Gömlek No. 5626, (H-13-04-1216/M-29-08-1801).

³³⁰ BOA, C. AS., No. 240, Gömlek No. 10105, (H-20-06-2-1225/M-23-07-1810).

³³¹ BOA, Dâhiliye Yedinci Şube [DH. EUM. 7. Şb.], No. 1, Gömlek No. 27, (H-05-10-1332/M-27-08-1914).

açık memşa.”³³² Görüldüğü üzere şeyh, orduya katılmakta ve maruzatını padişaha açık bir şekilde iletebilmektedir. Toplum ile ilişkilerinin güçlü olduğu anlaşılan şeyhin, padişah karşısında biraz çekingenlik gösterdiği anlaşılsa da buna rağmen gönüllülüğü esas almış ve arzusunu dile getirmekten geri kalmamıştır.

Bir başka belgede ise: Bağdat’tan orduya gelip “fariza-i cihada katılan” ve vilayetlerine dönen şeyh Cibril ve 18 nefer dervişanına harcırah olarak 300 kuruş atıye ihsan edilmiştir.³³³ Bu hadiseye bakıldığında cihat etmeyi farz olarak kabul eden şeyh Cibril dervişlerini de yanına alarak savaşa bizzat iştirak etmiştir. Devletin, bu vazifeyi layıkıyla yerine getirenlere verdiği çeşitli ödüller sayesinde diğer şeyhleri de savaşıma teşvik etmeyi amaçladığı tahmin edilmektedir.

Sûflere yönelik zorunlu askerlik uygulamasında tüm şeyh ve dervişlerin muharip güç olarak görevlendirildikleri düşünülmemelidir. Ordunun muhtelif işlerinde, askerlik işlerinin yürütüldüğü dairelerde de çok sayıda sûfî görevlendirildiği yine dönemin kaynakları ve belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela orduya atanan ve İstanbul’dan başlayarak Edirne’den Hicaz’a; Erzincan’dan Şam’a askerlik hizmetlerinde çalışan Aşçı Dede bunlardan birisidir.³³⁴ Yine askerliğini Defterdardaki Eyüp’te bulunan Mensûcathane’de (dokuma fabrikası) yazıcı olarak yapan Hüsameddin Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Agâh Efendi vekaleten yerine bakılan vazifesinin tekrar kendisine tevcihini istirham etmektedir.³³⁵ Burada şeyhin sefere gitmeden ya da orduya doğrudan katılmadan askerlik vazifesini icra ettiği ortadadır.

3.3.2. Zorunlu askerlik uygulamasında sûfilerin ödüllendirilmesi

Tarikat şeyhlerinin devlet ve toplum üzerindeki dini, manevi, sosyal ve kültürel etkisi, saygın nüfuzlu konumu diğer reformlarda olduğu gibi askeri alanda yapılan yeniliklerin hayata geçirilmesinde onlardan yararlanılmasını gündeme getirmiştir. Meşâyih böylece hem yapılan yenilikleri müritleri ve taraftarları nezdinde meşrulaştırmış hem de uygulanabilirliğini kuvvetlendirmiştir. Devletin meşâyihî ödüllendirmesi, onlardan beklentisinin karşılandığı anlamına gelmekteydi. Cezalandırması ise onlardan beklenen yararın görülemediğini ortaya koymaktaydı.³³⁶ Kur’a Meclisleri başta olmak üzere askere alım işlemlerinde meşâyihin

³³² BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa II. [AE. SMST. II.], No. 88, Gömlek No. 9458, (H-09-03-1215/M-31-07-1800).

³³³ BOA, AE. SSLM. III., No. 274, Gömlek No.15841, (H-21-03-1216/M-01-08-1801).

³³⁴ Aşçı Dede, c. 1/ s. IX.

³³⁵ “Dergâhı mezkûrda ifayı salat edilmekte ve haftada iki gece ayini tarikat-ı âli ifası lazım bulunduğundan ve her halde bu işte bir kimseye ihtiyaç olduğundan vekaleti ifası tensîb ettirilmekte ol vechile...” şeyhin talebi kabul görmemiştir. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1736, Evrak Oda No. 1f01, Sayfa No. 118, (T.t.: 10 R 1336/24 Aralık 1917).

³³⁶ Devletin seferlere katılan şeyh ve dervişlere, tarikat hiyerarşisini gözetenek ihsanlarda bulunduğu arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır. Bk. H-29-12-1188/M-02-03-1775 tarihli bir belgeye göre Edirne Mevlevihanesi Şeyhi Ömer Semahat Efendi ve dervişlerine Edirne gümrüğünden maaş tahsis edilmiştir. Bu tarihlerde cereyan eden Osmanlı Rus harbinde Şeyh Ömer Efendi dervişleriyle sahada Allah rızası için gayret ve azimle çalışmış orduya ve cihada katılmış barış antlaşmasından sonra durumu yetkili mercilere bildirmiştir. O bu sefere 12 dedeyle, livadar ve dervişlerle katılmıştır. Yöneticilerin söz konusu tarikat geleneğine nasıl baktıkları “Alim Mevlana’ya iltifat ve ikram-ı vâcibe” olduğu ifadelerinden anlaşılmakta. Şeyhe günlük 66 akçe, livadara 33 akçe, dedelerin her birine 12’şer akçe verilmiştir. Bk. BOA. TS.MA.e No. 1143, Gömlek No. 8, (H-29-12-1188/M-02-03-1775).

gösterdiği çalışmalar, çaba ve gayretler devlet tarafından maaş, harçlık,³³⁷ hilat, elbise, kürk, nişan, madalya, rütbe vb. birtakım usullerle ödüllendirilmiştir. Mesela; Hakkârî ilinin kur'a-yı şer'iyye usulünün icrasına iyi hizmetleri olan Medyen ve Şirvan kazalarında zaviyenin olan Şeyh İlyas ve Şeyh Emin Efendilerle Van'a tabi Gürandêş sakinlerinden Osman Efendilerin bu iyi hizmetlerinden ötürü taltif edilmelerine dair tahrirat padişaha iletilmiştir. Şeyhlerin hizmetlerine karşılık kendilerine kişi başı her sene 2'şer yüz kuruş maaş tahsisi emredilmiştir.³³⁸

Başka bir belgeden de maaş dışında başka ödüllendirme yöntemlerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela, iki yıldan beri yürüttüğü vazifesinden dolayı: "Yedinci Ordu-yı Hümâyûn nakliye müteahhitlerinden Şeyh Hüseyin Zühre'nin beşinci rütbeden nişan-ı âli ile taltif..." edildiği görülmektedir. Buradan merkezi hükümetin göz önünde bulundurduğu hususlardan birisinin de sadakat olduğu anlaşılmaktadır.³³⁹ Yine başka bir hadiseye göre, İkinci Ordudan istihdam taburunun Dersaadet'te bulunan birinci bölüğü fodla serçavuşlarına mensup istihdam ve inşaat dairesinde bulunan Şeyh Mehmet'e Alay-ı Seraskeri üzerine iftihar madalyası ihsan buyrulmuştur.³⁴⁰ Başka bir kayıta da Musul Vilayeti'ne sonradan eklenmiş olan Duhuk Kasabası'nda Tarikat-ı Kadiri'ye mensup Şeyh Nur Mehmed Efendi'nin askere alma işlemlerinde "hüsn-ü cereyana ve asayişin temini emrine müşahid olan hüsn-ü hizmeti taltif gereği" güzel ve iyi hizmetleri dolayısıyla ödüllendirilmeyi hak ettiği bildirilmiş ve uygun bir nişan verilmesi emriyle kendisinin sevindirilmesi yolundaki emir Altıncı Ordu-yı Hümâyûn kumandanlığına gönderilmiştir.³⁴¹

Kur'a usulünün toplumca kabullenilmesi ve uygulanması esnasında işlerin yolunda gitmesinde meşâyihin gayretini artıran bu tür ödüllendirmelerin etkisi görülmüş olmalıdır.³⁴² Yine başka bir kayda göre askeri Harekâtta yararlılık gösteren şeyhlere madalya verilmesi hususunda iftihar olunan kişilerin hal ve şanlarına göre layık oldukları ödül ile ödüllendirilmeleri emredilmiştir. Şeyh Mehmet Nasır Paşa hazretlerine Rumeli Beylerbeyliği ve Şeyh İzzetli Abdullah Yahya ve İsmail ile Selami ve Şeyhü'l meşâyih Mansur bin Nasır ve Ali bin Mani Efendilere harbiye nezareti celilesinden Miralay miralık rütbesi tevcih olunmuştur. Bunun devamında kendilerinden rütbe, nişan ve madalya taltifleri konusunda emir buyrulan zevatın isimleri ve

³³⁷ "Ordu-yı Hümâyûnda bulunan Şeyh Mustafa Efendi'nin uhdesi üzerine 100 gurus harçlık verilmesi" uygun bulunmuştur. Bk. BOA. A.SMST. II. No. 88, Gömlek No. 9458, (H-09-03-1115/M-23-07-1703).

³³⁸ "Hakkârî ilinin Kur'a-yı şer'iyye usulünün icrasına iyi hizmetleri olan medyan ve Şirvan kazalarında zaviyenin olan Şeyh İlyas ve Şeyh Emin Efendiler ile... Osman Efendilerin sureti taltifleri alınmasına dair tahrirat padişaha iletildikten sonra onların bu hizmetlerine karşılık iş bu 66 senesi müddetinden itibaren beher sene 200'er kuruş maaş tahsisi" emredilmiştir. Bk. BOA, Sadaret Meclis-i Vala Evrakı [A.MKT. MVL.], No. 25, Gömlek No. 3, (H-25-04-12667/M-10-03-1850).

³³⁹ BOA, BEO., No. 1448, Gömlek No. 108580, (H-27-10-1317/M-28-02-1900).

³⁴⁰ BOA, İrade Taltifat [İ.TAL.], No. 218, Gömlek No.19, (H-19-03-1318/M-17-07-1900).

³⁴¹ BOA, Dahiliye Muamelat [DH. TMIK. M.], No. 212, Gömlek No.3, (H-16-10-1323/M-14-12-1905).

³⁴² Tüm bunlardan başka şehit düşen şeyhlerin ailelerine de mükâfat olarak bir takım yardım ve ihsanlarda bulunulmuştur. Mesela, askerlik vazifesinde bulunan ve buna istinaden şehit düşen Şeyh Abdullah ile Şeyh Hamit'in aileleriyle yaralanan Abdullah'a mükâfat-ı nakdiye verilmesi emredilmektedir. Bk. BOA, Dahiliye Şifre Kalemi [DH. ŞFR.] No. 471, Gömlek No. 117, (H-03-05-1333/M-19-03-1915).

madalyaları ve rütbelerinin yazılı kaydı istenmiştir. Bu kişilerin nefer mıntıkasında “hıdemât-ı fevkalâde” olmasına binaen isimleri ve dereceleri şu şekildedir:

1. Şeyh Mehmet Nasır Paşa Rumeli Beylerbeyi rütbesiyle taltifi,
2. Şeyh Abdullah Yahya Mirü'l-ümeralık rütbesiyle taltifi,
3. Şeyh Abdolvahap Bey üçüncü rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
4. Şeyü'l-meşâyih Mansur bin Nasır Efendi Mirlivalık rütbesiyle taltifi,
5. Meşâyihten Abdulkadir Numan Efendi Mirlivalık rütbesiyle taltifi,
6. Meşâyihten Abdulvası' Efendi Mirlivalık rütbesiyle taltifi,
7. Meşâyihten jandarma mülazımı şeyh Mehmed Numan Efendi Mirlivalık rütbesiyle taltifi,
8. Şeyhü'l-meşâyih Hasan Sipah Efendi Mirlivalık rütbesiyle taltifi,
9. Şeyh Said Salim Efendi Osmani nişan-ı zîşanıyla taltifi,
10. Şeyh Hamid Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
11. Şeyh Hasan Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
12. Şeyh Makbul Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
13. Şeyh Mansur Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
14. Şeyh Mehmet Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
15. Şeyh Mahsun Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
16. Meşâyihten Abdurrah Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
17. Meşâyihten Mehmet Efendi Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
18. Şeyh Nasır Abdi Efendi beşinci dereceden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
19. Meşâyihten Şeyh Muhsin Kasım Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
20. Meşâyihten Şeyh Abdurrahman Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
21. Meşâyihten Şeyh Mehmet Salih Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
22. Şeyh Salih Efendi beşinci dereceden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
23. Şeyh Mehmet Nasır Efendi dördüncü rütbeden Osmani nişan-ı zîşanıyla taltifi,
24. Meşâyihten Salih Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
25. Meşâyihten Mehmet Ali el- Hamidi Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
26. Meşâyihten Sait bin Abit Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
27. Meşâyihten Aynelabidin Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,
28. Meşâyihten Salih bin Avz Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanıyla taltifi,

Harp madalyasıyla taltif olunan kişilerin isimleri;

1. Meşâyihten Ali Bin Mansur
2. Şeyh Mehmet Nasır Paşa
3. Meşâyihten Mahmut bin Ahmet
4. Meşâyihden Mehmed Said
5. Meşâyihten Abdulmelik
6. Şeyh Abdullah Yahya
7. Şeyh Abdolvahap Bey

8. *Meşâyihten Şeyh Mahmut Efendi*
9. *Şeyh Said Mehmed*
10. *Şeyh Abdulkadir Numan Efendi*
11. *Şeyh Abdulvası' Numan Efendi*
12. *Şeyh Mansur Duman*
13. *Meşâyihten Mehmet Ahmet Numan Efendi*
14. *Şeyh Hamit*
15. *Şeyh Mansur Gani*
16. *Şeyh Hasan*
17. *Şeyh Hamid*
18. *Şeyh Yahya*
19. *Şeyh Mehmed'ül-mekab*
20. *Şeyh Salim Efendi*
21. *Şeyh Hud*
22. *Şeyh Abdulbasri*
23. *Şeyh Nasır Garbi*
24. *Şeyh'ül-meşâyih Mehmet Ahmedü's-Sabri Efendi*
25. *Şeyh Abdullah Ali Efendi*
26. *Şeyh Kasım bin Hasan Şeyh Abdulvahap bin Mansur*
27. *Şeyh Abdurrahman Efendi*
28. *Şeyh Abdülaziz*
29. *Şeyh Ali*
30. *Şeyh Mehmed*
31. *Şeyh Muhsin Kasım*
32. *Şeyh Abdurrahman*
33. *Şeyh Mehmet*
34. *Şeyh Said bin Atin*
35. *Şeyh Mehmed Nasır*
36. *Şeyh Salihü'l-Mansur*
37. *Şeyh İmadü'l-Celil*
38. *Şeyh Salih*
39. *Şeyh Mehmet Ali Efendi*
40. *Şeyh Mehmet Nasır Paşa*
41. *Şeyh Mehmet Sait*
42. *Şeyh Abdulvahap Bey*
43. *Şeyh Miyesser*
44. *Şeyh Mahmut*
45. *Şeyh Mansur Duman*
46. *Alipaşazade Şeyh Hamit*
47. *Alipaşazade Şeyh Hasan*

48. Alipaşazade Şeyh Makbul
49. Meşâyihten Abdulkadir Numan Efendi
50. Şeyh Mahmut Abdurrah
51. Şeyh Abdu'l-Vasi Numan Efendi
52. Paşazade Şeyh Mahmut
53. Şeyh Mehmet Abdu's-Selam
54. Şeyh Faid Yahya
55. Şeyh Faid Salih
56. Meşâyihten Abdullah
57. Meşâyihten Seyid
58. Şeyh Abdü'l-Basri
59. Şeyh Nasır Ali
60. Şeyh Abdullah Ali
61. Şeyh Abdu'l-Kasım
62. Şeyh Abdurrahim
63. Şeyh Ahmedü's-Sabri
64. Şeyh Abdü'l-Aziz
65. Şeyh Ahmedü'l-Vahib bin Mansur
66. Şeyh Mehmet bin Ahmet
67. Meşâyihten Mehmet Seyyidü'l-Hadi
68. Meşâyihten Abdulmelik
69. Şeyh Muhsin
70. Şeyh Abdurrahim
71. Şeyh Mehmet Ziya Salih
72. Şeyh Fehim Kasım Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alisiyle taltifi
73. Şeyh Mehmet Mustafa Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alileriyle taltifi
74. Şeyh Mehmet Salihü'l-Celil Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alileriyle taltifi
75. Şeyh Salih Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alileriyle taltifi
76. Şeyh Mehmet Nasırü'l-Mubin Efendi dördüncü rütbeden Osmani nişan-ı alışıyla taltifi
77. Şeyh Mehmet Ali Hamit Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
78. Şeyh Galip Ebubekir Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
79. Şeyh Ali bin Abdullah Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
80. Şeyh Sait Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
81. Şeyh Ali Rahmet Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
82. Şeyh Salih Efendi beşinci rütbeden Mecidi nişan-ı alışıyla taltifi
83. Şeyh Abdulhamit Efendi Beyaz şeritli muharebe kolu Liyakat Madalyası'yla taltifi³⁴³

³⁴³ BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus [DH. KMS.], No. 37, Gömlek No. 43, (H-08-08-1334/M-10-06-1916); İleriki tarihlerde de savaşlarda yararlılık gösteren sâfîler ödüllendirilmeye devam edilmiştir. Mesela İlerleyen dönemlerde İtalyan muharebesinde yararlılık gösteren Şeyh Sultan Necdî'nin Asir dahilinde Hecinsüvar Kolağası vazifesi talep ettiği görülmektedir. Araştırıldığında kendisi muharebelerde çok iyi yararlılık göstermiş, cesur ve namuslu bir kimse olması dolayısıyla bu vazife kendisine verilmiştir. Ayrıca 18 lira da harcırah verilmiştir. Bk. BOA, DH. KMS. No. 1, Gömlek No. 44, (H-08-08-1333/M-21-06-1915).

3.4. 19. Yüzyılda Meydana Gelen Savaşlarda Muharip Bir Güç Unsuru Olarak Sûfiler

Osmanlı Devleti, yeniçeriliğin ilgası ve Bektaşî tarikatının kaldırılıp yasaklanması sürecinin ardından pek çok savaşa katılmıştır. Bunların bazılarında zafer elde edilirken çoğunda ise mağlup olunmuş ve ağır kayıplar verilmiştir. Devletin askeri ve teknik olarak eski gücünden uzaklaşması, düşmanlarının ise aksine çok güçlenmiş olması devletin toplumun bütün kesimlerinden askeri konularda destek talep etmesine yol açmıştır. Bu süreçte müracaat edilen adreslerden birisi de şeyhler ve dervişler olmuştur.

3.4.1. 19. Yüzyıl başlarındaki savaşlarda sûfiler

Osmanlı Devleti bu yüzyılda birçok savaşla ve isyanla uğraşmak durumunda kalmış bu süreçte sûfilerin ordu ile olan ilişkileri farklı şekillerde devam etmiştir. Daha Fransızlar'ın Mısır'ı işgal ettikleri dönemde (1798-1804) Osmanlı Devleti, bu işgale karşı Mısır Seraskeri olan Cezzar Paşa komutasında olan ordusunu güçlendirmiştir. Hatta bu konuda şeyhlerden de yardım görmüştür. Mesela; Fransızların Mısır'ı istila ettikleri haberi Mekke'ye ve Medine'ye ulaştığında halk çok üzölmüştür. Mekke dolaylarından Şeyh Keylani-i Mağribi'de halka vaaz ve nasihat ederek cihadı övmüş ve hatta bunun üzerine bir kitap yazıp Müslümanları savaşa katılmaya, katkıda bulunmaya çağırmıştır.³⁴⁴ Nihayetinde altı yüz Müslüman yiğidin zafere hazırlandığından ve Şeyhin de bunların başına geçtiğinden bahsedilmektedir. Komutan olarak bizzat Mısır gazası için yolda kazalardan pek çok kişi toplamış ve Fransızlar ile hemen savaşa tutuştuklarından bahsedilmektedir. Ama başıbozuk ve düzensiz asker taifesi ile düzenli askere karşı konulamayacağından ötürü muvaffak olamamışlardır. Şeyhin bu savaşta pek çok yararlılık gösterdiğine de değinilmektedir.³⁴⁵ Görüldüğü üzere artık savaşlar kaybedilmeye başlandığından ötürü bu durum moralleri bozmuş ve tam burada devreye sûfiler girerek moral ve motivasyon kaynağı olmuşlardır. Bu konuda devleti ellerinden geldiğince desteklemişlerdir. Mesela, Mekke ahalilerinden Yemenîzâde Şeyh Hafız Mehmet Efendi de bundan önce Mekke-i Mükerreme'den bir miktar asker ile Mısır Seferi'ne katılmış, esir tutulmuş ve sonrasında ise bir bahaneyle tahliye olan şeyh ikamet etmek üzere Dersaadet'e geri dönmüştür. Şeyhin samimi davranışına ve perişan haline bakılarak kendisine Şam-ı şerif havalisi yahut Cidde gümrüğünden birkaç akçe vazife ihsanı emredilmiştir.³⁴⁶ Anlaşıldığı üzere şeyh efendi esir düşecek kadar askeri harekâтта aktif rol almıştır.

Başka bir hadiseye göre, Orduya giden, seferlere iştirak eden Salihîye Şeyhlerine sadrazam huzurunda giydirilen kürk ile orduya gönderilen kaput bedellerinin verilmesi merkezi yönetimden istenilmektedir. Bunun üzerine, Salihîye Şeyhlerine sadrazam huzurunda giydirilen

³⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, c. 4/ s. 1717 – 1772.

³⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, c. 4/ s. 1719-1723.

³⁴⁶ Derviş Abdullah Paşa tarafından yazılan kaimenin hülasasına göre Mekke ahalisinden Yemenîzâde Şeyh Mehmet Hafız Efendi bundan önce bir miktar asker ile Mısır seferine katılmış bir süre esir tutulmuş, ardından kurtarılmış payitahta gitmek istemiş bu süreçte perişan bir hale düşmüştür. Kendisine "Şam havalisinden veya Cidde gümrüğünden birkaç akçe vazife ita ve ihsanıyla" gönlü ve duası alınmıştır. Bk. BOA, C..ML. No. 89, Gömlek No. 4041, (H-02-01-1218/M-24-04-1803).

kürkün ve Ordu-yı Hümayun'a gönderilen kaputun 49.000 kuruş olmasıyla beraber bu işlemlerin baş muhasebeye kayıt olması ve sarfin bir kıta sureti itası babında emir verilmiştir. Görüleceği üzere verilen hediyelerin bahasının 49.000 kuruş tuttuğundan bahsedilerek başmuhasebe tarafından gereğinin yapılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Belgenin devamında ise orduya gelip yararlılıklar gösteren Salahiye şeyhlerine verilen karsak kontoş kürkün 100 kuruşunun ve vasat kaputun 40 kuruşunun toplamda 140 kuruşun bahası eksikleri de hesaplanarak ödenmesi için baş muhasebeye emir verilmiştir.³⁴⁷ Orduya katılıp çeşitli faydalar gösteren şeyhlere devlet eliyle ödüller verildiği görülmektedir. Bu da görevlerini layıkıyla yerine getirdiklerinden olsa gerektir. Bu süreçte devlete yardım eden şeyhler olduğu gibi devletin karşısında yer alan şeyhlerde vardır.

Sonraki süreçte ise Rusya ile Osmanlı Karşı karşıya gelmiştir. Rusya, ortaya çıktığı zamandan itibaren Osmanlı Devleti ile ilişki içinde olmuş, zamanla özellikle 19. yüzyılda devletin zayıflayışlarında en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Fransa'da Napolyon ortaya çıktığında genişleme politikası güderek kendisini imparator olarak kabul ettirmeye çalışmasıyla diğer devletlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu durum karşısında 1805 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan anlaşma gereğince Rusya, savaş gemilerinin boğazlardan geçiş izni gibi bazı ayrıcalıklar elde etmiştir.³⁴⁸ Lakin Fransa'nın güçlü bir şekilde ortaya çıkışıyla Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Fransa'ya yönelim göstermiştir. Nitekim Fransa, Rusya ile olan savaşta başarılı olmuştur. Osmanlı Rusya ile yapmış olduğu antlaşmaya rağmen Fransa elçisi Sebastiani'nin teşviki doğrultusunda hareket etmiş ve Rus yanlısı olan Eflak ve Boğdan Beylerini görevlerinden almıştır. Bunun üzerine anlaşmanın bozulduğu hükmüne varan Rusya, 1806 yılında Hotin ve Bender kalelerini ele geçirmiş, böylece savaş başlamıştır.³⁴⁹

Osmanlı Devleti, hemen savaş hazırlıkları yapmaya başlamış ve asker toplanması için etrafa emirler verilmiştir. Bunun üzerine devlet ricali, ulema ve şeyhlerin de katılımıyla Bab-ı Ali'de toplanarak savaş için gerekli hazırlıklar tamamlanmış ve Şeyhler tarafından "Fetih Suresi" okunup dualar edilmiştir.³⁵⁰ Osmanlı ile Rusya arasında olan savaşlarda şeyhlerin katkıları azımsanmayacak ölçüdedir.³⁵¹ Mesela; Cevdet Paşa, Sultan Mahmut'un gaza ve cihat için Müslümanları teşvik etmek adına şeyhlerden "bir zamandan beri kanun ve erkândan ayrılarak

³⁴⁷ BOA, C...AS., No. 377, Gömlek No. 15606, (H-09-08-1215/M-26-12-1800).

³⁴⁸ Haydar Efe-Murat Kızıl, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi c. 9/17 (Mart 2018), s. 313.

³⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, c. 4 / s. 2028-2029.

³⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa, c. 4 / s. 2037.

³⁵¹ Bilhassa 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Rusya'nın Kırım ve Kafkaslardaki faaliyetleri meşâyih de bir hayli rahatsız etmiş, orduya destek vermek hususunda onları teşvik etmiştir. H-29-12-1204/M. 9 Eylül 1790 tarihli bir vesika bu duruma bir misal verilebilir: "Abdülkadir Geylani neslinden olup gaza niyetiyle Ruslar üzerine azimet üzere olan Şirvanî Şeyh Muhammed Rıza'nın bundan akdem kendi telifi olarak bir adet kitapla cihada azimetini havi tahrirâtı ve adamı varid olmağla Şeyh mumaleihin Çeçen tarikinden Moskov hududuna azimet etmesini havi..." bir emir ile cihada katılmıştır. Belgenin devamında Yöre halkıyla ittifak halinde olduğu anlaşılan Şirvanî Şeyhin abartılı olmakla birlikte iki yüz bin askeri olduğu, yanında küçük topları bulunduğu ve bunları taşımak için yirmi baş katır talep ettiği anlaşılmaktadır. Bk. BOA, HAT., No. 1395, Gömlek No. 55895, (H-29-12-1204/M-09-09-1790).

perişan olan muvazzaf askerini bu sefer-i hümayunun –bir Sahabeler Seferi şeklinde gösterilerek– bütün Müslümanlara farz olduğunu beyan...” ettirmek suretiyle faydalandığını anlatmaktadır. Bunlara ek olarak, Rusların Varna’yı kuşatmasından bahsederek Baba Paşa, İsmail Paşa ve Açıkbaş diye anılan Ereğlili bir şeyhin o sırada Ruslara karşı gelebileceği düşünüldüğünden ve savaşa katıldığından bahsetmekte ardından da bu şeyhin aslında bir düzenbaz olduğuna değinmektedir.³⁵² Bu hadise, yer yer bazı şeyhlerin savaş ve kriz ortamından istifade etmek çabasına girişebildiklerini göstermektedir.³⁵³

Yine Rusya’nın da etkisiyle 1821 yılında Mora İsyanı çıkmıştır. Osmanlı Devleti yapı itibarıyla başlangıcından beri çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Bu durum 19. yüzyılda milliyetçilik akımının yaygınlaşması doğrultusunda azınlıklar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yabancı devletler, Osmanlı Devleti’nin içinde barınan azınlıkları kışkırtmak suretiyle pek çok sorun çıkarmışlardır. Mora İsyanı bu sorunlardan sadece bir tanesi olmuştur. Milliyetçilik akımı doğrultusunda kışkırtılan Rumlar, 1814’te örgütlenmiş ve isyana hazır hale gelmişlerdir. İlk isyan Aleksandr İpsilanti öncülüğünde Eflak ve Boğdan’da başlamıştır. Tam bu sıralarda Osmanlı Devleti de Tepedelenli Ali Paşa İsyanı ile uğraşmaktaydı. Paşa’nın Rumlar arasında adamları bulunmaktaydı ve Rumlardan faydalanmaktaydı.³⁵⁴ Tepedelenli Ali Paşa da (öl.1822) kendi idamını önlemek adına Rum kesimini isyana teşvik etmiştir. O, herhangi bir isyan durumunda devletin tekrar kendisine güvenip olaya el atmasını isteyeceğini düşünmüştür. Aynı zamanda Rusya ve İngiltere gibi devletler tarafından da Rum kesimi özgürlük adına isyana teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda 1814 yılında Filik-i Eteryia adlı bir cemiyet kurulmuştur.³⁵⁵ Cemiyetin esas amacı ise Pontus Rum Devleti’ni kurup ardından büyük ideale (Bizans İmparatorluğu’nu yeniden diriltmek) ulaşmaktır.³⁵⁶ Pek çok işaret ve delil ortada olsa da Osmanlı yönetimi bu isyanı önceden anlayamamıştır. II. Mahmut’un baş danışmanı Halet Efendi kendi hevesine düşüp Yanya meselesine öncelik verdiği için isyan hazırlıklarını görememiştir.³⁵⁷ İpsilanti, Patriği de yanına alarak bir beyanname hazırlamış, özgürlük için ve bir Yunan Devleti kurmak adına tüm Rumları ayaklanmaya davet etmiştir. Öncelikle Eflak ve Boğdan da isyanlar çıkarılmış ama bunlar bastırılmıştır. Asıl isyanı Mora’da Dimitri İpsilanti ve kardeşi 1821’de başlatmıştır.³⁵⁸ Bu sırada Sultan, kaleme aldığı hatt-ı hümayun ile birtakım tedbirler almak

³⁵² Ahmet Cevdet Paşa, c. 5 / s. 2326–2367.

³⁵³ Mesela, Mekke-i Mükerrime ahalisinden olan Seyyid Şeyh Abdullah Efendi Allah yolunda cihat ve gaza niyetiyle orduya katılmıştır. Memleketi Mekke’ye geri döneceğinden ötürü padişah’tan Şam havalisi malından verilmek üzere yeterli bir miktarda vazife istemektedir. Bu istek üzerine padişah, kendisine İstanbul Gümrüğü’nden on iki akçe vazife tevcih etmiştir. Bk. BOA, AE. SMHD. II., No. 17, Gömlek No. 990, (H-03-08-1225/M-03-09-1810).

³⁵⁴ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Mora İsyanının Çıkışı ve Tepedelenli Ali Paşa”, Mora Katliamı ve Anadolu’da Yunan Mezalimi Sempozyumu, ed. Neşe Özden (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024), s. 81-85.

³⁵⁵ Enes Yılmaz, “Osmanlı Kronikleri Işığında 1821 Mora Ayaklanması”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi c. 6/2 (Temmuz 2022), s. 481.

³⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, c. 6 / s. 2679-2691.

³⁵⁷ Yılmaz, “Osmanlı Kronikleri Işığında 1821 Mora Ayaklanması”, s. 482-483.

³⁵⁸ Serap Toprak, “1821 Mora İsyanı”, Tarih’in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 6 (2011), s. 320-322.

istemisse de geç kalındığı anlaşılmaktadır.³⁵⁹ İsyân sırasında Traboliçe erkânından Şeyh Necib Efendi de devlete destek olmak için uğraş vermiştir.³⁶⁰ Nakşibendiyye tarikatının Halidî koluna mensup olan şeyhler, bu isyan sırasında başarı gösteremeyen yeniçeri ocağının aksine toplumu bir arada tutmak ve askeri alandaki yetersizliği kapatmak adına devlete destek olmaya çalışmışlardır.³⁶¹ İsyân sırasında devlet yönetimi, tüm Müslümanların düşmana karşı birleşmesini, bir bütün halinde hareket etmesini, Allah'ın kitabının yüceltmesini ve İslam için kalplerin birleşmesi gibi propagandalarda bulunmuştur. Bunu da daha çok meşâyih, tekke şeyhleri aracılığıyla topluma yaymak istemiştir. Burada etken olan şeyhler ise Halidi şeyhleridir.³⁶² Yönetimin bu isteği Halidi şeyhlerinin çağrılarıyla birleştiğinde dini duyguları harekete geçirmek adına güçlü bir adım atılmış denilebilir. Nakşi Halidî şeyhlerinden başka Mevlevî şeyhi Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin de bu isyan sırasında ordu ile hareket ettiği anlaşılmaktadır. Kendisi ordu ile birlikte Akşehir'e gelmiş ve oradan da eski ordu kaymakamı Rauf Paşa ile Karahisar'a gitmiştir.³⁶³ Şirvanlı Fatih Efendi'ye göre Bektaşî çevreleri ise bu isyanda menfi bir tutum sergilemişlerdir. Bazı Bektaşî şeyhleri isyan sırasında Rumlara karşı iyimser bir tavır sergilemiş ve onlarla birlikte hareket etme çabasına girerek Müslümanlara karşı ittifak girişiminde bulunmuştur.³⁶⁴ Hatta Bektaşî şeyhlerinin Mora isyanı sırasında İran'ın Anadolu'ya sefer düzenleyeceği duyumu aldıkları andan itibaren silah depolayarak Anadolu'nun ele geçirilmesi için İran'a yardımcı olmaya çalıştıkları ileri sürülmüştür.³⁶⁵ Dönemin en büyük siyasi olaylarından olan bu isyan, bölgedeki meşâyih, tekkelerini olumsuz etkilemiştir. Mesela; Selanik Mevlevihanesi şeyhleri 1821 Mora İsyânı sonrasında maddi açıdan çok darda kalmıştır. Çünkü Selanik Mevlevihanesi'nin vakıf gelirlerinin çoğu Mora yarımadasından karşılanmaktaydı. İsyân sonrasında bu kaynaklar elden çıkmıştır.³⁶⁶

19. Yüzyıl içerisinde meydana gelen savaşlarda muharip bir güç unsuru olarak sûfilere bakıldığında bir belge şu şekildedir: Padişah buyruğu üzerine Şeyh Soğkul Farisi, Hafız Paşa'nın

³⁵⁹ "Benim vezirim salb ü siyâset olunan" papalardan başka Rum milletinden bu isyanda bulunanlar güzelce araştırılarak cezalandırılıp isyana vâkıf olmayan esnâf ve geri kalanların dahi alışverişleriyle meşgûl olmaları için yine "meclîs-i şûrâda müzâkere olunarak bir sûret verilmek iktizâ ider mi? yoksa tabiatıyla medde-yi tathîr oluncaya dek hali üzere terk olunmak mı lâzım gelür ifâde eylesin." Bk. Yılmaz, "Osmanlı Kronikleri Işığında 1821 Mora Ayaklanması", s. 485.

³⁶⁰ Mehmed Esad Efendi, s. 678-679.

³⁶¹ Ahmet C. Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşibendilik Örneği", Ekev Akademi Dergisi c. 13/38 (Ocak 2009), s. 43.

³⁶² Şeyh Halid'in halifelerinden Muhammed Sâlih ondan sonra da Abdülvehhâb es-Sûsî gibi şeyhlerin yanısıra Şeyhülislam Mekkezâde Mustafa Âsım, Keçecizâde İzzet Molla gibi ilmiye mensupları ile Gürcü Necib Paşa ve Musa Safvetî gibi bürokratların isimleri de bu şeyhlerin arasında yer almaktadır. Bk. Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi c. 7/17 (2006), s. 106.

³⁶³ Serdar Ösen, 19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), s. 92.

³⁶⁴ Şirvanlı Fatih Efendi, Gülzâr-ı Fütûhât, haz. Mehmet Ali Beyhan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), s. XXXV.

³⁶⁵ Fahri Maden, "Yeniçerilik-Bektaşilik İlişkileri ve Yeniçeri İsyânlarında Bektaşiler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 73 (İlkbahar 2015), s. 189.

³⁶⁶ M. Ali Gökaçtı, "Balkanlarda Mevleviliğin gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi", Tarih ve Toplum Dergisi 201(Eylül 2000), s. 52.

bildirdiğine göre 2000 kadar müridiyle zafer kazanacak olan orduya çöl taraflarından katılacağı ve meşâyihden olduğu üzere taltifi teşvikinin faydalı olacağı düşünüldüğünden cömertlik gösterilerek Ali Bey Efendi hazretleri tarafından hazırlanan “bir kıta nişan-ı alışan o yoksa nişan itası ileride kendisine verilmek üzere şimdilik bir kabza seyf ve iki adet şal ihsan olunması” emredilmiştir.³⁶⁷ Bir başka hadisede ise, Şeyh Abdî Bey’in Mevlevî Tarikatı’na mensup olmakla birlikte Osmanlı Devleti’ne çokça faydaları dokunmuştur. Aynı zamanda kendisinin uzun süreden beri Çavuş olarak hizmet verdiği ve bu uğurda canını dişine takıp savaşlarda kendini işine adayan biri olduğundan da bahsedilmektedir.³⁶⁸

3.4.2. 1828-1829 Osmanlı-rus savaşında sûfîler

Mora isyanı ve Avrupalıların Navarin’de Osmanlı donanmasını yakması devleti olası bir savaşa karşı teyakkuza geçirmiştir. Osmanlı Devleti, tüm İslam âlemini savaş için cihada davet ederek çeşitli yerlere emirler göndererek ön hazırlık yapmıştır.³⁶⁹ Nihayet, Rusya da Osmanlı’nın sözünde durmadığından yola çıkarak savaş ilan etmiştir. Rusya ilk olarak Eflak ve Boğdan eyaletlerini ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti 6 Zilkade 1243’te (20 Mayıs 1828) Rusya’ya karşı resmi olarak savaş ilan etmiştir.³⁷⁰ Davetlerin de bir neticesi olarak gerek Osmanlı toprakları içerisindeki gerekse dışarıdaki meşâyihden Rusya’ya karşı yapılacak savaşa katılanlar olmuştur. Mesela; 1825 yılında halk nezdinde keramet sahibi olduğuna inanılan büyük şeyhlerden Gazi Mehmet Efendi Dağıstan’da etrafına topladığı müritleriyle beraber Ruslarla beş yıl savaşmış, şehit olunca da yerine arkadaşlarından Hamza Bey geçmiştir. Lakin o da Rus destekçileri tarafından öldürülünce, yine Şeyh Gazi Mehmet Efendi’nin arkadaşlarından meşhur Şeyh Şamil (1833) ortaya çıkmış, Dağıstan’ı ele geçirerek uzun süre Ruslarla savaşmıştır.³⁷¹

Rusya’nın Osmanlı’ya savaş açması üzerine 1828 yılı içerisinde bir meclis toplanmış, bu meclise vezirler, paşalar ve beylerin yanında bazı şeyhler de davet edilmiştir. Toplantıda Rusların, Osmanlı topraklarının bir kısmını ele geçirmesi sebebiyle üzerlerine savaş açılmasının kararlaştırıldığı bunun yanında asker ve mühimmat toplama kararı alındığı ifade edilmiştir. Asker sayısının azlığından yakınılması üzerine Şeyh Sıdkîzade Efendi cesaret verici ve teşvik

³⁶⁷ BOA, C. AS., No. 179, Gömlek No. 7788, (H-28-03-1255/M-11-06-1839).

³⁶⁸ Ahmet Lütî Efendi, c. 5 / s. 865 – 915; Meşâyih dervişleriyle birlikte orduya katılmaları devletin resmi politikasıyla desteklediği bir durumdu. Bu nedenle orduya katılmak isteyen şeyhlerin yolculuklarını kolaylaştırmak için birtakım kolaylıklar sağlanması gayesiyle yetkililere yol emirleri verilmekteydi. Mesela erken tarihli bir belgeye göre Tirkemiş sakinlerinden Şeyh Hüseyin oğlu Hacı Hüseyin’in ferman ile memur olduğu askerlerle orduya katılmak için yola çıkacağı yolda gerekli olan zahire ve şair(pirinç) bahalarının taraflarından ödenmesine dair yol üzerinde bulunan kaza kadılarına ve şehir kethüdalarına emir verilmiştir. Bk. BOA., AE.SSLM. III. No. 84, Gömlek No.5079, (H-29-12-1204/M-09-09-1790); Mesela Şeyh Abdülkadir Zade de bu kolaylıklardan yararlananlardan birisiydi: “Şeyh beher ay başında orduya gelip Edirne’ye avdet murad eder. Ordu-yı Hümayûn’a gelip gidince süvar için bir araba ve 10 res bargir ita eylemek üzere Mehmet Efendi’ye bir kıta emr-i şerif yahut bir kıta mektub-ı âli” gönderildiği anlaşılmaktadır. Bk. BOA., C.DH., No. 107, Gömlek No. 5318, (H-29-12-1255/M-04-03-1840).

³⁶⁹ Meral Bayrak, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), s. 198.

³⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, c. 6 / s. 2999-3000.

³⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, c. 6 / s. 2907.

edici bir konuşma yaparak “cenk etmeli ve memuruz” demiştir.³⁷² Görüldüğü üzere savaş konusunda şeyhler danışma mercii olarak bizzat meclislere davet edilmekte ve sözlerine ihtimam verilmektedir. Bu mecliste savaş kararı alınmış olsa da buna karşı olup barış taraftarı olanlar İzzet Molla’nın ön ayak olmasını sağlayarak Sultanı savaştan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine İzzet Molla, Sultan’ın hışmına uğrayarak Sivas’a sürgün edilmiştir.³⁷³ 5 Ağustos 1828 günü Bâbîâlî’de meydana getirilen mecliste verilen karar gereğince tertip edilen ordunun muzafferiyeti için Fatih okunmuştur. Şöyle ki “ol vaktin mazanne-i kirâmından” Kuşadalı Şeyh İbrahim Efendi ve Eyüb Câmî-i şerifi başıamamı Abdullah Efendi ve Ayasofya hatibi on kişilik hâfız grubu ile davet olunup “kable'z-zikr” hâfızlar, kapıcılar kethüdâsının odasında bir hatm-i şerif ederek dua ve zikirler okunmuştur.³⁷⁴ Hüdayi Şeyhi de 1829’da ordunun selameti ve muzafferiyeti için dua ve niyazda bulunmuştur.³⁷⁵

Askerî açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti, yeniçeri ocağını henüz kaldırmış ve yeni kurulan ordunun da düzeni bulunmadığından ötürü bu savaşta zor durumda kalmıştır. Hemen ardından donanması da yakılıp ortadan kaldırılmıştır. Devlet, Mora isyanındaki tutumlarından dolayı İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini kestiği için de onlardan da yardım alamamıştır. Buna karşılık Rusya ise savaş için gereken şartların yerine getirilmesine çalışmıştır. Diğer devletleri bu konuda amacın eski antlaşmayı yenilemek olduğuna ve asla toprak elde etmek olmadığına ikna etmiştir. Rusya, Avrupa cephesinde Eflak, Boğdan ve Bükreş’i; Kafkas Cephesinde ise Anapa, Poti, Ahıska ve Karadeniz kıyısındaki kaleleri almış ve Kars’ı işgal etmiştir.³⁷⁶ Osmanlı Devleti, buna karşı koymaya çalışmıştır. Meşâyih’ten, Şeyh Bekir ve Şeyh Budak destekçi olarak tabyalar oluşturmuş, Hakkârî’de de şeyh Seyyid Taha ile Urmiye’deki eşhas din ve devlet uğrunda bizzat savaşlara katılım göstermiş³⁷⁷ üç bin kişilik müridiyle birlikte Ruslar ile mücadele etmek için şeyhinden izin alan Gazi Muhammed, Kafkas halkını da cihada davet etmişse de tüm bunlara rağmen sathi baaşırların ötesine geçilememiştir.³⁷⁸ Nihayetinde Rusya daha da ilerleyerek batıda Edirne doğuda ise Erzurum’a kadar gelmiştir. İstanbul’un tehlikede olduğunu gören diğer devletler olaya müdahale ederek barış antlaşmasının imzalanmasını sağlamışlardır. Sonuç olarak 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Yunanistan, bağımsızlığını kazanarak Osmanlı’dan ayrılmıştır.

³⁷² Ahmet Lütü Efendi, c. 1 / s. 215.

³⁷³ Ahmet Lütü Efendi, c. 1 / s. 214-215.

³⁷⁴ Ahmet Lütü Efendi, c. 2 / s. 336.

³⁷⁵ Ahmet Lütü Efendi, c. 2 / s. 418-422.

³⁷⁶ Efe-Kızıl, “Osmanlı’nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Politikası Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları”, s. 315.

³⁷⁷ Milli Savunma Bakanlığı. Askerî Tarih arşivi, ATASE, Osmanlı – Rus Harbi (1877 – 1878) – (110-9-1-3), Kutu No. 1, Gömlek No.0, Sayı No. 48, (26-04-1877). Bundan sonra sadece ATASE şeklinde verilmiştir.

³⁷⁸ Hayati Bice, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), s. 18.

3.4.3. 1853-1856 Kırım savaşında muharip bir güç unsuru olarak sûfiler

1848 İhtilalleri ile bir takım mülteci Macar grubu Avusturya'dan kaçmak suretiyle Osmanlı Devleti topraklarına sığınmıştır. Buna şahit olan Rusya ise hemen olaya müdahale ederek, bu konuda Avusturya'nın yanında yer aldığını gösterip mültecilerin iadesini Osmanlı'dan talep etmiştir. Osmanlı Devleti ise bu teklifi reddetmek suretiyle olayların savaşa dönüşmesine doğru giden yolu açmıştır. Fakat Avrupa'nın araya girmesi ile savaş bir nebze de olsa önlenmiştir.³⁷⁹ Osmanlı bünyesinde bulunan Ortodoks ve Katolikler arasında oluşturulan uyum ortamı, Rusya ve Fransa arasında başlayan mezhep çatışmaları eşliğinde bozulmuştur. Bu ise yine Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışabilmesi için uygun ortamı sağlamış ve Rusya Ortodoksları koruması altına aldığı iddiasıyla olaya müdahil olmuştur. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın bu iddia ve girişimlerini reddetmiştir.³⁸⁰ Bunun üzerine Rusya ilk adımı atmış, 22 Haziran 1853'de Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek savaşın fitilini ateşlemiştir. Savaş tam olarak 20 Ekim 1853'te ilan edilmiştir.³⁸¹ Bu savaşta da meşâyih'ten bazı kimseler yine aktif olarak orduya katılarak destek sağlamıştır. Mesela, Şam ahalisinden müteveli Mehmet Efendi, Maruni tayfasından Şeyh Çerçi'nin 3-4 bin kadar askeriyle Osmanlı Ordusu'na katılma talebi alınmış ancak kendilerine cevaben şimdilik orduya gelmelerine gerek olmadığı nazik bir şekilde onları incitmeden, girişimlerinden övgüyle bahsedilerek reddedilmiştir.³⁸² Belgeden anlaşılacağı üzere orduya katılma istekleri görüşülerek değerlendirilen şeyh ve müritlerinin ihtiyaç duyulmadığından reddedildiği ama kendilerine her an ihtiyaç duyulabileceğinden bunun ihtimam gösterilerek, kırıp dökmeden yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan aynı zamanda tam tersi bir şekilde şeyhin o kadar fazla adam toplayarak orduya katılmak istemesi herhangi bir karışıklığın veya isyanın çıkma olasılığına karşılık devletin gözünü korkutmuş olması da muhtemeldir.

Yine meşâyih'ten Nakşi şeyhi Hacı Fehmi Efendi de savaşın ilanının hemen ardından atına atlamış ve yanına muhiplerini alarak Kars'a doğru harekete geçmiştir. Devletten hiçbir yardım kabul etmeyerek sadece kendilerinin ve atlarının yiyeceklerinin temin edilmesini istemiş, askerlere daima sabır tavsiye ve teklif etmiştir.³⁸³ Dönemin önemli sûfilerinden Şeyh Şamil de toplamış olduğu külliyetli askeri ile Car Kalesi'ne gelmiş, Gence yolunda Rus postasının talana uğratmıştır.³⁸⁴ Ayrıca bir Rus ordusu kafilesine rastlamış ve onun mallarını dökmüş ancak orduya getiremeyecekleri için bu malzemeyi yakmıştır. Rus postasından evrak, silah ve diğer eşyaları alıp orduya ulaştırmıştır.³⁸⁵ Devletin, harbe katılımı konusunda şeyhe güvendiği

³⁷⁹ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", Tarih Dergisi 54 (Aralık 2013), s. 149.

³⁸⁰ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009), c. V/ s. 381-382.

³⁸¹ Candan Badem, Kırım Savaşı ve Osmanlılar, çev. Eşref B. Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 78.

³⁸² BOA, Sadaret Amedi Kalemi Evrakı [A.AMD.], No. 49, Gömlek No. 9, (H-17-12-1268/M-02-10-1852).

³⁸³ Mehmed Arif, 93 Osmanlı - Rus Harbi ve Başımıza Gelenler (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), s. 193.

³⁸⁴ ATASE, Osmanlı - Rus Harbi (Kırım Harbi) -(110-9-1-1), Kutu No. 8, Gömlek No. 4, Sıra No. 6, (23-07-1853).

³⁸⁵ Arif, Başımıza Gelenler, 331; Bir kayıttan Şeyh Şamil'in mahiyeti ve ondan beklentiler anlaşılabilir. Buna göre Şeyh Şamil Efendi'nin harp meydana gelmesi halinde nasıl hareket edeceğine ve sipahisi merkezde olmak üzere

anlaşılma ile beraber bu esnada yaptığı hazırlıkların kendilerine bildirilmesinin de istenildiği görülmektedir. Yani kendisinin yeterince erzak ve araç gereci yoksa devlet bunu kontrol edip eksik gedik ne varsa hepsinin kaydını istiyor olmalıdır. Neticede Şeyh Şamil'e destek ekibinin yollandığı yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki Kırım ve Rumeli'de tertip olunan belirli sayıdaki askerlerin orduya alınmak üzere Verdud Kalesi'ne sevk olunduğu ve ondan 2-3 gün sonra da kuvvetçe daha güçlü bir askeri fırkanın gönderileceği Şeyh Şamile bildirilmiştir.³⁸⁶ Bir başka kayda göre de Rusya tarafından Osmanlı devletinin bağımsızlığı ve özgürlüğüne engel olacak şekilde yapılan tekliflerin kabul olunmadığından bahisle Rusya'nın "hudut olan Prut Nehri'ni tecavüz ve Eflak-Boğdan memleketlerini istila ettiğinden dolayı Tuna boyuna, Trabzon ve Erzurum taraflarına asker sevk edildiği" beyan edilmiştir. Kafkasya'da bulunan hanlar ve beyler ile Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa haberleşerek Rusların üzerine hücum edilmesine dair bir hüküm yazılıp Şeyh Şamile gönderilmiştir.³⁸⁷ Dağıstan'daki yetkinin tamamen şeyhin elinde olduğu Osmanlı ordusunun üst kademesiyle olan muhaberatından anlaşılmaktadır. Bu durum Şeyh Şamil ve hareketinin bölgede ne denli mühim bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Öyle ki Sohum Ordusu'nun hareketi konusunda, Perekap caddesi üzerine hareket edileceği bildirilmiş, Kırım ve Rumeli'de alınacak belli miktarda asker hakkında Şeyh Şamil'e tahrirat yazılarak bunlar hakkında bilgi edinilmek istenmiştir.³⁸⁸ Görüldüğü üzere Şeyh Şamil, bölgede askeri harekâtın yürütülmesinden muhebarata kadar birçok şekilde Osmanlı devleti ve ordusu ile işbirliği halindedir.

Bir başka hadiseye göre, Nakşi Halidî tarikatından Şeyh Ahmet Efendi'nin de Kürdistan eyaleti ahalisinden 3000 kadar mürit toplayarak cihat etmek için Anadolu Ordusu'na katılmak üzere kendisine izin verilmesine dair talepte bulunmuştur. Bunun üzerine Şeyh ve müritleri hakkında bir tahkikat yapılmıştır. Hem şeyhin hem de müritlerinin ırz ve edep ehli adamlar olduğu yani iffetli ve vakar sahibi kimseler olduğunun anlaşıldığı kaydedilmiştir. Ardından bunların istekleri gereğince orduya katılmalarına müsaade edilmesi ve kendilerine daha önce örneği bulunduğu üzere yollarda ihtiyaçlarını karşılamak için tayinat verilmesi ordu müşiri paşa hazretlerine bildirilmiştir.³⁸⁹ Burada şeyh ve müritleri hakkında bir tahkikat yapıldığı anlaşıyor ki bu denli kalabalık bir taraftar topluluğuyla olası bir isyan ya da uygunsuz bir durumdan çekinildiği anlaşılmaktadır.

Bağdat'ta bulunan Kadiri Tarikatı Şeyhi Mehmet Salih Efendi de topladığı askerlerle orduya katılmış ve bu hizmetine karşılık kendilerine maaş verilerek orduda istihdamlarının sağlanması yönünde bir tezkire yazılmıştır. Tezkireye verilen cevaptan şeyh ve mahiyetinin 250 kişi süvari ve 500 kişi tüfekçi olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerine maaş verilerek orduda istihdamları

yanında ne kadar asker bulundurduğu ve dahi mühimmat ve cephanesinin durumunun mahiyetinin öğrenilmesi için kendisiyle irtibat kurulması emredilmiştir. Bk. ATASE, Osmanlı – Rus Harbi (Kırım Harbi)- (110-9-1-1), Kutu No. 8, Gömlek No. 4, Sıra No. 24, (01-09-1853).

³⁸⁶ BOA, İ. DH., No. 331, Gömlek No. 21590, (H-15-02-1272/M-27-10-1855).

³⁸⁷ BOA, C. HR., No. 110, Gömlek No. 5454, (H-29-01-1270/M-01-11-1853).

³⁸⁸ BOA, A.MKT. MHM., No. 78, Gömlek No. 39, (H-20-02-1272/M-01-11-1855).

³⁸⁹ BOA, İrade Dahiliye [İ. DH.], No.296, Gömlek No. 18697, (H-28-07-1270/M-26-04-1854).

husususu ise Maliye Nezareti uhdesine bırakılmıştır.³⁹⁰ Burada ilginç olan sefere katılan şeyh ve taraftarlarının orduda daimi istihdam edilmesidir ki bu şeyhler ve dervişlerin ordu içerisinde bir hayli yer buldukları³⁹¹ anlamına gelmektedir.³⁹² Başka bir kayda göre de Cezayir-i Garp ahalisinden olup gaza ve cihat ilanını takiben Dersaadet'e gelmiş olan Şeyh Muhammed Ebu Maze, bu mahalden Çerkezistan'a gideceğinden kendisine "altı bin gurus" atıye verilerek yol masrafinın Maliye nezaretinden ödenmesi emredilmektedir.³⁹³ Şeyhin hem sefer masraflarının karşılanması hem de atıye ile taltif edilmesinden meşâyihin seferlere katılmasına büyük ehemmiyet verildiği söylenebilir. Başka bir olaya göre de orduya giden askerlerle beraber cansiperane bir şekilde çarpışarak geri dönen Mekke ahalisinden Şeyh Mehmet Efendi'nin istihdam konusunda yardım talep ettiği anlaşılmıştır.³⁹⁴ Görüldüğü gibi meşâyihin seferlere katılması, orduya destek olması savaş sonrasında bir takım maddi imkânlarla kavuşmalarında da etkili olmaktadır. Benzer şekilde Dağıstan muhacirlerinden olup Kırım Harbi'nde orduya katılan Şeyh Resül ve Şeyh Baba'ya aile ve vatanlarını terk ederek orduya gelip yararlılık gösterdiklerinden ötürü yardım ve ihsanlarda bulunulmuştur. Buna göre Şeyh Resül'e 500 ve Şeyh Baba'ya 200 kuruş toplamda 700 kuruşun eskiden olduğu gibi hazineден verilmesi hususunda Serasker paşaya gereğinin yapılması emrolunmuştur.³⁹⁵

Bunlardan başka sûfler katıldıkları seferlerde yaralanma, şehit olma ve maddi kayıplar gibi durumlara maruz kalabilmekteydi. Mesela, Kadiri Tarikatı'ndan Şeyh Ali Efendi farz-ı cihada katılım göstererek iki müridini şehit vermiş ve iki baş hayvanı telef olmuştur. Ancak devlet daha önce seferlere katılan şeyh ve dervişlere gösterdiği cömertliği Şeyh Ali Efendi'ye de göstermiştir. Hayvanların bahası adına kendisine 1000 kuruş verilmesi uygun görülerek gereğinin yapılması maliye nezaretine emredilmiştir.³⁹⁶ Yine Kırım Savaşı için belli miktar asker tedarik ederek Anadolu Ordusu'na gelmiş olan Şeyh Muhammedü'l-Halidü'l-İmadî Efendi'nin yol masrafına yardımcı olmak için senetle mal sandığından verilmiş olan 5000 kuruşun reddi teklif edilmiştir. Ancak devlet yönetimi meşâyihin kritik savaş zamanında asker toplamak hususundaki önemli

³⁹⁰ BOA, A.MKT. MHM., No. 59, Gömlek No. 03, (H-25-11-1270/M-19-08-1854).

³⁹¹ Aşçı Dede'nin aktardığına göre Hoca Sıddık Efendi de şeyhiyle birlikte Rusya seferine katılmıştır: "Bir gün muharebeye giderdik. Hazret-i Mürşid-i A'zam efendimize manevi zuhur eden halat eseri olarak bizzat kendisini düşman askeri içine atıp yalın kılıç elinde etrafına Esedullah-veş Zülfikar ile saldırdığı ve o demde asker-i İslam bozulup geriye firar ve ric'at etmekte olduğu ve müşarüniyleh efendimizin etrafını küffar sarmaya başladığını görünce ben hemen esbimi bir dehşetle Allah Allah diyerek sürmekle beraber hikmet-i Rabbani küffar, etrafından çekilip efendimiz hazretlerini asakirin bozulup firar ve ric'at eylediğini haberdar edip bir takrib oradan çıkarıp zaruri avdete mecbur ettim. Ve o esnada efendimiz hazretlerinin süvar olduğu esb yaralanıp kalmış olmasıyla derhal kendi esbimi efendimize verip ben piyade olarak ve yanlarında koşarak öylece ordugaha ric'at ve avdet eyledik." Bk. Aşçı Dede, c. 1/ s. 420.

³⁹² "...bunlara emsal misüllü iktiza eden maaş tahsisıyla Ordu-yı Hümâyûn'da istihdamı zımında..." Bk. BOA, A.MKT. MHM., No. 59, Gömlek No. 03, (H-25-11-1270/M-19-08-1854).

³⁹³ BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi [HR. MKT.], No. 84, Gömlek No. 31, (H-29-11-1270/M-23-08-1854).

³⁹⁴ "Ordu-yı Hümâyûna gidüp bu kere avdet etmiş olan Mekke ahalisinden Şeyh Mehmed Efendi'nin istihdamı şamil takdim eylediği mezkûre..." Bk. BOA, A.MKT. NZD., No. 121, Gömlek No. 9, (H-22-02-1271/M-14-11-1854).

³⁹⁵ BOA, A.MKT. MHM., No. 107, Gömlek No. 63, (H-27-06-1273/M-22-02-1857).

³⁹⁶ BOA, İrade Meclis-i Vala [İ. MVL.], No. 332, Gömlek No. 14239, (H-04-09-1271/M-21-05-1855).

katkılarını düşünerek olmalı ki şeyhin haksızlığa uğradığı düşünerek gereken meblağın geri alınmamak üzere maaş olarak kendisine verilmesi yolunu seçmiştir.³⁹⁷

Savaşa bizzat katılanlar kadar geride askeri dairelerde ya da lojistik destek kısımlarında çalışan sufiler de birtakım vesilelerle taltif edilmekteydi. Mesela Aşçı Dede, Hasankale önlerine kadar gelerek Erzurum'u tehdit eden Rusların 30 Mart 1856'da yapılan Paris Muahedesi'yle savaş öncesi doğu sınırına çekildiğini, kendisinin daha Erzurum'a gelmeden barış anlaşması yapılmış olmasına rağmen İstanbul'dan gelen berathlı madalyalardan birisinin Müşir Paşa tarafından ona verildiğini kaydetmiştir. Yine onun ifadesiyle; bu taltife layık görülmesinde, savaşın neticesini bilmemesine rağmen bölgede göreve gitmiş olması etkili olmuştur.³⁹⁸

Şeyhlerin, orduya katılarak gösterdikleri fedakarlıkların birtakım suçlardan affedilmelerinde etkili olduğu da görülmektedir. Mesela; Şeyh Gurma ile birlikte Trabzon'da iken kaçarak Trablus'a gidip ve "ilan olunan af-ı umumi ve icra kılınan teminat üzerine" orduya sığınan Şeyh Mermuri ve Şeyh Ahmed Meşluh isimli kimselerin affedilmesi hususuna dair Trablusgarp valisi Paşaya bir tahrirat gönderilmiştir. Bunun üzerine toplanan meclisten çıkan karara göre, şeyhlerin "firar etmiş takımdan olarak ve bu cihetle neşr olunan affı umumiden müstesna kılınarak oradan ihraç olunmak lazım gelir ise de..." harp esnasında "hüsnü hıdmet ve sadakat ibraz etmiş" olmalarından dolayı ilan edilen aftan müstesna tutulmayarak af ve azat edilmeleri emredilmiştir.³⁹⁹ Görüldüğü üzere şeyhler, firari durumda olmalarına rağmen ağır cezalar almak yerine sefere katıldıkları ve orduya destek oldukları için affedilmişlerdir.

3.4.4. 1877 – 1878 Osmanlı-rus harbinde muharip bir güç unsuru olarak sûfîler

Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Rusya, emellerinden vazgeçmeyerek tekrardan harekete geçmiştir. Balkanlarda yaşayan Hristiyan ahaliyi kışkırtarak ve isyanlar çıkmasını teşvik ederek Osmanlı Devleti'nde bir iç karışıklığa sebep olmuştur. Rusya; Türkleri Avrupa'dan çıkarmak, Hristiyanları Türklerden kurtarmak, İstanbul'u ele geçirmek gibi amaçlarla 1887'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.⁴⁰⁰ Kırım Savaşı'nı dönemin şartlarında Avrupalı ülkelerin desteğiyle geçiştiren Osmanlı Devleti bu kez aynı desteği görememiştir. Devlet, üst üste girdiği savaşlar ve Balkanlarda çıkan isyanlar neticesiyle içerde de sıkıntılı bir durumdaydı. İşte böylesi bir atmosferde toplumun her kesiminin desteğine ihtiyaç olduğu ortadaydı. Bu kesimlerden birisi de daha önceki dönemlerde olduğu gibi sûfî önderler tekke şeyhleriydi. Mesela; Dağıstan'da Şeyh Şamil'in dostlarından ve hemşerilerinden olan Abdurrahman'ın davetine icabet edenler silahlarıyla Osmanlı ile Rusya arasında ortaya çıkacak herhangi bir savaşta şan ile ölmek veya şan ile yaşamak adına Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklarına dair gizli toplantılar düzenlemekte ve yeminler etmekteydiler. Öyle ki Rusya'nın Dağıstan valisi bu toplantıları fark etmek suretiyle bu adamlardan 200 kadarını tutuklamış ve Grozna zabıtası da

³⁹⁷ BOA, A.MKT. NZD., No. 1204, Gömlek No. 100, (H-28-12-1292/M-25-01-1876).

³⁹⁸ Aşçı Dede, c.1/ s. XXVI.

³⁹⁹ BOA, İrade Meclis-i Mahsus [İ. MMS.], No. 7, Gömlek No. 277, (H-12-09-1272/M-17-05-1856).

⁴⁰⁰ Yunus Tuna, "Osmanlı – Rus Savaşı", Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi c. 1/2 (Temmuz 2019), s. 3-4.

Çeçenlerin elindeki silahları toplamak için harekete geçerek çeşitli evlerde savaş araç-gereçleri ve iki top bulmuştur. Bunların sahipleri ise bu mühimmatın daha evvelden kendilerine hediye olarak verildiğini beyan etmek suretiyle zabıtalara karşı çıkararak kendilerini aklamaya çalışsalar da bu olaylarda dört zabıta telef olmuş ve pek çok kişi dağlara kaçarak ellerine geçen Rusları katletmiştir.⁴⁰¹ Görüldüğü üzere Osmanlı Rus savaş hattında bulunan şeyhler ve taraftarları kendi aralarında gizli bir şekilde toplanarak savaş konusunda Osmanlı'nın yanında yer almak üzerine ahitleşmekte ve muhtemelen devlete ne gibi yardımlar sağlanabileceği hususunda kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunmaktaydılar. Bu olay, Rusya baskısı altında bulunan Kafkas halkları nezdinde Osmanlı devletine biçilen önemi göstermesi bakımından da önemlidir. Öyle ki bölgenin dışında yaşayan özellikle bölge ile bağı bulunan kimi meşâyihle savaşa katılmak ve katkı sunmak için hareket halindeydi. Bunlardan birisi olan Şeyh Şamil Efendi'nin oğlu Gazi Muhammet Şemuil Efendi, Bursa'da yaşayan Dağıstan muhacirlerinden Gazi Hacı Mehmed Efendi ve yanlarında bulunan arkadaşları savaşa katılmak gayesiyle Dersaadet'e gideceklerini bildirilmişlerdi.⁴⁰² Ardından Gazi Muhammet Bey'e Feriklik rütbesi verilerek kendisinin beş yüz elli süvari ve piyade Çerkes askerleriyle Erzurum'a gideceği belgelere yansımıştır.⁴⁰³ Ayrıca Trabzon'daki Cemil Paşa'nın Batum'a gönderilip yerine emekli mirliva Hüsrev Paşa'nın tayin edildiği, Adana'dan dördüncü ordu için tertiplenen hayvanların beşinci ordu süvari alayına verileceği, Adana'dan topçu ve süvariye kullanışlı hayvan verileceği bildirilmiştir. Divan-ı harpte bulunmak üzere, dördüncü orduya Dersaadet'ten bir ferik ile ümera gönderilinceye kadar gerekli araştırmanın yapılması istenerek, Trabzon'dan geçecek süvarilere nizamiye askerleri gibi tayinat verilerek masraflarının karşılanması ve Samsun'daki hayvanların naklettirilmesi Bahriye nezaretine emredilmiştir.⁴⁰⁴ Tüm bunlardan başka Kadiri Tarikatı'nın önde gelenlerinden Hacı Kak Ahmet El-Şeyh, müritlerinden oluşan bir gönüllüler ordusunu halefi olan Şeyh Said'in komutasında cihat etmek için Kafkasya'ya göndermiştir.⁴⁰⁵

Meşâyihden Şeyh Abdullah Efendi de devlete, Kürt aşiretlerden çok miktarda adam toplayacağını bildirerek onları Van'dan Beyazıt'a götürme taahhüdünde bulunmuştur.⁴⁰⁶ Farklı bir kaynağa göre Şeyh Abdullah Van ve Muş bölgelerinden elli bin kişilik aşiret kuvvetleri toplayacağına dair söz vermiştir. Aktarılan bilgiye göre ise Van Tümeni'nde yer alan Şeyh Abdullah, Şeyh Hamza ve Şeyh Ahmet toplam elli sekiz bin kadar yaya ve atlı asker toplayıp savunmayı sağlayacaklarına dair söz vermişlerdir.⁴⁰⁷ Başka bir hadiseye göre, Hakkârî

⁴⁰¹ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi [HR. SYS.], No. 1363, Gömlek No. 48 (H-02-06-1293/M-25-06-1876).

⁴⁰² ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 2, Sayı No. 146, (12-05-1877).

⁴⁰³ Şeyh Şamil Efendizâde Ferik Gazi Muhammet Şemuil Paşa'nın iki yüz sekseni süvari ve geri kalan kısmı piyade olarak beş yüz elli kişilik askeri ile Dersaadet'ten Trabzon'a hareket ettiği; Sinop, Samsun, Ünye ve İnebolu'da bulunan süvari askeri ve zaptiye erlerinin de Trabzon'a nakilleri için Mevrid-i Nusret vapurunun tahsis edilmiştir. Bk. ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 163, (29-05-1877).

⁴⁰⁴ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 188, (09-06-1877).

⁴⁰⁵ M. E. Zeki Bey, Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (İsveç: Apec Yayınları, 1998), s. 300.

⁴⁰⁶ Arif, Başımıza Gelenler, s. 50.

⁴⁰⁷ Şadi Sükan, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985), c. 2/ s. 41-54.

dahilindeki Nehri kasabasında bulunan Şeyh Tahazade Abdullah Efendi'nin⁴⁰⁸ elli bine yakın toplamış olduğu askerlerin Rusya üzerine sevk edilmesi emredilmektedir.⁴⁰⁹ Seryaver Mehmet Paşa'dan gelen telgrafta da Erzurum'un durumunun tehlikede olduğu bildirildikten sonra, Dersaadet'ten 10 tabur asker ile Sivas ve Samsun'dan 4 alay süvari sevk edildiği, Çerkez süvarilerinin acilen sevkini her yere bildirildiği, şeyh Abdullah Efendi'nin de toplayacağı askerlerle oraya gitmesinin emredildiği ve kendisine 1.500.000 kuruş gönderildiği gibi 3.000.000 kuruş daha gönderileceği kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Görüldüğü gibi devlet bölgede önemli bir sûfî aileden Nehri Şeyhlerinden olan Abdullah Efendi'nin aşiretler üzerindeki nüfuzundan yararlanarak toplanacak olan kuvvetlerle Erzurum gibi büyük bir vilayeti savunmaya çalışmaktadır. Yine aynı konuda farklı bir belgeye göre, Şeyh Abdullah Efendi'nin savaş için 2000 kadar asker topladığı ve bu hal üzere Van'a doğru hareket edeceği ve dahi yol üzerinde de kendisine 5-6 bin kişi daha katılacağı bildirilmektedir.⁴¹¹ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere bu dönemde askeri bakımdan zor durumda bulunan devlet için bölgede aşiretler üzerinde saygın ve güçlü bir konumda bulunan sûfilerden, şeyhlerden yararlanmak bir mecburiyete dönüşmüştür.

Bu savaş döneminde Şeyh Abdullah'ın bölgede bir hayli aktif olduğu görülmektedir. Şeyh Abdullah ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere asker toplamak için Şemdinan'a gitmiş topladığı Askerler ile beraber Van'a geçmiştir.⁴¹² Şeyh Abdullah Efendi topladığı askerlerin Van güzergâhından Bayezid'e gideceklerine dair attığı tüm adımları yazdığı tahrirat ile merkeze bildirmiştir.⁴¹³ Görüleceği üzere Abdullah Efendi her hareketini bizzat devlete bildirmekte ve devletten habersiz iş görmemektedir.

Bir başka kayıt da ise Şeyh Abdullah Efendi'nin topladığı askerin ihtiyaçları hususu ele alınmaktadır. Şöyle ki şeyhin toplayacağı askerlerin Van'a varıncaya kadar altı bin ere ulaşacağı ve bu erlerin pek çok şeye ihtiyaç duyacaklarından akçe, erzak ve bineklerinin tedarik edilmesi istenmektedir. Bunun üzerine cevap olarak; mümkün raddede ikmaline bakılır, şimdilik Erlerin ne kadara balığ olacağı bilinmese de tahminen gelecek olanlardan ellerinde mevcut ve muvafık olmayanlara verilmek üzere küçük çaplı Şişhane tüfeklerinden 10-15 bin kadarına lüzum görüldüğü belirtilmiştir. Merkezi ordunun mevcuduna göre şimdilik cephaneden 2000 adet tüfek gönderildiği bildirilmektedir. Ordu Van'a gelindiğinde orada ikamet edilmemiştir. Gerekli erzakın eksik olanları taburlara mümkün mertebe ikmali ve oradan topçu ve süvari birlikleri için 109 baş hayvan verilmiştir. Sonrasında bir an ve bir dakika bile beklenip

⁴⁰⁸ Tahazade Şeyh Abdullah aslında Şeyh Ubeydullah'tır. Kendisi; Şemdinan havalisinde Nehri beldesinde yaşayan Seydan ailesinden Seyit Taha b. Ahmet Şehabeddin'dir. O, 1247 (M.1831) yılında Mevlana Halid'in halefiydi. (1877-78) yıllarında çıkan Osmanlı-Rus savaşında Erzurum cephesine giderek Osmanlıların yanında savaşa katıldı. Daha sonra Kürdistan'ın özerk yapıya kavuşması için isteklerde bulundu. Ancak bu isteği Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi. Bundan dolayı 1880 yılında büyük bir isyan başlattı. Bk. M. Emin Zeki Bey, Kürd ve Kürdistan Ünlüleri, s. 381.

⁴⁰⁹ ATASE, Osmanlı – Rus Harbi (1877 – 1878) – (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 48, (26-04-1877).

⁴¹⁰ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 5, Sayı No. 97, (03-05-1877).

⁴¹¹ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 24, (04-05-1877).

⁴¹² ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 25, (06-05-1877).

⁴¹³ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 26, (06-05-1877).

rahatlamadan hemen yola revan olunduğu, toplanan bir taburun önden yollandığı ve arkasından da diğer taburların hayvan tedarikiyle gelip onlara ulaşacakları belirtilmiştir. Ertesi gün de üçüncü taburun topçu ve süvari birliklerinin refakatiyle Bargiri'ye varıp oradan da asker toplayarak Bayezid'e doğru yola koyuldukları ve hala ihtiyaçlarının bulunduğu cephane, elbise ve çadır gibi malzemelerin seri olarak gönderilmesinin istendiği bildirilmiştir. Bunun üzerine derhal kendilerine gönderilmek üzere akçe, erzak ve beygir tedarik edilmesi emredildiği görülmektedir.⁴¹⁴ Bu belgeye bakıldığında devletin, ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü malzemenin hemen tedarikini sağlamakta olduğu eğer elinde bulunmuyor ise şimdilik elinde olanı gönderip geri kalanını tedarik ettirdikten sonra yollayacağı çıkarımı yapılabilir. Anlaşılabileceği üzere ordunun en çok hayvan ve silaha ihtiyacı vardır.

Aynı hususta bir başka kayıta ise Van fırkasının tertibatının, üç redif ve üç nizamiye taburu ile Şeyh Abdullah Efendi'nin askerlerinden ibaret olduğu ve bunun da Bayezid'de bulunan Rus fırkasının Van tarafı üzerine harekât düzenlemeye gücünün yetmeyeceği bildirilmiştir.⁴¹⁵ Bu belgeye bakıldığında ise Rus ordusunun, Osmanlı ordusu karşısındaki üstünlüğü açıkça görülmektedir. Yine Şeyh Abdullah'ın 50.000, Siirtli Şeyh Hamza ile Musullu Şeyh Mehmet'in 4-5 bin piyade ve süvari gönüllü askerler toplama ve Muradiye Kalesi'ne 1200 Van Kalesi'ne 2400 ton zahire depolama sözü verdikleri kaydedilmiştir.⁴¹⁶

Tüm bu misallerden başka Hakkari'de Nakşi Halidiyye tarikatı büyüklerinden Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah Efendi'nin piyade ve süvari olarak 50.000 asker ile orduya katılacağı haberi yayılmıştır. Ancak sadece 2000 kişilik bir süvari birliği ile Beyazıt ordusuna katılabilmektedir. Kürt aşiretleri ile birlikte orduya zahire ve eşya da getirmiştir. Faik paşa kendisinden asker toplamaya devam etmesini istese de şeyhin bu konuda işleri çok ağırdan aldığı göze çarpmaktadır. O kadar ki şeyh, asker toplamaya başlamadan barış sağlanmıştır. Şeyh Efendi, oğlunun İran'da bir yer edindiğini ve tekkeyi oraya taşıdığını ayrıca oğlunun maaşa bağlandığını söyleyerek gereken yapılmaz ise kendisinin de gideceğini belirterek bu durumu açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁴¹⁷

Yine bir Nakşî Şeyhi olan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi (1813-1894) de savaş esnasında seksen atlı müridiyle birlikte Trabzon üzerinden Kars'a giderek savaşa fiilen katılmıştır. Bu askerlerin masraflarını da kendisi karşılamıştır. Onun savaşa katılması askere manen moral ve motivasyon kaynağı da olmuştur. Ardından Batum Cephesi'ne giderek bizzat muharip bir asker olarak düşmana kurşun sıkış ve mücadele etmiştir.⁴¹⁸ Onun bu hareketi yıllarca kalemiyle sürdürdüğü mücadelenin yanında silahıyla da mücadele verdiğini göstermesi bakımından mühim bir örnektir. Nakşibendiye'den Şeyh Hacı Fehmi Efendi de muhip ve müritlerinden 70-80

⁴¹⁴ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 27, (09-05-1877).

⁴¹⁵ ATASE, (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 118, (11-05-1877).

⁴¹⁶ Sükan, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. 2/ s. 64.

⁴¹⁷ Arif, Başımıza Gelenler, s. 132-559.

⁴¹⁸ İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyum Bildirileri, haz. Necdet Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), s. 32.

kadar süvari ile Erzincan'a gelip orduya katılmıştır. Ordunun öncülük ve karakolluk işlerine katkıda bulunmuştur.⁴¹⁹ Irak'taki Biyare Tekkesi, Dağıstan'daki Yukarı Yerağlı Medresesi, İstanbul'daki Gümüşhanevi Dergâhı, Hakkâri'deki Nehri Tekkesi'ne kadar pek çok Nakşibendi-Halidi Tekkesi bu savaşta çok sayıda silahlı mensubuyla orduya destek olmuştur. Nitekim Şeyh Hamza Serdilî ve Şeyh Muhammed Musilî de 1500 kişilik Kürt süvari birliği oluşturarak Van ordusunda Faik Paşa'nın komutasında yer almak sureyile savaşa katılmışlardır.⁴²⁰ Bingöl'deki Halidi Şeyhlerinden Şeyh Ahmed El-Çanî de altmışlı yaşlarında oğlu Şeyh Mahmut, halifesi Molla Arif Sevkarî, müritleri ve topladığı gönüllülerle birlikte 1877 yılında bu savaşa katılmıştır. Molla Arif çevre aşiretlere mektuplar yazarak onları savaşa davet etmiştir. Bingöl Şeyhlerinden Şeyh Mahmut Melekanî ise Diyarbakır Şeyhlerinden Emir Said Bey, Seyyid Sıbğatullah Arvasî'nin halifelerinden Molla Halid-i Orekî bu çağrılar ile orduya bizzat katılıp savaşmışlardır. Şeyh Celaleddin ile Molla Halid-i Orekî Doğu beyazıt taraflarında savaşta şehit olmuş, Şeyh Ahmet Efendi'nin oğlu Şeyh Halid ise bu savaşta yaralanmıştır.⁴²¹ Savaş esnasında hasta olan Bingöl Halidi Şeyhi Abdullah Melekanî Efendi sonraki tarikat postnişini olan Şeyh Mahmut Efendi'yi müritleriyle beraber 1877'de yine savaşa göndermiş onlar da Kars Cephesi'ne giderek savaşa katılmışlardır.⁴²²

Diğer taraftan çok sayıda şeyh ve dervişin seferlere katılması, ordu içerisinde yer almasının zaman zaman birtakım suçlara karışmalarına yol açtığı da yine arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mesela Şeyh Musa b. İbrahim, Ali b. Bekir, Ahmet b. Osman, Ali b. İsmail, Ziya b. İsmail'in karıştıkları "hizip cerh ve gasp" suçlarından dolayı Ceza Kanunnamesi'nin 198. maddesine göre üçer yıl müddetle kürek cezasına bundan başka aynı kanunnamenin 46. maddesi gereğince de "tevkiflerinden itibaren birer sene prangabend" cezasına çarptırılmalarına karar verilmiştir.⁴²³

Yukarıda verilen tüm bu bilgilerden anlaşılacağı üzere öteden beri Osmanlı Devleti'ne savaşlarda gerek muharip ve lojistik gerekse de manevi motivasyon şeklinde yardımı görülen sûfîlerin, 93 Harbi'nde de devletin yanında orduya katıldıkları ve destek oldukları görülmektedir. Aynı dönemde Rusya kadar yer yer İran ile yaşanan gerginliklerde de meşâyihin insiyatif aldığı ve yöneticileri Şii İran ve faaliyetleri konusunda uyardıkları anlaşılmaktadır. Mesela Şeyh Abdullah Efendi'nin Van Vilayeti, Erciş kazası halkına hitaben yazdığı bir mektubun tercümesinden bu durum açıkça görülebilmektedir. Şeyh Abdullah Efendi, Şii İran'ın Müslümanlar üzerindeki tazyikinin "hiçbir zaman görülmemiş ve işitilmemiş" boyutta olduğundan bahsetmektedir. O bu nedenle "cümle İslam'a vacip ve farzdır ki gayret ederek

⁴¹⁹ Arif, Başımıza Gelenler, s. 191.

⁴²⁰ Mehmet Ş. Ayış, "Bingöl Halidi Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar", Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi c. 5/1 (Güz 2018), s. 32.

⁴²¹ Ayış, "Bingöl Halidi Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar", s. 35.

⁴²² Ayış, "Bingöl Halidi Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar", s. 34.

⁴²³ BOA, İ.As. No. 84, Gömlek No.46, (H-26-05-1327/M-15-06-1909).

*İslamiyet'i elden bırakmayıp bahar için cihat tedarikini görüp Mart ahirine hazır olmak üzere çalışmak lazımdır..." kanaatindedir.*⁴²⁴

3.5. Osmanlı Ordusu'nda Lojistik Destek Unsuru Olarak Sûfler

*Sûfler, ötenden beri Osmanlı Ordusu için fiili ve manevi yardımın yanında lojistik yardımlarda da bulunmuşlardır.*⁴²⁵ *Bu yardımları devletin kuruluşundan bu yana yapmakta oldukları gibi 19. yüzyılda da devam ettirmişlerdir. Bu yardımlar; Mısır meselesi, Kırım Savaşı, 93 Harbi gibi çeşitli savaşlar ve seferler takip edildiğinde açıkça görülebilmektedir. Ordu için savaş esnasında askeri mühimmatın bir yerden diğer bir yere taşınması çok önemli olduğundan yük hayvanı temini başlıca sorundu. Deve kadar bu bağlamda at, katır, beygir gibi hayvanların temini de önemlidir. Bu konuda pek çok şeyhin devlete yardımcı olduğu görülmüştür. Mesela; Şeyh Rakit ve Muhammed Osman ordunun ihtiyacı üzerine deve getirmeyi taahhüt etmişlerdir. Devlet onların bu katkısını unutmamış kendilerine elbise olarak verilmek üzere bir adet kontoş samur kürk, bir adet karsak kürk, bir tonluk şal ihsan etmiştir. Samur kürkün müteveffa İbrahim Paşa'nın hazinesinden verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu ihsanlar hesap ettirilerek toplamda 275 kuruş olduğu belirtilerek bu meblağın baş muhasebeden karşılanması emrolunmuştur.*⁴²⁶ *Görüldüğü üzere devlet, silah, cephane ve erzak taşınmasında kullanılmak üzere yük hayvanı temin eden şeyhleri taltif ederek hediyelerle ödüllendirmiştir.*

*Benzer bir olayda da yine ordunun ihtiyacı olan subaşı ile yük hayvanı olarak deve getiren Şeyh Yakup'a huzurda iki adet kürk hediye edilmiştir. Bu iki adet samur kontoş kürkün bahaları baş muhasebeye kayıt ettirilerek gerekli olan akçelerin devlet hazinesinden karşılanmasına dair emir verilmiştir. Bu kürklerin fiyatları ise baş muhasebe tarafından hesap edilerek toplamda 450 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.*⁴²⁷ *Bu belgeye bakıldığında Şeyh, orduya binek olarak deve getirmek suretiyle yardımcı olmuş, kendisi bunun karşılığında kürklerle taltif ve teşvik edilmiştir. Aynı konuda bir arzuhale göre: Ordu için bundan önce de olduğu üzere Şeyh Hızır'ın yardımıyla kiralanan 1042 gem devenin her biri 40 kuruştan lazım gelen 41.680 kuruşun eskiden hesap olarak verilen 10.000 kuruştan başka gereğini yapmakta kusur olunan 31.680 kuruşun 680 kuruşunun da verilmiş olduğu bilinmektedir. Kayıt olunan bu meblağın geri*

⁴²⁴ BOA, [Y.A..HUS.] No.167, Gömlek No. 42, (H-20-05-1298/M-20- 04-1881); I. Dünya Savaşı'nda Mevlevîler, Mevlevî taburları kurmak suretiyle gönüllü olarak bu taburlara iştirak etmişler bizzat savaşa katılmışlardır. Mesela bu sürecin nasıl başladığı bir kayıta şöyle izah edilmiştir: "Vuku bulan teşebbüs üzerine tarikatı âli meşâyih ve mensubunun taraflarından teşkilat ibtidar kılınan gönüllü taburunu katılmak arzusunda bulunan yedlerinde vesika olan erbaâb-ı esnan (askerlik çağına gelmiş) hakkında kayıt muamelesi icra edilüp edilmemesi hususuna dair tereddüt hasıl olduğuna ne yolda ifayı muamele edilmesinin işarı zımında iş bu mezkûreyi daiyanemizin Harbiye Nezareti celilesine irsali..." Bk. MA., M. Msh.d., No. 1737, Evrak Oda No. 78 , Sayfa No. 15, (T.t.: 18 S 1333/5 Ocak 1915).

⁴²⁵ Misal vermek gerekirse tarihi biraz eski olsa da Nakşi Şeyhi Mustafa Efendi, Gelibolu'da rayiç bedeli yerine XVIII. yüzyılın bilhassa ikinci yarısında artan savaşlar dolayısıyla ortaya çıkması muhtemel sıkıntıların ve İstanbul ile ordu ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla sık sık başvurulanan mirî mübâyaa yöntemiyle zahire alımı hususunda halk ile devlet arasında köprü vazifesi görmüştür. BOA. C..ML. No. 152, Gömlek No. 6412, (H-17-12-1169/M-12-09-1756). Miri Mübâyaa hakkında bk. Evren Gökçe, "Kemer-Edremit (Burhaniye) Kazası ve Osmanlı Devleti'nin Zahire İşesine Katkısı", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi c. 5/3 (Aralık 2018), s. 121-122.

⁴²⁶ BOA, C.. DH., No. 62, Gömlek No. 3079, (H-17-03-1215/M-08-08-1800).

⁴²⁷ BOA, C.. ML., No. 48, Gömlek No. 2245, (H-05-05-1215/M-24-09-1800).

kalanının verilmesi emrolunmaktadır.⁴²⁸ Görüleceği üzere Şeyh Hızır ordunun ihtiyacı için 1042 tane deve temin ederek orduya çok stratejik bir katkıda bulunmuştur. Devlet memurlarının yerel dengeleri bilen, toplumu tanıyan ve onlar üzerinde saygın ve güçlü bir nüfuza sahip olan şeyhler ve müritleri maharetiyle bu tür lojistik kaynaklara erişebildikleri söylenebilir.

Farklı bir hadiseye göre Borlu kazasıyla Şeyhlü köyünün “hassa-i mucibeleri olan” beygirlerden başka bir de beygir pahası olarak Şeyh Abdulhalim Efendi, oğlu Nasuh Efendi ile 5000 kuruş göndermiştir. Bunun tahriratı padişaha iletdikten sonra kendilerine bu desteklerinden dolayı takdirler iletilerek meydana gelen olayda vatan ve milletin yardımına koşmalarına karşılık memnuniyet belirtileri gösterilmektedir. Buna ek olarak Padişah tarafından devletin hazinesinden gereken meblağın kendilerine ödenmesi hususunda emir verilmiştir.⁴²⁹ Bakıldığında Şeyh, oğlunu da yanına alarak orduya hem beygir desteğinde bulunmakta hem de bahasını yollamaktadır. Buna karşılık da devlet kendisini takdir edip ödüllendirmektedir.

Bunlardan başka orduya para yardımında bulunan şeyhler de olmuştur. Mesela Şeyh Abdulhalim Efendi Muharebe-i sabıka (Kırım Savaşı) masrafına yardım olmak adına bizzat kendisi 450 lira ve bazı dostlarından dahi 30.000 kuruş toplamıştır. Yaradılışında bulunan gayret ve hamiyeti gereği bizzat kendisinin getirdiği nakdi yardım sonucu kendisinden oldukça hoşnut olunmuş ve bu meblağ kabul edilerek hazineye teslim edilmiştir.⁴³⁰ Şeyh Abdulhalim ordu için para toplamakla kalmamış, arkadaşlarını dahi bu işe dahil etmek suretiyle yardımın miktarını artırmak için çaba ve gayret göstermiştir. Başka bir belgeye göre; Osmanlı – Rus Harbi: Java muteberan ahali-i daiyan-ı kiramından El-Hac Mehmet Sait Efendi Şeyh Abdulkadir Efendi’nin Rus meselesinde yaptığı nakdi yardım ve gayretlerinden dolayı kendisine teveccühte bulunulmuştur.⁴³¹ Başka bir belgede ise şu bilgiler yer almaktadır: Borlu Hanedanından Şeyh Abdulhalim Efendi de Kırım Savaşı’nın masrafları için nakdi yardımlarda bulunmuştur.⁴³² Görüleceği üzere savaşa katılmasa da gerek nakdi anlamda gerekse asker toplama konusunda devlete yardımda bulunan şeyhler de vardır.

Ordu için para toplanması işi gönüllü yapılabildiği gibi bu işe bizzat devletin ön ayak olduğu durumlarda olmuştur. Devlet bilhassa savaşa fiilen katılamayan Dersaadet’teki Meşâyih’ten aralarında para toplamalarını istemiştir. Bu hususta bir kayda göre bizzat harbe iştirak edemeyen Meşâyih’in nakdi olarak yardımda bulunmaları için mecliste vuku bulan ihtarat üzere birinci defa olaraktan 2348 kuruş toplandıkları ve cemiyete teslim ettikleri görülmektedir. Ardından cemiyette yapılan paraların senet makbuzunun şeyh efendilere gönderilmesi istenmiştir.⁴³³ Burada devletin sûfîlerden öyle ya da böyle askeri konularda yararlanmayı

⁴²⁸ BOA, AE. SSLM III., No. 129, Gömlek No. 7863, (H-30-11-1216/M-03-04-1802).

⁴²⁹ BOA, A.MKT. MHM., No. 79, Gömlek No. 19, (H-02-03-1272/M-12-11-1855).

⁴³⁰ BOA, A.MKT. MHM., No.102, Gömlek No. 27, (H-21-03-1273/M-19-11-1856).

⁴³¹ BOA, HR. SYS., No. 1235, Gömlek No. 98, (H-27-02-1298/M-29-01-1881).

⁴³² BOA, A.MKT. MHM., No. 102, Gömlek No. 27, (H-21-03-1273/M-19-11-1856).

⁴³³ MA., M. Msh.d.,1737, Evrak Oda No. -, Sayfa No. 1, (T.t.: 21 Ş 1330/5 Ağustos 1912).

önemsemediği ortadadır. Şeyhlerin; fiilen savaşa katılmak, lojistik destekte bulunmak, asker toplamak, yük ya da binek hayvanı temin etmek ve sefere katılmayıp para yardımıyla bulunmak gibi çok değişik şekillerde orduya lojistik destek sağladıkları anlaşılmaktadır. Burada para yardımı yapanların isimlerinin kaydedilmesi hem zorlayıcı hem de teşvik edici bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Tüm bunlardan başka orduya lojistik destek konusunda sûfiler, gerektiği zaman tekke ve zaviyelerini barınma amaçlı hizmete açmaktan çekinmemişlerdir. Mesela; Silivrikapı civarında bulunan Bali Ağa Dergâhı şerifi postnişini Ömer Fahrettin Efendi tarafından yazılıp takdim olan arzuhalde anlaşıldığına göre dergâhın selamlık dairesinde asker ve polisler iskân ettirilmiş ancak dergâhın tamiri gerekince asker ve polislerin buradan çıkartılması gündeme gelmiştir.⁴³⁴ Benzer bir hadiseye göre de harbin başlangıcından itibaren şeyhlerce devlete yardım için verilen ve asker yetiştirilen zaviyelerin bazen askerden tahliye olunarak şeyhler tarafından o zaviyelerde vazife yerine getirildiği araştırılarak öğrenilmiş olduğundan bunların mahsusat ve muayyenatının şeyhlere ödenmesi hakkında padişah kararı çıkmıştır.⁴³⁵ Buradan tekke ve zaviyelerin savaş zamanlarında askeri amaçlarla kullanıldığı, askerlerin buralarda konakladığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadiseden zaviyelerin sadece ilim ve irfan yeri olmadığını, savaş zamanlarında ülkenin savunması ya da askeri seferlerin sağlanmasına katkı sunduğunu da göstermektedir.

Bu hususta çok önemli olan bir belgeye göre de meşâyih tarafından yardım amaçlı askere ikâmet etmeleri için verilen ve aynı zamanda harap olmuş, yanmış olan tekke ve zaviyelere dair üç tane cetvelin başkanlığa iade olunduğu belirtilmiştir.⁴³⁶ Söz konusu belgeden anlaşıldığına göre askerlerin barındığı zaviyeler genel olarak harap duruma gelene kadar kullanılmış ancak tamir ettirilememiştir. Muhtemelen savaş şartlarında buna fırsat ve maddi imkân bulunamamıştır. Şeyhler bu durumun düzeltilmesi için resmi mercilere müracaatta bulunmuşlardır.

Mesela; Şeyh Ahmed ve Selahaddin Ömer, Tekirdağ'da bulunan Kadirî Dergâhı şerifinde olan Osmanlı askerinin iskân ettirilmekte olduğu üzere bu dergâhın tamir olunmak adına boşaltılması hususunda yetkili mercilere bir arzuhal yazmışlardır. Şeyh efendiler araştırma yapılması durumunda bunun doğruluğunun ortaya çıkacağından da bahsetmişlerdir. Arz edildiği üzere içinde zikir icra edilmek şartıyla bina ve vakıf olunan bir dergâhta, ihtiyaç olduğu için yardım edilerek asker barındırıldığı ve bunun zikrullahı engel olduğunun savunulması üzerine gayri caiz olduğu görülerek o dakikada boşaltılıp tamir ettirilmek üzere Tekirdağ valiliğine emir verilmiştir.⁴³⁷ Burada savaşların, ülkenin içinde bulunduğu ağır şartların tekke ve

⁴³⁴ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 22, Sayfa No.35, (T.t.: 7 M 1337/13 Ekim 1918).

⁴³⁵ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 26, Sayfa No. 31, (T.t.: 12 M 1337/18 Ekim 1918).

⁴³⁶ MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 130, Sayfa No. 70, (T.t.: 11 RA 1337/15 Aralık 1919).

⁴³⁷ "Kadirîhane dergâhında olan asâkir-i Osmaniye'nin iskân ettirilmekte olduğu cihetle mezkûr dergâhın askerden ihracıyla keşfi mucibince muhtacı tamir bulunan minare vesairesinin tamiri hakkında" emir yazılmıştır. Bk. MA., M. Msh.d., No. 1739, Evrak Oda No. 3/379, Sayfa No. 5, (T.t.: 28 RA 1337/1 Ocak 1919).

zaviyeleri ve buralarda yürütülen dini, sosyal ve kültürel hizmetleri olumsuz etkilediği de görülmektedir. Yine benzer bir hadiseye göre de Eyüp'te yedinci ordu ikinci cephanesinin karargâhı olarak kendilerine verilen Bahariye Mevlevi dergâhının bina içerisinde bulunan ağırlıklar yüzünden yıkılma tehlikesi sebebiyle boşaltılması gerektiği anlaşılmış ve dergâhın tahliyesi hususunda harbiye nezaretine emir verilmiştir.⁴³⁸ Tekkenin askerlerce kullanılarak tahrip olmuş ve yıkılacak duruma gelmiş olması sebebiyle boşaltılma emri çıkmıştır.

Bunlardan başka orduya; işlerini kolaylaştırmada, askerlerin ihtiyaçlarını karşılamada hususunda yardımda bulunan ve bunun için ödüllendirilen şeyhler de olmuştur. Mesela; Kürdistan taraflarında bulunan Cizre Şeyhi olan Abdülfettah Efendi'nin o yerlerin ıslah edilmesi için gönderilen askerlerin levazımı hususunda yardım ve gayreti görülmektedir ve bu hizmetlerinden dolayı taltif edilerek Tekâlif-i miriden muaf tutulmasına dair padişah tarafından emir verilmiştir.⁴³⁹ Tam tersi bir durumda da savaşa hem bedenlen hem de lojistik destek unsurlarıyla katılan ancak ağır bedellerle karşılaşan sâfîler de olmuştur. Mesela, Tarikat-ı Kadiri Şeyhi Ali Efendi "İfa-yı fariza-yı cihad ederek" iki adamı şehit olmuştur ve yardım amacıyla getirdiği iki baş hayvanı da telef olduğundan devlete bu durumu aktarmıştır. Buna karşılık devlet ise daha önceden de olduğu gibi kendisine 1000 kuruş verilmesi kararlaştırmış, gereğinin yapılması maliye nezaretinden istenmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁸ MA., M. Msh.d., No. 1738, Evrak Oda No. 70, Sayfa No.12, (T.t.: 8 R 1337/ 11 Ocak 1919).

⁴³⁹ Ahmet Lütfi Efendi, c. 5 / s. 865 – 915.

⁴⁴⁰ BOA, İ.. MVL., No. 332, Gömlek No. 14239, (H-04-09-1271/M-21-05-1855).

SONUÇ

Osmanlı beyliğinin bir devlete dönüşmesi ile Osmanlı coğrafyasında yayılan tarikatların kurumsallaşma ve yaygınlaşma süreci aynı tarihsel süreçte gerçekleşmiştir. Devletin kuruluşunda, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gelişiminde; tarikatların ve derviş gruplarının büyük rolü olmuştur. Bu çalışmada görüldüğü üzere Osmanlı ordusunun yapılanmasında ve fetih politikalarının hayata geçirilmesinde sûfîlerle dervişler büyük sorumluluklar üstelenmiştir. Onların, kuruluş evresinde hem muharip bir güç hem manevi bir motivasyon aracı hem de lojistik bir destek unsuru olarak faaliyette oldukları görülmektedir. Diğer taraftan Bektaşilik Yeniçeri Ocağı ile iç içe geçmiştir. Bunun dışında farklı tarikatlardan şeyhler, dervişler orduyu, gaza ve cihad hareketlerini teşvik etmiş ve değişik şekillerde seferlerde yer almışlardır. Osmanlı Klasik döneminde ise ordunun kurumsallaşmasıyla muharip özelliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Ancak yürüttükleri ordu şeyhliği, tekke ve zaviyelerde yaptıkları dua ve zikirlerle ordunun zafere ulaşması için manevi desteklerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı modernleşmesiyle yapılan reformlardan etkilenen tarikatlar ve sûfîler, birçok alanda eski güçlerini kaybetmiştir. Ordu üzerinde ise devletin içinde bulunduğu zorluklar ve dönemin şartları nedeniyle etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Askerliğin vatani göreve dönüştürülmesiyle faaliyette olmayan tekkelerin postunda oturan şeyhlere de asker yükümlülüğü getirilmiştir. Bundan başka ilim tahsil edenler, türbedarlar, sultandan özel izin alanlar, Mevlevî, Kadirî ve Rıfâî gibi saygın şeyh ailelerinden gelenler askerlikten muaf tutulmuştur. Buna rağmen zorunlu askerlik uygulaması sûfî çevrelerden yer yer itirazlara yol açmıştır. Devlet toplum üzerinde büyük nüfuza sahip olan şeyhlerden kura usulüyle asker toplanması, aşiretlerden asker sağlanması gibi hususlarda destek sağlamaya çalışmıştır. Bundan başka şeyhler bizzat muharip güç olarak derviş grupları ve topladıkları askerlerle seferlere katılmış, bir nevi yeniden muharip güce dönüşmüşlerdir. Bu dönemde yaşanan zorlu savaşlarda şeyhler asker toplanmasından, yük hayvanı teminine, maddi para yardımına, tekke ve zaviyelerin birer kışlaya, sığınağa, hastaneye vb. çevrilmesine kadar birçok şekilde orduya lojistik destek sağlamışlardır. Bazı şeyhler bu süreçte sağladıkları büyük katkılar nedeniyle devlet tarafından çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir. Devletin, kayıtlara yansıdığı kadarıyla klasik çağından itibaren şeyhler ve dervişlerden resmi emirlerle seferler esnasında bazı sure, zikir ve duaları okuyarak manevi destek sağlamaları talebi, devletin yıkılışına kadar sürmüştür. Hatta duaguluk, sûfîlerin de atandığı bir meslek halini almıştır.

Bu çalışma sûfîlerin gaza, cihad olgularına, ordu ve askerlik mesleğine bakışlarına ve değişik yönleriyle katkılarına açıklık getirmiştir. Buradan hareketle çalışma, Osmanlı toplumunda askerlerin, komuta kademesinde bulunanların sûflikle, tarikatlarla ilişkilerinin mahiyeti yönünde dönemsel araştırmalar yapılması gerektiğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a. Ali Emiri Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Ali Emiri-Musa Çelebi [AE.MÇLB]. No. 1, Gömlek No. 1.

Osmanlı Arşivi. Ali Emiri-Sultan Abdülhamit I. [AE.SABH.I.]. No. 5, Gömlek No. 478.

Osmanlı Arşivi. Ali Emiri-Sultan Selim III. [AE.SSLM.III.]. No. 274, Gömlek No. 15841; No. 129, Gömlek No. 7263; No. 309, Gömlek No. 18025; No. 84, Gömlek No. 5079.

Osmanlı Arşivi. Ali Emiri-Sultan Mahmut II. [AE.SMHD.II.]. No. 82, Gömlek No. 6433; No. 17, Gömlek No. 990.

Osmanlı Arşivi. Ali Emiri-Sultan Mustafa II. [AE.SMST.II.]. No. 88, Gömlek No. 9458.

b. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Osmanlı Arşivi. Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.]. No. 173, Gömlek No. 12950; No. 240, Gömlek No. 17954, No. 1041, Gömlek No. 78037; No. 161, Gömlek No. 12034; No. 987, Gömlek No. 73972; No. 1448, Gömlek No. 108580.

c. Cevdet Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Askeriye [C..AS.]. No. 157, Gömlek No. 6940; No. 644, Gömlek No. 27091; No. 66, Gömlek No. 3129; No. 71, Gömlek No. 3358; No. 537, Gömlek No. 22495; No. 886, Gömlek No. 38057; No. 243, Gömlek No. 10238; No. 946, Gömlek No. 41070; No. 187, Gömlek No. 8099; No. 1131, Gömlek No. 50203; No. 1154, Gömlek No. 51316; No. 157, Gömlek No. 6940; No. 98, Gömlek No. 4467; No. 963, Gömlek No. 41917; No. 206, Gömlek No. 8852; No. 942, Gömlek No. 40867; No. 1091, Gömlek No. 48163; No. 1136, Gömlek No. 50481; No. 1200, Gömlek No. 53686; No. 316, Gömlek No. 13094; No. 314, Gömlek No. 12951; No. 240, Gömlek No. 10105; No. 377, Gömlek No. 15606; No. 179, Gömlek No. 7788.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Bahriye [C..BH.]. No. 124, Gömlek No. 197.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Dahiliye [C..DH.]. No. 228, Gömlek No. 1392; No. 62, Gömlek No. 3079; No. 107, Gömlek No. 5318.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Evkaf [C..EV.]. No.103, Gömlek No. 5122; No. 143, Gömlek No. 714.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Hariciye [C..HR.]. No. 44, Gömlek No. 2162, No. 110, Gömlek No. 5454.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Maarif [C..MF.]. No. 180, Gömlek No. 8957.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Maliye [C..ML.]. No. 37, Gömlek No. 1654; No. 5, Gömlek No. 197; No. 129, Gömlek No. 5626; No. 89, Gömlek No. 4041; No. 48, Gömlek No. 2245; No. 152, Gömlek No. 6412.

Osmanlı Arşivi. Cevdet-Saray [C..SM.]. No. 14, Gömlek No. 736.

d. Dahiliye Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Yedinci Şube [DH.EUM.7.Şb]. No. 1, Gömlek No. 27.

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Kalem-i Mahsus [DH.KMS.]. No. 37, Gömlek No. 43; No. 1, Gömlek No. 44.

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Mektubi Kalemî [DH.MKT.]. No. 2294, Gömlek No. 114; No. 1555, Gömlek No. 105; No. 2451, Gömlek No. 73; No. 2025, Gömlek No. 50; No. 1181, Gömlek No. 72.

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Siyasi Kısım [DH.SYS.]. No.123, Gömlek No. 4.

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Şifre Kalemî [DH. ŞFR.] No. 471, Gömlek No. 117.

Osmanlı Arşivi. Dahiliye-Muamelat [DH.TMIK.M..]. No. 212, Gömlek No. 3.

e. Hariciye Nezareti Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti-Mektubi Kalemî [HR.MKT.]. No. 84, Gömlek No. 31.

Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti (04) Sofya Sefareti [HR.SFR.04.]. No. 497, Gömlek No. 98.

Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti-Siyasi [HR.SYS.]. No.1235, Gömlek No. 98, No. 1363, Gömlek No. 48.

Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti-Tahrirat [HR.TH.]. No. 377, Gömlek No. 58.

f. Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayun [HAT.]. No. 23, Gömlek No. 1102; No. 1385, Gömlek No. 54928; No. 975, Gömlek No. 4142; No. 55, Gömlek No. 25928; No. 268, Gömlek No. 15681; No. 888, Gömlek No. 39244; No. 1395, Gömlek No. 55895.

g. İrade Tasnifi

Osmanlı Arşivi. İrade-Askeri [İ..AS.]. No. 84, Gömlek No. 46.

Osmanlı Arşivi. İrade-Dahiliye [İ..DH.]. No. 296, Gömlek No. 18697; No. 331, Gömlek No. 21590.

Osmanlı Arşivi. İrade-Meclis-i Mahsus [İ..MMS.]. No. 7, Gömlek No. 277.

Osmanlı Arşivi. İrade-Meclis-i Vala [İ..MVL.]. No. 332, Gömlek No.14239.

Osmanlı Arşivi. İrade-Taltifat [İ..TAL.]. No. 218, Gömlek No. 19.

h. Meclis-i Vala Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vala [MVL.]. No. 100, Gömlek No. 68.

ı. Meclis-i Vükela Mazbataları

Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.]. No. 35, Gömlek No. 37.

i. Sadaret Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Amedi Kalemî Evrakı [A.AMD.]. No. 49, Gömlek No. 9.

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Mektubi Kalemî Evrakı [A.MKT.]. No. 106, Gömlek No. 80.

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT.MHM.]. No.112, Gömlek No. 89; No. 54, Gömlek No. 96; No. 59, Gömlek No. 03; No. 78, Gömlek No. 39; No. 102, Gömlek No. 27; No. 107, Gömlek No. 63; No. 79, Gömlek No. 19.

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Meclis-i Vala Evrakı [A.MKT.MVL.]. No. 25, Gömlek No. 3.

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı [A.MKT.NZD.]. No. 236, Gömlek No. 86; No. 50, Gömlek No. 94; No. 221, Gömlek No. 9; No. 1204, Gömlek No. 100; No. 121, Gömlek No. 9.

Osmanlı Arşivi. Sadaret-Mısır [A.MTZ.(05)]. No. 21, Gömlek No. 35; No. 23, Gömlek No. 35.

k. Topkapı Sarayı Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Topkapı Sarayı. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TS.MA.e]. No. 1143, Gömlek No. 8.

l. Yıldız Tasnifi

Osmanlı Arşivi. Yıldız-Askeri Maruzat [Y..PRK.ASK.]. No. 83, Gömlek No. 67.

Osmanlı Arşivi. Yıldız-Hususi Maruzat [Y..A..HUS.]. No. 167, Gömlek No.42.

Osmanlı Arşivi. Yıldız-Mütenevvi Maruzat [Y.MTV.]. No. 87, Gömlek No. 42.

2. Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri (MA. M.Msh.d.)

MA. M. Msh.d. No. 1734, Evrak Oda No. 52/1838, Sayfa No. 53; Evrak Oda No. 2/1, Sayfa No. 2; Evrak Oda No. 5/7, Sayfa No.7.

MA. M. Msh.d. No. 1735, Evrak Oda No. 75, Sayfa No. 233; Evrak Oda No. 73, Sayfa No. 231; Evrak Oda No. 44/72, Sayfa No. 230; Evrak Oda No. 114/141, Sayfa No. 237; Evrak Oda No. 10/26, Sayfa No. 254; Evrak Oda No. 11, Sayfa No. 255; Evrak Oda No. 43, Sayfa No. 229.

MA. M. Msh.d. No. 1736, Evrak Oda No.-, Sayfa No. 112; Evrak Oda No. -, Sayfa No. 109; Evrak Oda No. 122, Sayfa No. 99; Evrak Oda No. -, Sayfa No. 95; Evrak Oda No.-, Sayfa No. 2; Evrak Oda No. 101, Sayfa No. 118.

MA. M. Msh.d. No. 1737, Evrak Oda No. 55,56,57,58,59, 60,61,62,63,64, Sayfa No. 103; Evrak Oda No. 67, Sayfa No. 89; Evrak Oda No. -, Sayfa No.1; Evrak Oda No. 77/95, Sayfa No. 65; Evrak Oda No. 41, Sayfa No. 64; Evrak Oda No. 78, Sayfa No. 15.

MA. M. Msh.d. No. 1738, Evrak Oda No. 36/19, Sayfa No. 156; Evrak Oda No. 14, Sayfa No. 162; Evrak Oda No. 73, Sayfa No. 8; Evrak Oda No. 70, Sayfa No. 12.

MA. M. Msh.d. No. 1739, Evrak Oda No. 100, Sayfa No. 98; Evrak Oda No. 37, Sayfa No. 19; Evrak Oda No. 9, Sayfa No. 153; Evrak Oda No. 22, Sayfa No. 35; Evrak Oda No. 26, Sayfa No. 31; Evrak Oda No. 130, Sayfa No. 70; Evrak Oda No. 3/379, Sayfa No. 5

MA. M. Msh.d. No. 1741, Evrak Oda No. 135 Sayfa No. 1.

MA. M. Msh.d. No. 1742, Evrak Oda No. 122, Sayfa No. 67.

MA. M. Msh.d. No. 1744, Evrak Oda No. 170, Sayfa No.940; Evrak Oda No. 179/940, Sayfa No. 17.

MA. M. Msh.d. No. 1745, Evrak Oda No. 50 Sayfa No. 67.

MA. M. Msh.d. No. 1747, Evrak Oda No. 22/1214, Sayfa No. 115-116; Evrak Oda No. 136, Sayfa No. 245.

MA. M. Msh.d. No. 1762, Mazbata No. A, Sayfa No. 12; Mazbata No. B/A, Sayfa No. 61-53,62-54.

MA. M. Msh.d. No. 1772, Evrak Oda No. 88, Sayfa No. 57.

MA. M. Msh.d. No. 1774, Mazbata No.34/82, Sayfa No. 107.

MA. M. Msh.d. No. 1775, Evrak Oda No.44, Sayfa No. 138; Evrak Oda No. 29, Sayfa No. 43.

MA. M. Msh.d. No. 1777, Evrak Oda No. 81, Sayfa No. 23.

3. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE)

ATASE Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) - (110-9-1-3), Kutu No. 1, Sayı No. 48; Kutu No. 5, Sayı No. 97; Kutu No. 1, Sayı No. 24; Kutu No. 1, Sayı No. 25; Kutu No. 1, Sayı No. 26; Kutu No. 1, Sayı No. 27; Kutu No.1, Sayı No. 118; Kutu No. 2, Sayı No. 146; Kutu No. 1, Sayı No. 188; Kutu No. 1, Sayı No. 163.

ATASE, Osmanlı – Rus Harbi (Kırım Harbi) - (110-9-1-1), Kutu No. 8, Gömlek No. 4, Sıra No. 6; Kutu No. 8, Gömlek No. 4, Sıra No. 24.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Ahmet Cevdet Paşa. Osmanlı Tarihi. nşr. Dünder Günday. 6 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972.

Ahmed Lütü Efendi. Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi. haz. Ahmet Hezarfen. 8 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Akhisarlı Şeyh İsa. Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi. haz. Sezai Küçük - Ramazan Muslu. Sakarya: Aşyan Yayınları, 2003.

Aşçı İbrahim Dede. Aşçı Dede'nin Hatıraları Çok Yönlü Bir Sûfnin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 4 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Âşık Paşa-yı Veli. Garipnâme. çev. Bedri Noyan. Ankara: Ardıç Yayınları, 1998.

Aşıkpaşazâde. Aşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502). haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Aşıkpaşazâde. Osmanoğulları'nın Tarihi. haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı Yayınevi, 2003.

Aşkar, Mustafa. Niyazi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Aşkar, Mustafa. "Tarikat – Devlet İlişkisi, Kadızadeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyazî-İ Mısri ve Döneme Etkileri". Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 1 (1999), 49-80.

Atay, Nev'izade Ataullah. Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şekâik. neş. Abdülkadir Özcan 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Atsız, Nihal. Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler. İstanbul: MEB. Yayınları, 1990.

Ay, Resul. *Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Aydın, Özden. "Eğri Seferi'nde Bir Şeyh: Şemseddin Sivasî". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 14/1 (Yaz 2019), 331-341.

Aydın, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeratma Kanunları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

Ayış, Mehmet Şirin. "Bingöl Halidi Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar". *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Güz 2018), 29-47.

Badem, Canan. *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*. çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Bahadıroğlu, Mustafa. *Ariflerin Kutbu Hz. Üftade*. Bursa: Üftade Kuran Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği Yayınları, 1998.

Bahaettin, Mehmet. "Gaza". *Yeni Türkçe Lugat*, 494.

Baldırozlu, S. Şeyh Mehmed. *Ravza-i Evliya*. haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.

Barkan, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları, 1993.

Bayar, Muharrem. "Afyon'da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmed Sultan", II. *Afyon Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. haz. Mehmet Sarlık. 65-78. Afyon: Afyon Belediyesi yayınları, 1991.

Bayrak, Meral. *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Beklen, Sadık. *Müstakîm-Zâde Seyyid Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Hûlasatü'l-Hediyye'si*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Bice, Hayati. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Birge, Jhon Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*. çev. Reha Çamuroğlu. İstanbul: ANT Yayınları, 1991.

Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1923.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Celalzade Mustafa. *Selimname*. haz. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1997.

Ceyhan, Semih (ed.). *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Clausewitz, Carl Von. *Savaş Üzerine*. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: Eriş Yayınları, 2003.

Dânâ, Sadık. *Sultanü'l-Ârifîn eş- Şeyh Mahmud Sâmî Ramazanoğlu*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.

Demirci, Mehmet. "Gazi Dervişler ve Balkanlar". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 12/27 (2011), 147-159.

Devellioğlu, Ferit. "tasavvuf". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 1209. Ankara: Aydın Kitabevi, 31. Basım, 2015.

Duran, Hamiye. *Alevi-Bektaşî Klasikleri Velayetname*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Ebû Abdîrrahman Muhammed İbn El-Hüseyin Es-Sülemî. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Ebu Hamid Muhammed Gazâlî. *El- Gâzalî (1050-1111)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1988.

Efe Haydar-Kızıl Murat. "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/7 (Mart 2018), 297-334.

Emecen, M. Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Yücel Dağlı - Seyid Ali Kahraman. 9 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Faroqhi, Suraiya. *Anadolu'da Bektaşîlik*. çev. Nasuh Barın. İstanbul: Simurg Yayıncılık. 2003.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. "Mora İsyanının Çıkışı ve Tepedelenli Ali Paşa". *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu*. ed. Neşe Özden. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*. haz. Ahmet Uğur vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2006.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*. haz. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Gökacı, Mehmet Ali. "Balkanlarda Mevleviliğin gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi". *Tarih ve Toplum Dergisi* 201, (Eylül 2000), 46-55.

Gündüz, İrfan. "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri". *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyum Bildirileri*. haz. Necdet Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat. 1992.

Haksever, Ahmet Cahit. "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşîlik ve Nakşibendilik Örneği". *Ekev Akademi Dergisi* 13/38 (Ocak 2009), 39-57.

Heinzelmann, Tobias. *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*. çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi. 2009.

Hücvirî Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*. çev. Sülazman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

Hüseyin Vassaf Efendi. *Sefine-i Evliya*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi yayınları, 2006.

Işık, Zekeriya. *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.

İşık, Zekeriya. "Seyyid Murat (Seydim Sultan) Zaviyesi'nin Sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel Tarihi". *Turkish Studies Dergisi* 13/1 (Ocak 2018), 61-80.

İşık, Zekeriya. *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

İşık, Zekeriya. (ed.). *Tarikat Toplum ve Siyaset Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Sûfî Ailenin İzinde*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020.

İbn-i Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*. haz. Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

İbrahim, Cûdi. "Cihad". *Lugat-ı Cudi*. 395.

İnalcık, Halil. *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg". *Belleten Dergisi* 71/261 (Ağustos 2007), 479-536.

İorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Kadı İyaz". *DİA*. 24/116-118.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "EŞ-Şifa". *DİA*. 39/134-138.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "El-Camiu's-Sahih". *DİA*. 7/114-123.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Kara, Mustafa. "Tekke". *DİA*. 40/368-370.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK Yayınları, 2022.

Karamustafa, T. Ahmet. *Tanrı'nın Kural Tanımaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Karamustafa, T. Ahmet. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kâtip Çelebi. *Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

Kaya, Bayram-Küçük, Ali. *Defter-i Dervişan Yenikapı Mevlevihanesi Günlükleri*. İstanbul: Kültür Yayınları, 2011.

Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1985.

Kesenceli, Resul. "Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'nin Anadolu Üzerindeki Etkileri ve Mekânlar". *Somuncu Baba Dergisi* 200 Haziran 2017, 49-53.

Kılıç, Filiz-Bülbül, Tuncay. *Demir Baba Velayetnamesi İnceleme-Tenkitli Metin*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.

- Kılıç, Rüya. "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/17 (2006), 103-119.
- Koca, Şevki. *Otman Baba Vilayetnamesi Vilayetname-i Şahi Gö'çek Abdal*. İstanbul: Bektaşî Kültür Derneği Yayınları, 2002.
- Kocaoğlu, Burak. "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller", *Tarih Okulu Dergisi* XLVI. Haziran 2020, 1471-1489.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2017.
- Köprülü, Fuat. "Vakfa Ait Tarihi İstılahlar: "Ribat", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 267-278.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Köprülü, Fuat. "Abdal Musa", *Türk Kültürü Dergisi* 124 Şubat 1973, 198-207.
- Kuşeyri, Abdulkerim. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Metin Kırıatlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.
- Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Maden, Fahri. *Seyyah ve Sûfî Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bektaşîler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Maden, Fahri. "Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73 (İlkbahar 2015), 173-202.
- Mehmet Arif Bey. *93 Osmanlı – Rus Harbi ve Başımıza Gelenler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Mehmet Emin Zeki Bey. *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*. İsveç: Apec Yayınları, 1998.
- Mehmet Neşri. *Cihannüma (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*. haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- Muallim Naci. "Tarikat". *Lugat-ı Naci*. 523.
- Muhammed Mustafa El-Azami. "Buhârî, Muhammed b. İsmail". *DİA*. 6/368-372.
- Murphey, Roads. *Osmanlıda Ordu ve Savaş 1500-1700*. çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi*. çev. İsmail Erünsal. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1940.

- Naima, Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967.
- Nalçacı, Murat. "1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu". *Tarih Dergisi* 54 /Aralık 2013), 149-172.
- Namlı, Ali. İsmail Hakkı Bursevî. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menakıbnameleri XV-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Öngören, Reşat. *Alimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulema*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf", *DİA*. 40/119-126.
- Ösen, Serdar. *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Özcan, Abdulkadir. "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı". *Genel Türk Tarihi*, ed. Hasan Celal Güzel – Ali Birinci. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özer, Ekrem. *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmut Dönemi ve Sonrası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Özköse, Kadir-Şimşek, İbrahim. *Altın Silsile'den Altın Halkalar*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2009.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Cihad". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Ordu Şeyhi". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Sofî". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Tarikat". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Tekke". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

- Peçevi, İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Rasim, Ahmet. *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi III: Selim, II. Mahmut, Abdülmecit*. çev. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. İstanbul: Evrim Yayınları, 1989.
- Raşid Mehmed Efendi. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*. haz. Abdülkadir Özcan vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Sahhaflar Şeyhizade Mehmet Esad Efendi. *Vak'anüvis Esad Efendi Tarihi*. nşr. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Yayınları, 2000).
- Sükan, Şadi. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*. Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Süreyya, Mehmet. *Sicil-i Osmanî*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Haşim. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Şemseddin Sâmî. "Muayyenat". *Kamus-ı Türki*. 1380.
- Şemseddin Sâmî. "Muhassasat". *Kamus-ı Türki*. 1309.
- Şeyhî Mehmet Efendi. *Vâkâyiü'l-Fudalâ*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şirvanlı Fatih Efendi. *Gülzâr-ı Fütûhât*. haz. Mehmet Ali Beyhan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Taşköprizade, Ahmet Efendi. *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Toprak, Serap. "1821 Mora İsyanı". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (2011), 317-328.
- Tuna, Yunus. "Osmanlı – Rus Savaşı", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2. Temmuz 2019.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Uludağ, Süleyman. "Abdal Mehmed", *DİA*. 1/63.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa". *Belleten Dergisi*, 23/91 Temmuz 1959.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 6 Cilt Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. 4 Cilt Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Yıldırım, Rıza. *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Yıldız, Hasan. "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (Eylül 2020), 1074-1121.

Yılmaz, Durmuş. *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2004.

Yılmaz, Enes. "Osmanlı Kronikleri Işığında 1821 Mora Ayaklanması". *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Temmuz 2022), 480-492.

Yılmaz, H. Kamil. "Celvetiyye", *DİA*. 7/273-275.

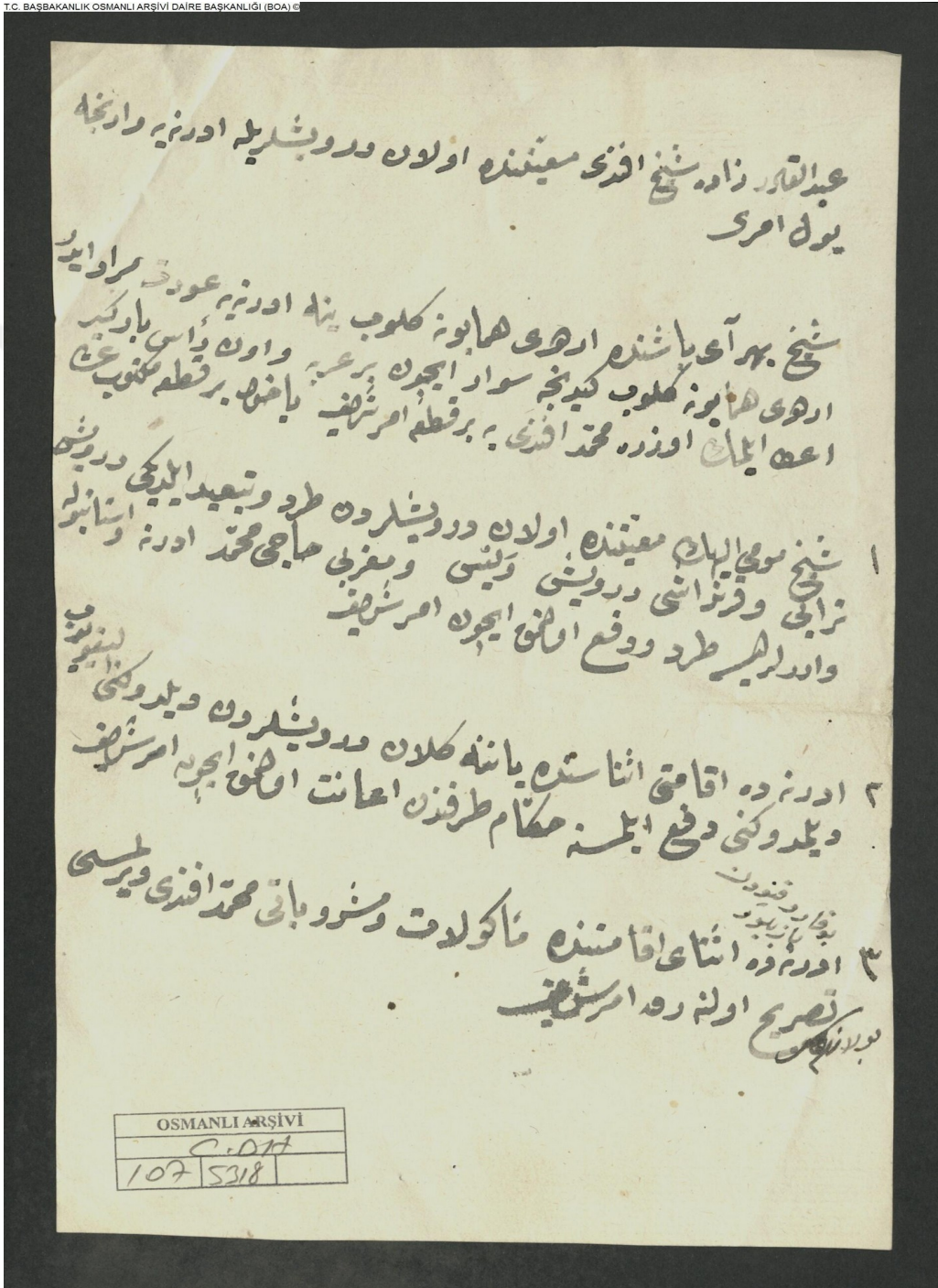
Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007.

Yurd, Ali İhsan – Kaçalın Mustafa. *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

EKLER

Ek-1 Abdulkadirzâde Şeyh Efendi dervişleriyle beraber istediği zaman Edirne'ye ve Ordu-yı Hümâyûna gidip gelmesine yol emri ve istediği dervişleri maiyetinden def' edebilme emri (29-Z-1255/04-03-1840).

C.DH.00107.05318.001

Abdulkadirzâde Şeyh Efendi maiyetinde olan dervişleriyle Edirne'ye varınca yol emri.

Şeyh beher ay başında Ordu-yı Hümâyûn'a gelüb yine Edirne'ye avdet murâd eder. Ordu-yı Hümâyûn'a gelip gidince süvâr için bir araba ve on re's bargir îtâ eylemek üzere Muhammed Efendi'ye bir kıt'a emr-i şerîf yahud bir kıt'a mektûb-ı âlî.

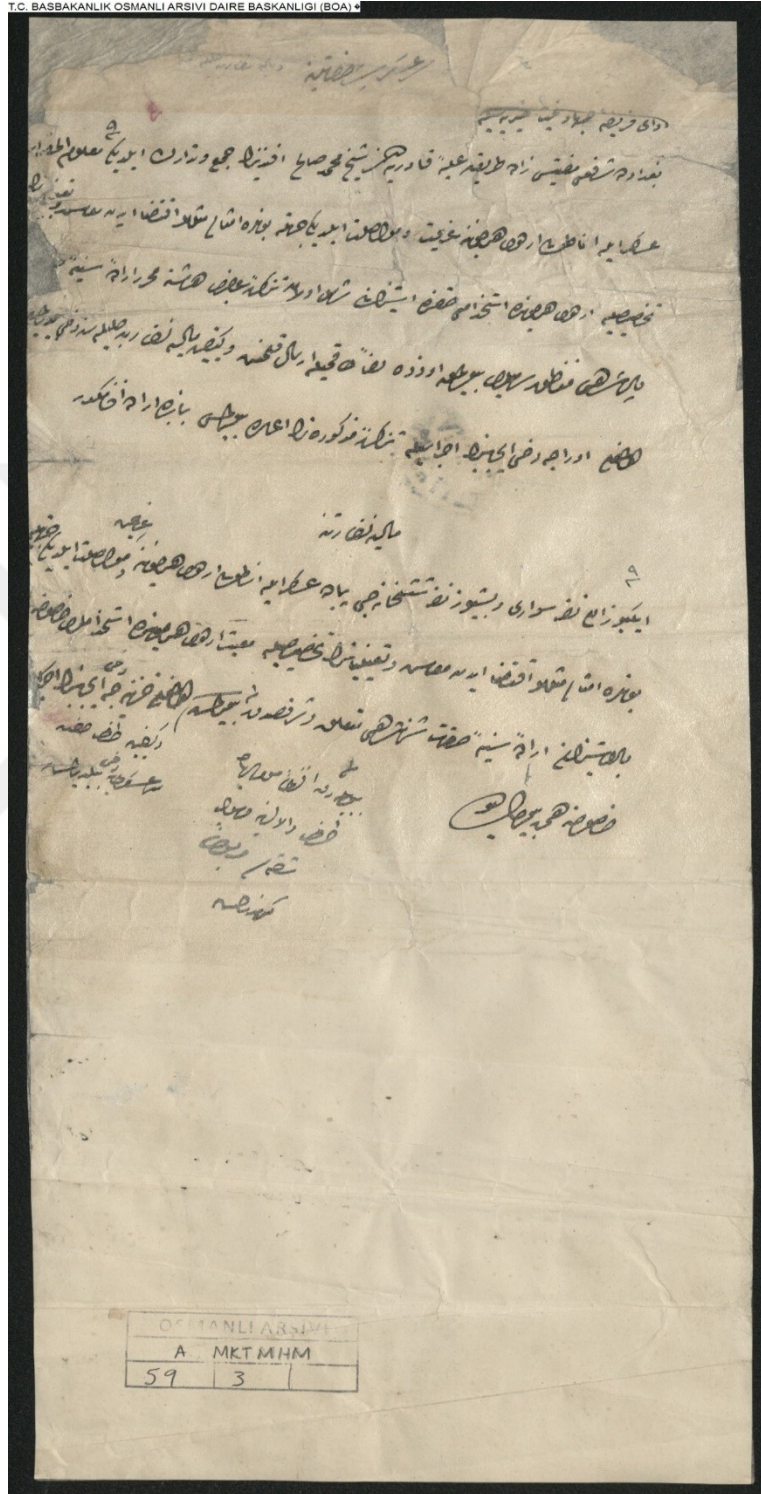
1 Şeyh-i mûmâ-ileyhin maiyetinde olan dervişlerden tard u teb'îd eylediği derviş Turabi ve karındaşı derviş Veysi ve Mağribî Hacı Muhammed Edirne ve İstanbul'a varırlar ise tard u def olunmak için emr-i şerîf.

2 Edirne'de ikâmeti esnasında yanına gelen dervişlerden dilediğini alıkoyub dilediğini def eylemesi ve hükkâm tarafından îânet olunmak için emr-i şerîf.

Yukarı kuyûdun yazılır.

3 Edirne'de esnâ-yı ikâmetinde me'külât ve meşrûbâtın Muhammed Efendi'ye verilmesi bu lazıme tasrîh olunarak emr-i şerîf.

Ek-2 Bağdat'da bulunan Kadiri Şeyhi Mehmed Salih Efendi'nin topladığı askerlerin orduda istihdamı ve maaş tahsisi (25-ZA-1270/19-08-1854).

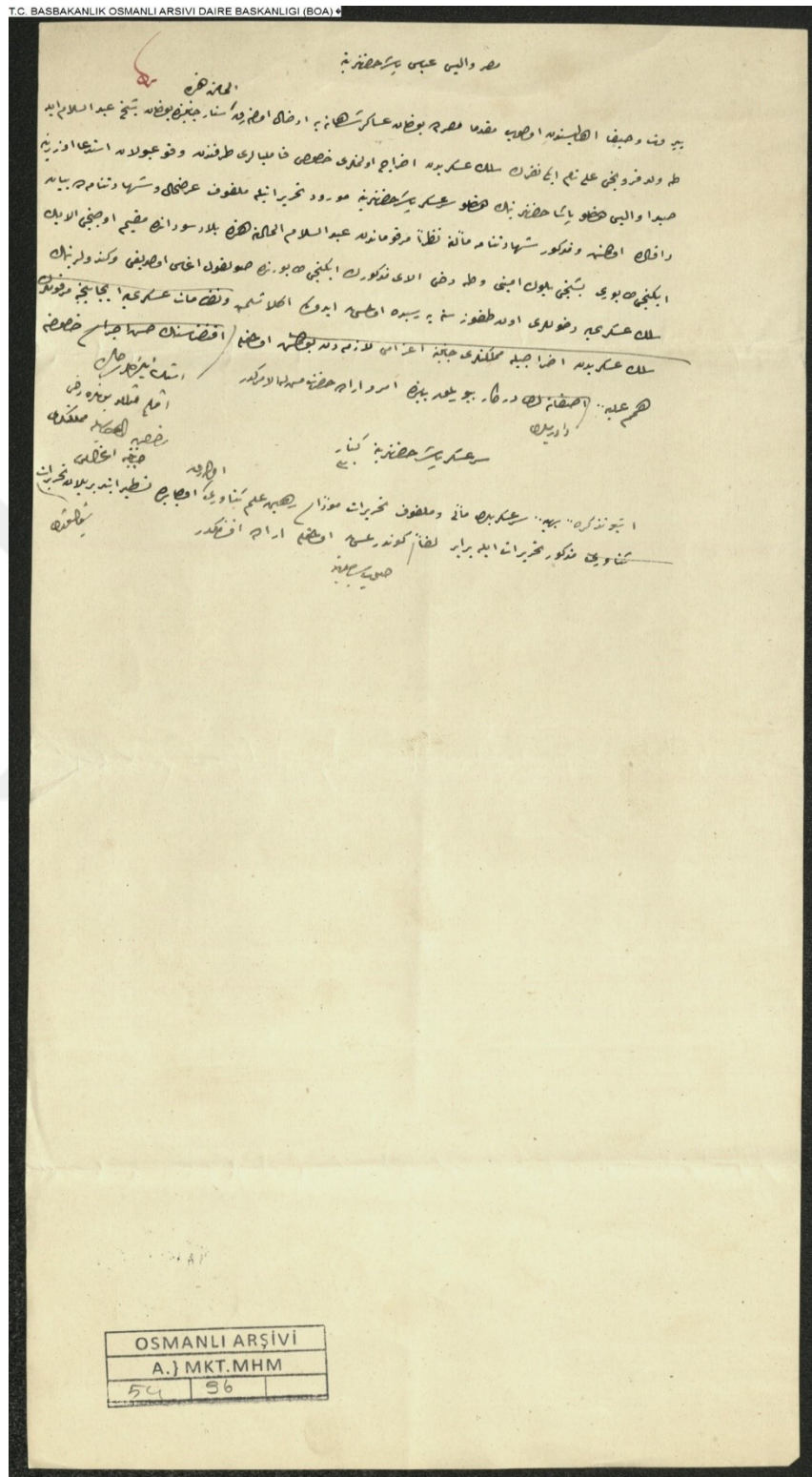
A.}MKT.MHM.00059.00003.001

Bağdat'da Şafiî Müftüsüzâde tarîke Âlîye-i Kadiriye'den Şeyh Mehmed Salih Efendi'nin cem' ve tedârik eylediği malum olunan asâkir ile Anadolu Ordu-yı Hümâyûn'una azimet ve muvâsalat eylediği cihetle bunlara emsal misüllü iktizâ eden maaş ve tayinatın tahsisıyla Ordu-yı Hümâyûn'da istihdamı husûsunda istinsaha şuhûd olan tezkire-i acize hâmişine muharrer irade-i seniyye-i padişahi manzûr-ı sâmi buyurulmak üzere leffen takımıyla irsal kılınmış ve keyfiyet maliye nezareti celilesine vefî buyurulmuş olan oraca dahi icabının icrasıyla tezkere-i mezkûrenin iade buyurulması babında irade efendimindir.

Maliye Nezaretine

İki yüz elli Nefer süvari ve beş yüz nefer şeşhaneci payeli asker ile Anadolu Ordu-yı Hümâyûn'una azimet ve muvâsalat eylediği cihetle bunlara emsali misillü iktiza eden maaş ve ta'yinatın tahsîsiyle ma'yyeten Ordu-yı Hümâyûn istihdamı hususuna bi'l-istizan irade-i seniyye-i hazreti şehinşâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulmuş olmağla hazinece dahi icabının icrası hususuna himmet buyuruldu.

Ek-3 Bölük Emîni Şeyh Abdüsselam ile Solkol Ağası Taha'nın askerlikten terhis edilmesi (07-B-1269/16-04-1853).

Mısır Valisi Abbas Paşa Hazretlerine

Beyrut ve Hayfa ahalisinden olup mukaddema Mısır'da bulunan asâkir-i şahaneye idhal olunarak el-haletühazihi Sennar cânibinde bulunan Şeyh Abdüsselam ile Taha veled-i fırıncı Ali nâm iki neferin mülk-i askerîden ihraç olunmaları hususu familyaları tarafından vuku'bulan istid'â üzerine Sayda Valisi devletlü Paşa Hazretlerinin devletlü Serasker Paşa Hazretlerine mevrud tahriratıyla melfûf arzuhal ve şehadetnamede beyan ve ifade olunmuş ve mezkûr şehadetname mealine nazaran Mir Kumandan Abdüsselam el-haletühazihi bilâd-ı Sudan'da mukîm üçüncü Alayın ikinci Taburu beşinci Bölük Emîni ve Taha dahi alay-ı mezkûrun ikinci Taburunda Sol kol Ağası olduğu ve kendülerinin mülk-i askeriyeye duhûlleri on dokuz seneye resîde olmuş idüğü anlaşılmış olmağla istek eyledikleri emsal-i misüllü bunlara dahi ruhsat itasıyla memleketleri a'zâsı husûsuna himem-i aliyye-i daverileri der-kâr buyurulmak babında emr-ü irade hazreti men leh-ül-emrindir.

Serasker Paşa Hazretlerine Der-kenar

İşbu tezkire-i behiyye-i seraskerîde meali ve melfûf-ı tahrîrât-ı müeddâsı rehin-i ilm-i senâverî olarak ol-babda tastîr ettirilen tahrirat-ı ...da mezkûr tahrirat ile beraber leffen savb-ı sâmiyeye gönderilmiş olmağla irade efendimindir.

[illegible]

İzmir Valisi Hazretlerine

Borlu hanedanından Şeyhzâde Abdulhalim Efendi muharebe-i sâbika masârıfına iâneten bu defa dahi kendü tarafından dört yüz lira ve ba'zı muhibbânî cânilerinden dahi otuz bin bu kadar gurus cem' etmiş olduğundan mebalîğ-i mezbûre bildirilib selefleri devletlû paşa hazretleri tarafından ba-tahrîrât irsal olunan Efendi-i mûmâileyhin mecbûr olduğu gayret ve hamîyyet-i zâtîyyesi iktizâsınca bu kerre dahi şu sûretle bizzat ve bi'l-vasıta arz eylediği iâne-i nakdiyye nezd-i âlî-i cenab-ı tacdârîde müstelzim-i mahzûziyyet olarak mebalîğ-i mezkûrenin kabulüyle hazine-i celîleye teslimi hususuna müsaade-i seniyye-i cenabı tacdârî buyurmağ ve erzânı buyurulub şukka mucibince îcabı iktizası icra ve keyfiyet-i mahzuziyyet yine kendisine tebşir ve inbâ kılınmış olmağla beyan-ı keyfiyet siyakında tezkere.

Ek-5 Nevrekop kazası reisü'l-meşâyihi Yahya Ali, Sinanî Der-gâhı Şeyhi Salih ve Rufâi Şeyhi Sabri Efendiler'in askerlikten muaf tutulmadıklarına dair verdikleri arzuhal dolayısıyla durumun incelenerek gerekenin yapılması (Tebyiz Tarihi: 04-ZA-1330/15-10-1912).

[illegible]

Meclis-i Meşâyih Defterleri No. 1735, Evrak Oda No. 43, Sayfa No. 229

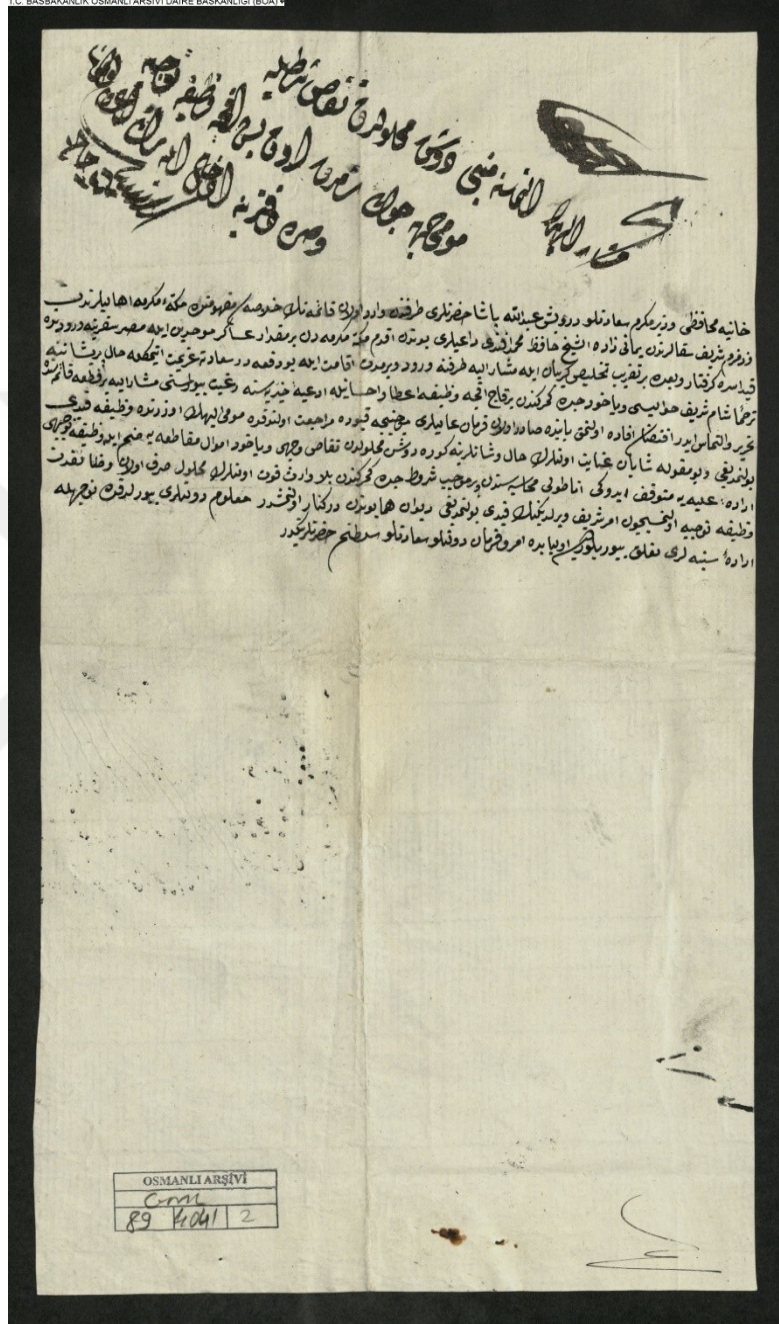
Bâb-ı Fetva Meclis-i Meşâyih

Tarih-i tebyîz

Arabî: 4 Zi-l-ka'de 1335 (M. 15 Ekim 1912) **Rumî:** 2 Teşrin-i evvel 1328 (M. 15 Ekim 1912)

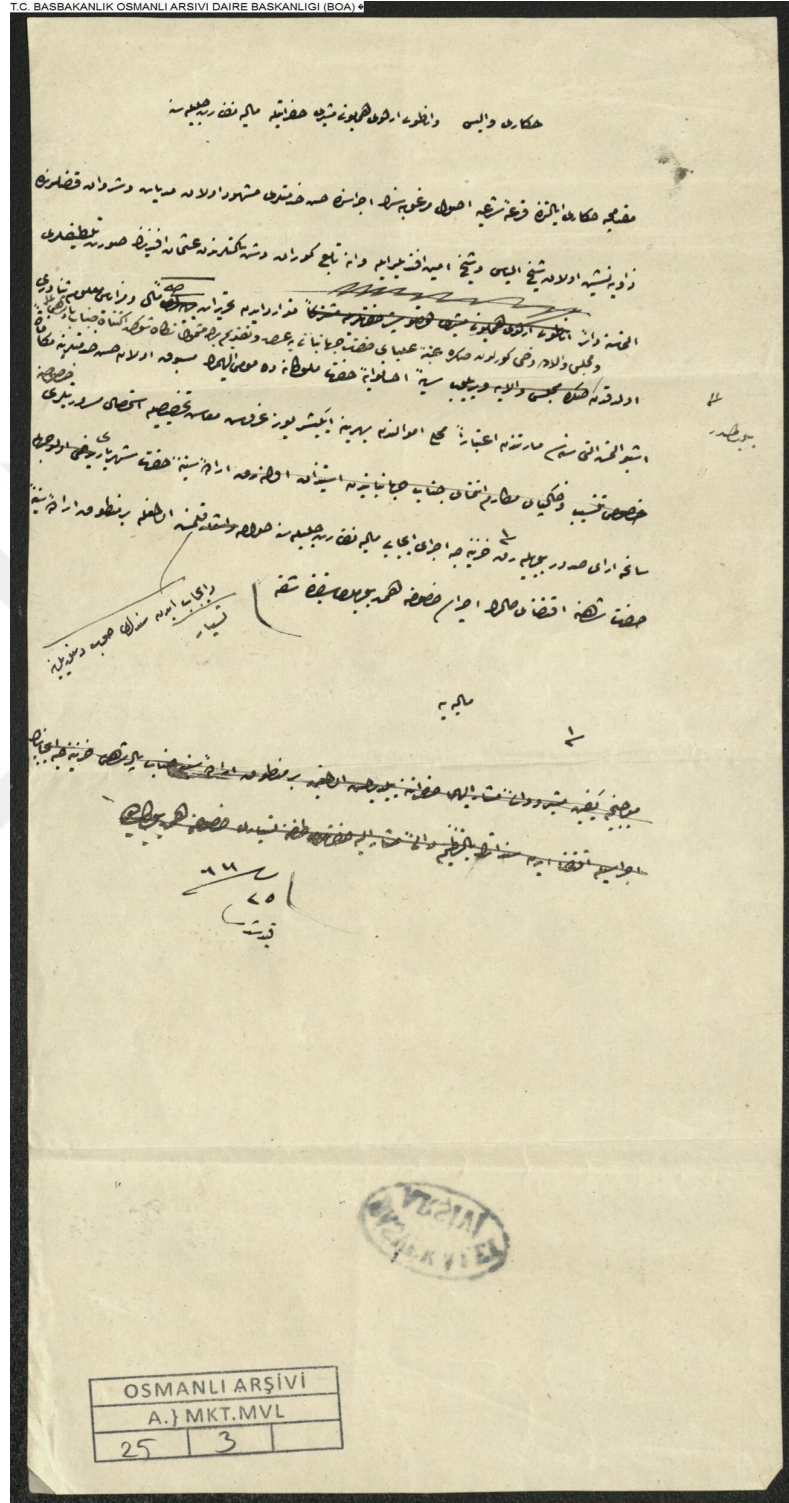
Nevrekop Kazası reisü'l-meşâyih Ali ve Sinanî Dergâhı Şeyhi Salih ve Rifai Şeyhi Sabri Efendi'ler meclis-i meşâyih riyasetine keşide olunan telgrafname lede-l-mütâlaa bâ-berat-ı âlî tekye şeyhlerinin hıdmet-i askeriyeden istisnâiyeti nizam-ı mahsûs iktizâsından iken vukûa gelen muamele gayrı layık vâkıa ise sûi te'sîri mûcib olacağı cihetle şayân-ı dikkat mevâddan bulunmağın lazım gelenlere emir ve irade buyurularak icabının icra ve neticesinin bende-i muhlis-i daiyânemize ebnâsı zımnında işbu müzekkirenin mantûken harbiye nezaret-i celîlesine irsal buyurulması babında.

EK-6 Mekkeli Yemenizade Şeyh Mehmet Efendi Mısır Seferi'ne iştirak ederek esir düşmüş olduğundan kendisine vazife tevcihi (02-M-1218/24-04-1803).

C.ML.00089.04041.002

EK-7 Hakkârî'de Şer'i Kur'a usulünün icrasında iyi hizmetleri görülen Şeyh İlyas, Şeyh Emin ve Van'a bağlı Gürandes'ten Osman Efendi'ye maaş tahsisi (25-C-1266/12-10-1803).

A.}MKT.MVL.00025.00003.001

EK-8 Eyüp'te, 7'inci Ordu, 2'nci Cephâne Taburu'nun Karargâhı olarak kullanılmakta olan Bahâriye Mevlevi Dergâhı binasının içerisinde bulunan ağırlıklar yüzünden yıkılma tehlikesi sebebiyle boşaltılması hususunun Harbiye Nezâreti'ne bildirilmesi hakkında (Tebyiz Tarihi: 08-RE-1337/12-12-1918).

باب توی مجیش

نایغ شوی		مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد
مرد	مرد									
۲۴۷	۲۴۷	۷۰								
نک										
ایوب سحر جوارن برار مولو جانم سحر معینا سفا اینجی عیاضه موری قاراهو اخاذ الله هفوز قنیه ایله بناس موری اهل و اتقانه مقول ایله بناس موری مانی خراب اهل بودنی اخیل اولمده دونه دونه دونه دونه دونه دونه در کار بودن اولمده قنیه دونه دونه دونه دونه دونه استاد بویلی بناس دونه دونه دونه دونه دونه نک										

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

A.}MKT.NZD.00121.00009.001

EK-11 Şeyh Abdullah Efendi'nin iki bin neferle hareket edeceği ve yol üzerinde bekleyen beş-altı bin neferi de alarak Van'a gidileceği (20-R-1294/04-05-1877).

تَلاَخُزْ فَنَامَه

وصول نومروسی دقیقه ساعت	عن ارفعه الی دیارده	مکتوب کوندرن مر کر نومروسی ۶۱۶ تاریخ مر کر مذکور فی سنه ۱۲ دقیقه ساعت تاریخ وصول مکتوب فی سنه ۱۲
۱۳۹۴ فی سنه	محلته کوندرن لشدر تلغرافخانه سنه	عدد کلکات سر مأمور نوبت مأمور مخبره

ص ۱۷

سید علی نایبوند فقهی حضرت افاضه افرامیدی اوزره عکر
 معاونت حبس و حبس ارفعه نورقلا فلا دقیقه ۱۵ سید علی با ازیست کون سیدید وکت وانه
 طوعی عفت مقرر قوننده بیت حضرتیه ازمینه افضال اوله جنم عطف و لغو علیه
 (۲) سید علی

ص ۱۸

سوی مدوز رفیق بیج عله ارف حضرتیه کوندریدیک ۱۸ سید علی نایبوند فقهی عفرامیدی علیه وانه
 ۱۷ سید علی نایبوند فقهی دوندیزه بیج م ایه وعود وکت اوله فقهی عطف حبس بید دقیقه وانه
 باید اوله عله اولدی هر بل اعدا جنری ازماد دوندیزه حبس کوندریدیک مودل ایدیک
 کوندره (اصی اولده مودی افا منده معلوم اولینه م ایدیه عفرامیدی با زلفی تحریریه مکنده
 و م ایدیه مکنده ایا بیه نظر وکت ایه حکم دیوانه کدوم فقهی اوله م سید علی نظر
 اوله وانه کیده حکم و عطف ارفده حکم جنم مدوز مودل ایدیه افا منده مکنده اوله
 فریده بیس ایا کیده قوننده
 وانه اصد وکت (۲) سید علی

نظم عالی سرکاری

سوی وانه برسانه بیج عله افضید وانه قوننده فقهی سیدی افاضه فقهی خدیوید
 جید لجه اوزره باید جید فقهی وانه (۸) سید علی
 وکت وکت ارفعه
 اسحق فقهی

A	
U	76
F	16

EK-12 Şeyh Abdullah Efendi'nin muavine askerlerinin Şemdinan'da toplandıkları ve buradan hareketle Van'a gidecekleri (22-R-1294/06-05-1877).

تذکره افغانیه

۱۲۰۰

وصول نومروسی		عن وانه		مکتوب کوندون مر کر نومروسی	
دقیقه	ساعت	محلته	الی	تاریخ مر کر مذکور فی سنه	۱۲۰۰
۱۲	۱۲	تذکره افغانیه سنه <td>کوندولشدر<td>تاریخ وصول مکتوب فی سنه<td>۱۲۰۰</td></td></td>	کوندولشدر <td>تاریخ وصول مکتوب فی سنه<td>۱۲۰۰</td></td>	تاریخ وصول مکتوب فی سنه <td>۱۲۰۰</td>	۱۲۰۰
۱۲	۱۲	مأمور سوق مکاتب <td>عدد کلمات<td>سر مأمور نوبت<td>۱۲۰۰</td></td></td>	عدد کلمات <td>سر مأمور نوبت<td>۱۲۰۰</td></td>	سر مأمور نوبت <td>۱۲۰۰</td>	۱۲۰۰
فی سنه	۱۲	۱۲۱	۱۲۱	مأمور بخاوه	۱۲۰۰

حصه سن وکالتیه

« ۱۲۰۰ » سنه ۱۲۰۰ تاریخ تفاتی وکالتیه الهی بنی عبد الله اقدیر علیه السلام ۱۲۰۰ ساعت
 مسافری بظنه شدناج تجمع انکه اولوب قریب اداره مرکبه بریاره کلمه جملگی بنی سار الیه تحریکات
 نوروم سنده و تحقیقات واقعه دره الله شفقت الیج مضار و ساری الیه بیام (لقد معلوم الیه)
 اولوب و مقام اجل اظهانه تبلیغات و ناگهانه بر او حیده بن و مقور مقصود الیه کلمه و ناگهانه
 طر فدره رضی علیه السلام جمیع معجز مقور لکوند بعلوب و رؤای عباره محرات الیه بانیب بقیض
 کلیندیم عکس و دروم امید اولوف و بریزک جلب و جمیع و مالز و لریک نداناک امره ساعت و فیه
 صرفند برآنه کبرو خانما مفت الیه عصبه و انبا و فقط عکس مرقه ایج مقض اولوب ادری هابریه
 اشتبه اسحو و حمانه سنه احتیاج اولد بقیضه تسبیح الیه عنایت وکالتیه الهی اشتعا اظه

۱۲۰۰

مجلس اداره
 ولایت ولس

EK-15 Kocamustafa Paşa Sünbül Sinan Hangâhı Postnişini Razi Efendi'nin askere alınması sebebiyle yerine Mirahor Sünbülüye Dergâhı Şeyhi Vahyi Efendi'nin vekâleten tayin işlemleri için evkaf nezaretine yazılması hakkında (Tebyiz Tarihi: 17-R-1337/20-01-1919).

بابستوی مجیش

تاریخ تسویه		مست	تاریخ تسویه	مست	تاریخ تسویه	مست	تاریخ تسویه	مست
روز	ماه							
۱۵	۱۲		۱۵	۱۲		۱۵	۱۲	
نکته								
فهم مصطفی و ده برین سنه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه فکرسه المانه پست نشین خانقاه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه اداره میراخذ درگاه شریفی پست نشین خانقاه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه بقتیب و سبک تاجینه اعتباراً وظیفه مکتب استیلایه میراخذ درگاه شریفی پست نشین رضی الله عنه فکرسه المانه پست نشین خانقاه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه بقتیب و سبک تاجینه اعتباراً وظیفه مکتب استیلایه میراخذ درگاه شریفی پست نشین رضی الله عنه فکرسه المانه پست نشین خانقاه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه بقتیب و سبک تاجینه اعتباراً وظیفه مکتب استیلایه میراخذ درگاه شریفی پست نشین رضی الله عنه فکرسه المانه پست نشین خانقاه فکرسه المانه حضرتی خانقاه شریفی پست نشین رضی الله عنه بقتیب و سبک تاجینه اعتباراً وظیفه مکتب استیلایه میراخذ درگاه شریفی پست نشین رضی الله عنه								

